

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro klasickou archeologii

Diplomová práce

Barbora Gavláková

**Řecké zemědělské farmy v západní a
východní části řeckého světa**

**Greek agricultural farms – in Greek East and
West**

Praha 2012

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jan Bouzek, DrSc.

Děkuji Prof. PhDr. Janu Bouzkovi, DrSc. za korekturu, odbornou pomoc a doporučení literatury.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 30. 8. 2012

.....
Jméno autora/autorky

Abstrakt

Tato práce se zaměřuje na shrnutí dosavadních poznatků o tom, jak v antickém Řecku docházelo k rozdělení zemědělské půdy mezi jednotlivé občany poleis (z hlediska teoretického i praktického), což bylo jedním z nástrojů k dosažení jejich rovnosti. Pokud jde o zkoumání farem samotných bude práce vycházet především ze znalostí vývoje zemědělských lokalit v oblasti Krymského poloostrova (Chersonesos, Panskoe,...), Tamanského poloostrova a v jižní Itálie (Metapont) s tím, že bude na jedné straně hledat jejich společné rysy a zároveň regionální odlišnosti. Vzhledem k tomu, že se práce dotýká i zemědělství, budou zmíněny také některé poznatky z oborů paleobotaniky, archeozoologie, palynologie a dalších, které osvětlují vývoj zemědělské krajiny těchto oblastí.

Klíčová slova

farmy, zemědělství, Řecko, řecké kolonie

Abstract

The paper will be devoted to the problem of land division between Greek citizens in ancient Greece from the theoretical and practical point of view. The focus will be especially in the researches documenting the development of rural regions of the Crimean peninsula (Chersonesos, Panskoe,...), Taman peninsula and south Italy (Metapont). It will try to find parallels but also to show the regional differences between these areas. As the work covers also agriculture it will include the results of paleobotanical, archeozoological and palynological research, too.

Keywords

farms, agriculture, Greece, Greek colonies

Obsah

Abstrakt.....	4
Abstract.....	5
Obsah.....	1
Úvod.....	8
1. ZÁPADNÍ KRYM.....	12
1. 1. ÚVOD.....	12
1.2. ROZPARCELOVÁNÍ BLÍZKÉ A VZDÁLENÉ CHORY CHERSONESU.....	16
1.3. BLÍZKÁ CHORA CHERSONESU NA HERAKLEJSKÉM POLOOSTROVĚ.....	18
1.4. VZDÁLENÁ CHORA CHERSONESU.....	23
1.5. SHRUTÍ.....	27
1.6. FARMY NA HERAKLEJSKÉM POLOOSTROVĚ.....	27
1.6.1. Farmy Pechonkin 1, 3, 4.....	31
1.6.2. Farma 49.....	33
1.6.3. Farmy Střeleckij 25, 26.....	34
1.6.4. Farma 151.....	37
1.7. FARMY MIMO HERAKLEJSKÝ POLOOSTROV.....	41
1.7.1. Kerkintis.....	41
1.7.2. Kalos Limen.....	43
1.7.3. Donuslav - Jih.....	45
1.7.4. Tarhankutský poloostrov.....	46
1.7.5. Panskoe I.....	47
2. VÝCHODNÍ KRYM A TAMANSKÝ POLOOSTROV (BOSPORSKÉ KRÁLOVSTVÍ)	
.....	53
2.1. ÚVOD.....	53
2.2. VÝCHODNÍ KRYM.....	60
2.2.1. PANTIKAPAION.....	60

2.2.2. NYMPHAION	64
2.2.3. THEODOSIA.....	69
2.2.4. AKRA	72
2.3. STOPY PARCELOVÁNÍ NA TAMANSKÉM POLOOSTROVĚ	73
3. OLBIE.....	79
3.1. ÚVOD.....	79
3.2. ROZPARCELOVÁNÍ	81
3.3. CHORA	84
4. METAPONT.....	87
4.1. ÚVOD.....	87
4.2. ROZPARCELOVÁNÍ	94
4.3. FARMY NA CHOŘE.....	100
4.3.1. Farma v Cugno del Pero	103
4.3.2. Farma v Sant‘ Angelo Vecchio.....	103
4.3.3. Fattoria Fabrizio.....	103
4.3.4. Farma Lago del Lupo (Fattoria Stefan)	106
4.3.5. Farma Sant‘ Angelo Nuovo	107
Závěr	109
Seznam použité literatury	114
Obrazová příloha.....	121

Úvod

„...Podílník tedy mějž, jak pravíme, svůj úděl za řečených podmínek. Bylo by ovšem krásné, kdyby jeden každý kdo přijde do osady, měl i všechny ostatní věci stejné; ale když to není možné, nýbrž jeden přijde s větším majetkem a druhý s menším, je třeba z mnoha důvodů a obzvláště pro vyrovnání příležitostí vyskytujících se v obci, udělat nestejně majetkové třídy, aby úřady, dávky i příděly určovaly pravou hodnotu jednotlivců netoliko podle zdatnosti předků i každého občana samého, ani podle síly a sličnosti těl, nýbrž také podle bohatství a chudoby, a aby občané dostávali pocty a úřady co nejstejněji, měrou sice nestejnou, ale v náležitém poměru, takže by se nedostávali do sporů...“¹

S touto větou se setkáváme u Platóna v 5. knize Zákonů, kde se autor zabývá tím, co je třeba vykonat při zakládání nového města. Z textu je patrné, že velký důraz se klade na rovnost občanů a prostředkem jejího dosažení je rozdělení veškeré půdy na stejné pozemky. Platón tento postup poměrně detailně popisuje. Nicméně před objevením Chersonesu a jeho zemědělského okolí nebylo jasné, zda k takovéto proceduře opravdu docházelo, nebo se jedná o Platónovu ideální teorii či literární fikci. V okolí Chersonesu však byly objeveny právě stopy tohoto rozměření na pravidelnou síť stejně velkých pozemků. Díky výbornému stupni dochování tak můžeme sledovat velikost pozemků, průběh kamenných dělících linií i jednotlivé stavby, které se na pozemcích nacházely. Jak ukázaly pozdější výzkumy v jiných částech řeckého světa, tento objev nebyl výjimečný a se stopami antického parcelování se setkáváme i v okolí dalších měst, byť už ne v tak dobrém stupni dochování.

Platón dále píše: *„ Nuže tedy, který by byl způsob správného rozdělení? Nejprve je třeba stanovit, jak veliký má být celkový počet občanů; potom se dohodnout o jejich rozdělení, na kolik a jak velkých částí mají být roztrženi; pak jim přidělit půdu a bydliště měrou co nejvíce stejnou. Tedy vhodný celkový počet by se správně nezvolil jinak nežli podle půdy a podle obcí v sousedství: půdy má být tolik, kolik stačí vyživovat jistý počet obyvatel při rozumném životě, více nic, a tolik obyvatelstva, aby byli schopni ubránit se okolním obcím, kdyby se na nich dopouštěly bezpráví, a také nebyli naprosto bezmocni pomoci svým sousedům bezprávím trpícím... Abychom uvedli nějaké vhodné číslo, budiž podílníků půdy a budoucích obránců toho rozdělení pět tisíc čtyřicet; půda a bydliště budiž rozděleny právě tak na tytéž části, aby muž a úděl tvořili pevnou dvojici.....Potom tedy má zakladatel založit město co nejvíce uprostřed země, když byl vybral místo mající i všechny ostatní podmínky pro*

¹ Platón, Zákony, V. 744b

obec příznivé, které si pomyslet a povědět není nic těžkého; potom má rozdělením udělat dvanáct dílů, avšak nejprve určit okres zasvěcený Hestii a Diovi a Athéně pod jménem Akropolis, obklíčit jej kruhem a od něho vycházejí dělit na dvanáct dílů samo město i celou zemi. Těch dvanáct dílů má nabývat stejnosti tím, že díly dobré půdy jsou malé a díly horší půdy větší. Údělů jest udělati pět tisíc čtyřicet, z těch pak každý zase rozdělit na dvě a spojit v jeden úděl dva úseky, z kterých je jeden blízko a druhý daleko; část u města budiž spojena s částí na pomezí v jeden úděl, druhá od města s druhou od pomezí a tak i všechny ostatní. Musíme pak uplatňovat i při tom dělení na dvě poměr špatnosti a dobroti půdy, o kterém byla právě řeč, dosahující stejnosti větší a menší velikostí výměru. Pak má zakladatel rozdělit i muže na dvanáct oddílů, spořádaje hodnotu ostatního jmění tak, aby ty oddíly byly co nejvíce stejné, podle úplného soupisu; avšak potom mají přikázat těch dvanáct údělů dvanácti bohům, díl každému bohu připadlý pojmenovat podle toho boha, zasvětit mu jej a nazvat jej fýlou. Dále pak mají dělit i město na těch dvanáct úseků týmž způsobem, jako rozdělovali i ostatní zemi; a každý občan má dostat dva příbytky, jeden blízko středu a druhý blízko pomezí. A tak budiž dokončeno založení obce.“²

Jeho popis tedy uvádí značné podrobnosti o postupu založení nového města. Velkým přínosem je i pro studium chory, neboť k rozdělení zemědělské půdy docházelo analogickým způsobem jako k rozdělení plochy města. Kromě Platóna se lze opřít i o jiné písemné památky, avšak spíše epigrafického charakteru. K nim patří např. nápis z Kerkýry Melainy ze 4. stol. př. Kr.³, který jasně uvádí, že rozparcelování podléhala jak plocha města, tak i zemědělské okolí. Rozsah území ovládaného Chersonesem nám zase může přiblížit následující text slavnostního slibu či přísahy ze 3. stol. př. Kr., nalezený v Chersonesu:

„Přísahám při Diovi, Gé, Héliovi, Parthenos, při bozích a bohyních olympských, a při héroích, kteří vlastní město (polis), zem (choru) a opevněné stanice.

Budu se účastnit na obraně a svobodě státu (polis) a občanů, nevydám ani Chersones, ani Kerkintis, ani Kalos Limen, ani jiné opevněné stanice, ani půdu, které vládnu Chersonesané, nevydám nic nikomu, ani Helénům, ani Barbarům, ale všechno toto budu chránit pro chersoneský lid...

Budu nepřitelem těch, kteří budou chystat úklady a kteří vydají nebo zaberou Chersones nebo Kerkintis nebo Kalos Limen nebo opevněné stanice nebo zemi Chersonesanů...

Pšenici dováženou z pláně neprodám ani nevyvezu na jiné místo než Chersones...“⁴

² Platón, Zákony, V. 737c, V. 745 c ,d, e

³ Boyd, Jameson, 1981, str. 327

⁴ Ščeglov, 1992, str. 17

Co se týče samotného provádění parcelace, neocenitelným zdrojem informací o něm jsou tzv. Heraklejské tabulky, nalezené v řece Cavone a datované zhruba k roku 300 př. Kr. Jedná se o podrobný návod pro úředníky, jakým způsobem pozemky vytvořit. I zde se setkáváme s velkým množstvím podrobností a detailů, včetně např. přesně vymezené šířky dělicích cest. Že se jedná o návod v praxi skutečně užívaný dosvědčuje chora Metapontu i Chersonesu, kde dělicí cesty skutečně mají předepsanou šířku a shodují se s textem i v řadě dalších údajů. „*Vytyčujeme společně, začínající na hraniční cestě (antomos) vedoucí přes Pandosii a oddělující posvátnou půdu od půdy soukromé až po hraniční cestu vyznačující půdu vyhrazenou Dionýsovi a Koneasovi, synu Dionovu, a vydělujeme čtyři úděly. První úděl sahá co do šíře od hraniční cesty, která lemuje majetek Heroidase až po třicet stop širokou cestu, která křížuje posvátnou půdu, a co do délky od oblasti pramenů až po řeku Akiris. Na tomto údělu bylo vyměřeno 201 schoinoi (pozn. přibližně 23,4ha, pokud použijeme převod $11,105\text{m}^2 = 1 \text{ schoinos}$) obdělávané půdy (erregeia), 646 schoinoi křovisek (skiros), neobdělávané půdy (arrektos) a lesů (drumos).*“⁵

Z uvedených příkladů je zřejmé, že písemné a epigrafické prameny mají pro studium značný potenciál a nelze je opomíjet. Důležitějším zdrojem poznatků je však podle mého názoru nepochybně archeologie, neboť k informacím známým z oněch písemných pramenů dokáže přidat velké množství dalších a doplňovat je. Při využívání moderních archeologických metod a spolupráci s ostatními vědními obory, jako je palynologie, paleobotanika, archeozoologie, antropologie nebo geologie si můžeme vytvořit ucelený obrázek o tom, jak se v antice na venkově žilo.

K nejlépe dochovaným oblastem se stopami starověkého členění půdy patří kromě již zmíněného okolí Chersonesu na západním Krymu i oblast východního Krymu a protilehlého Tamanského poloostrova, tvořící v antice Bosporské království, Metapont v jižní Itálii, okolí Olbie a další. Všechny tyto oblasti mají společné, že jejich okolí pokrývá síť pravidelných pozemků. Otázkou je, zda lze v provádění parcelace ve všech těchto oblastech nacházet paralely a hovořit tak o jednotném způsobu rozměřování pozemků, který se používal v řeckém světě, nebo zda je každý ze systémů jiný, založený na odlišných principech? Dalším důležitým bodem je velikost pozemků. Byly pozemky tvořící základní jednotku parcelace na výše zmíněných lokalitách srovnatelné co do velikosti, nebo každá z oblastí měla tuto základní jednotku jinou? Hrála ve velikosti pozemku roli geografická poloha lokality? Jakou roli měly okolní přírodní podmínky při budování staveb na vytyčených pozemcích? To

⁵ Carter, 2006a, str. 119

jsou jen některé z otázek, které před námi při studiu chory řeckých měst logicky vyvstávají a na které se práce na následujících stranách pokusí odpovědět.

1. ZÁPADNÍ KRYM

1. 1. ÚVOD

System členění venkovské plochy na jednotlivé pozemky náležející občanům města, prozkoumaný v okolí města Chersonesos na západním pobřeží Krymu, tvoří díky svému mimořádně dobrému stupni dochování naprosto ojedinělý komplex. Podobné členění můžeme pozorovat také v okolí měst Metapont nebo Olbie, ne však v takovémto rozsahu.

Pokud jde o Chersones, k rozparcelování plochy nedošlo jen v jeho bezprostředním okolí, které označujeme termínem blízká chora a které se zaměřovalo především na produkci vína, ale zahrnovalo také vzdálenější oblasti tvořící tzv. vzdálenou choru města, představující důležitý producenta obilí. Pozoruhodné je také použití jediného modulu u všech rozměřených ploch. Rozsah území ovládaného Chersonesem popisuje text slavnostního slibu či přísahy ze 3. stol. př. Kr., nalezený v Chersonesu (viz. úvod).

Pro výběr polohy nového města uváděli vhodné podmínky již antičtí autoři Thúkydídés, Xenofón, Polybios nebo Strabón⁶. Zásadní byly především požadavky na bezpečnost a dobrou možnost obrany, půda vhodná pro zemědělství, nebo přítomnost přístavu pro rozvoj obchodu i možnosti komunikace⁷. Poloha města Chersonesos všechny tyto požadavky splňuje. Nelze se tedy divit, že jedno z nejdůležitějších řeckých měst na Krymu bylo založeno právě zde.

Obecně se má za to, že město založili kolonisté z Herakleje Pontské. Podle autora jménem Pseudo-Scymnos, který napsal ve 2. stol. př. Kr. geografickou příručku, se na založení podíleli i obyvatelé ostrova Délos⁸, a podnět k postavení nového města dalo orákulum z Delf⁹. Pro založení z Herakleje svědčí mimo jiné i dórský řecký dialekt, který se mezi obyvateli Chersonesu velmi dlouho udržel¹⁰. Neznáme však ani přesné datum založení, ani důvody a okolnosti, které k jeho založení vedly. Existuje řada hypotéz a názorů, patří mezi ně např. socioekonomické a politické boje a spory v Herakleji mezi stoupenci oligarchie a demokracie, přičemž po vítězství oligarchů museli demokraté odejít. Dalším důvodem mohou být i obchodní zájmy Herakleje v oblasti Černého moře nebo založení nového města kvůli vhodným podmínkám pro zemědělství¹¹. Po vybrání místa museli kolonisté vymezit podle

⁶ Ščeglov, 1992, str. 28

⁷ Ščeglov, 1992, str. 28

⁸ Ščeglov, 1992, str. 23

⁹ Zolotarev, 2003, str. 606

¹⁰ Ščeglov, 1992, str. 24

¹¹ Ščeglov, 1992, str. 27

počtu rodin hranice města, rozdělit plochu města na parcely pro bydlení, a plochu vně města na parcely pro farmy, sady a vinice.

Názory na to, kdo a kdy město založil, se různí. Profesor G. Schneiderwirth se domnívá, že Chersones byl založen roku 422 – 421 př. Kr.¹², a toto datum se pro založení také běžně užívá. Nicméně fragmenty importovaných nádob z nejstarších vrstev Chersonesu ukazují dataci až do 2. pol. 6. stol. nebo do konce 6. stol. př. Kr.¹³ Tyto starší nálezy, především malovaná ionská keramika, by naznačovaly, že ještě před dórským založením města zde existovala starší, pravděpodobně ionská osada. Podle V.V. Lapina byl Chersones založen na přelomu 6. a 5. stol. př. Kr.¹⁴ V posledních letech se problematikou založení města zabývá např. M. I. Zolotarev. Ten odmítá teorii o dórském původu i dataci založení do let 422 – 421 př. Kr. Není podle něj možné přehlížet ionský aspekt, navíc se s dalšími vykopávkami výrazně množí nálezy ionské keramiky (džbánky, kyliky, lékanidy,...). Tato ionská keramika se v Chersonesu používala patrně celé 5. stol. př. Kr. i ve 4. stol. př. Kr.¹⁵ Podle Zolotareva by k založení města mohlo dojít roku 528 / 7 př. Kr.¹⁶ Nejstarší pohřby nalezené na nekropoli se datují také do konce 6. stol. př. Kr. nebo počátku 5. stol. př. Kr. Jedná se asi o deset pohřbů, především dětí¹⁷. Podle Zolotareva tedy existují seriózní důkazy o tom, že na konci 6. stol. př. Kr. byla na mysu v zálivu Karatinnaja buхта řecká kolonie. Potvrdilo se však, že byla spíše dórská, než ionská, jelikož na střepech určených pro hlasování a ostrakách je doloženo velké množství grafit se jmény, mezi kterými převažují jména dórského původu, ionských je jen málo¹⁸. Je pravděpodobné, že tato nejstarší osada se jmenovala Mégarica a mohla by být ztotožněna se „starým“ Chersonesem, jak jej odlišuje Plinius nebo Strabón¹⁹.

Ke starší dataci založení se přiklání na základě svých výzkumů i G.M. Nikolaenko. Nejstarší nálezy na Heraklejském poloostrově podle ní sahají až do 2. tisíciletí př. Kr., z této doby je zde známo asi 10 lokalit²⁰. Známe však také velké množství lokalit, které se zde objevily v 1. tisíciletí př. Kr. a řada z nich nejen časově předcházela, ale i existovala v době založení Chersonesu. Některé z nich se nacházely na březích zálivu Karantinnaja buхта.

¹² Ščeglov, 1992, str. 25

¹³ Ščeglov, 1992, str. 25

¹⁴ Ščeglov, 1992, str. 216

¹⁵ Zolotarev, 2003, str. 605

¹⁶ Zolotarev, 2003, str. 606

¹⁷ Zolotarev, 2003, str. 606

¹⁸ Ščeglov, 1992, str. 216

¹⁹ Ščeglov, 1992, str. 222

²⁰ Nikolaenko, 2006, str. 153

Založení apoikkie se podle Nikolaenko zdá být společným dílem dórských obyvatel Herakleje a ionských obyvatel Sinopé, přičemž obyvatelstvo Herakleje asi tvořilo dominantní část²¹.

Jasně není ani etnické složení populace.

Až do poloviny 4. stol. př. Kr. zůstával Chersones malým městem, měl asi 400 – 500 domů. Podle dochovaných nápisů měla rodina ve 4. a 3. stol. př. Kr. 4 – 5 členů. V polovině 4. stol. př. Kr. čítala tedy populace 2 000 – 3 000 osob²². Zároveň už to však bylo město s vlastní chorou, která jej obklopovala.

Ve 4. stol. př. Kr. se město začíná rychle politicky i ekonomicky rozvíjet a v 2. pol. 4. stol. př. Kr. se stává vedle Bosporského království druhým významným státním útvarem na Krymu.

Ve 3. stol. př. Kr. začíná značně narůstat populace. Nevyhnutelně tedy muselo dojít ke zvětšení města a v této době byl už Chersonesos dvakrát tak velký, jako v polovině 4. stol. př. Kr. Populace dosahovala 6 000 – 10 000 lidí²³.

Centrum města tvořila akropole a agora, oficiální budovy, divadlo (obr. 1), podle nápisů zde měl stát i oltář Parthenos. Žádné sochy se zde nanašly, ale baze ano. Právě zde byla objevena také stéla se slavnostní přísahou. Chrámy známe pouze z literárních zmínek. Měla zde stát svatyně Parthenos, svatyně Dionýsa, Deméter a Koré, a také Herakla, který byl považován za mytického ochránce Dóru²⁴.

Problematickým elementem v oblasti krymského poloostrova byli pro obyvatele Chersonesu především Skytové. Ke zhoršení jejich vzájemných vztahů došlo ve 3. stol. př. Kr. a je možné, že v této době muselo město platit jakýsi tribut²⁵. Situace se konsolidovala v 80. letech 3. stol. př. Kr., město posílilo opevnění, a opevněna byla i řada stanovišť za hranicemi města, např. lokality Belyaus, Masliny, nebo Čajka²⁶. Zdá se, že tato opatření pomohla a Chersones získal svá ztracená území zpět pod svou nadvládu, nikoliv však na dlouho. Na konci ¼ nebo 1/3 3. stol. př. Kr. Skytové, kteří byli vojensky tlačeni Sarmaty, nebo přímo Sarmaté, zničili téměř všechny chersoneské zemědělské usedlosti na západním Krymu a poničili i blízkou choru Chersonesu na Heraklejském poloostrově²⁷. Není tedy úplně jasné, kdo Chersones zničil, zda Skytové nebo Sarmaté. Chersones však už dlouho procházel krizí a v polovině 2. stol. př. Kr. a později již definitivně ztratil kontrolu nad

²¹ Nikolaenko, 2006, str. 154

²² Ščeglov, 1992, str. 30

²³ Ščeglov, 1992, str. 38

²⁴ Ščeglov, 1992, str. 46

²⁵ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 690

²⁶ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 691

²⁷ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 691

zbytkem svých území na „pláni“, která už asi nějakou dobu ovládali Skytové²⁸. Je možné, že obyvatelstvo na nějakou dobu úplně odešlo. Toto je dobře doloženo podle keramiky např. v Kalos Limen, kde je mezi dvěma chronologickými skupinami mezera několik desítek let²⁹.

Je jasné, že hlavním účelem zakládání farem na choře, bylo zemědělství. Díky palynologickým a paleobotanickým analýzám, které jsou v poslední době standardní součástí archeologického výzkumu máme poměrně značné informace o pěstovaných plodinách. Jeden z prvních systematických paleobotanických výzkumů prováděla G.M. Nikolaenko a Z. Januševič v sedmdesátých letech při vykopávkách v Chersonesu. Na konci sedmdesátých let byl nalezen paleobotanický materiál ze 4. – 2. stol. př. Kr. při vykopávkách jedné z farem na choře Chersonesu, vzorky hlíny byly proplaveny a zkoumány. Podle Z. Januševič složení pěstovaných rostlin zahrnovalo promíchanou populaci pšenice *triticum aestivo - compactum* s příměsemi *plevele žita secele segetale*, ječmen *hordeum vulgare* a *hordeum lagunculiforme* a malé zbytky různých dalších rostlin, např. *vicia ervilia*, *cicer arietinum*, *pisum sp.*, *lathyrus sp.*, *vicia sp.*³⁰ Stěžejní nálezy však tvořily pečičky plodů vinné révy přiřazené k odrůdě *vitis silvestris*³¹. Tuto divokou révu ale rychle nahradila kultivovaná réva z *poleis*.

Při výzkumech v Kerkintidě bylo ve vrstvě 9 (konec 5. stol. př. Kr.) nalezeno 6,5ml spálených zrn. Základem jsou zrna ječmene (309 ks), zrn *triticum aestivum s.l.* je téměř 3x méně (111 ks)³². Dále se prokázala zrna *triticum monococcum*, 12 zrn *triticum dicocon*, 3 zrna *vicia ervilia* a jedno zrno *lens culinaris*. Identifikace pecek hroznů je pochybná³³. Ve vrstvách ze 4. stol. př. Kr. už převažuje pšenice³⁴.

Jedny z prvních paleobotanických výzkumů na lokalitě Panskoe I provedl v roce 1982 A. N. Ščeglov při odkrytí jámy č. 25 v komplexu U7. Soubor zuhelnatělých zrn zahrnoval zrna *triticum aestivum s.l.* (73%), směs zrn žita a pšenic *triticum dicocon*, *triticum monococcum* a *triticum spelta*³⁵. Během pozdějších výzkumů se našlo velké množství spálených zrn obilí v místnostech 3 a 13 budovy U6, které byly patrně určeny ke skladování obilí, a tyto zbytky neshořely úplně na prach. V obou případech se jednalo o minimálně 30 000 – 50 000 zrn³⁶. Pozůstatky rostlin se na této lokalitě našly také ve studni ve středu

²⁸ Ščeglov, 1992, str. 277

²⁹ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 692

³⁰ Pashkevič, 2003, str. 3

³¹ Pashkevič, 2003, str. 3

³² Pashkevič, 2003, str. 7

³³ Pashkevič, 2003, str. 7

³⁴ Pashkevič, 2003, str. 7

³⁵ Pashkevič, 2003, str. 10

³⁶ Januševič, Ščeglov, 2002, str. 327

dvora. V místní půdě se velmi dobře dochovaly i větvičky vína *vitis vinifera*, dosahující délky až 5 cm. Na dvou z nich jsou stále patrné stopy po stříhání³⁷.

1.2. ROZPARCELOVÁNÍ BLÍZKÉ A VZDÁLENÉ CHORY CHERSONESU

Rozdělení země na Heraklejském poloostrově a poloostrově Majačnyj je nejlépe prozkoumanou lokalitou tohoto typu v černomořské oblasti a je také unikátní díky své mimořádně dobré dochovanosti³⁸. Pod pojmem blízká chora Chersonesu dnes chápeme plochu samotného Heraklejského poloostrova, oblast území závislých na Chersonesu během jeho pozdější expanze na západním pobřeží Krymu pak označujeme jako vzdálenější chora.

Strabón nepřímo uvádí, že jednotkou pro vyměření ploch užívanou v černomořském regionu bylo plethron. I když on jeho rozměr neuvádí, víme, že plethron se rovná 100 čtverečních stop. Podle studií A.N. Ščeglova a G. Nikolaenko, kteří prováděli výzkum členění chory Chersonesu, se zde používala egyptská stopa měřící 0,350 m. 1 egyptské plethron tedy muselo měřit 0,1225 ha. Je zde však ještě jedna řecká délková míra, schoinos, která se rovná 120 stopám z nichž každá má 0,2777 m, jak je to zaznamenáno na heraklejských tabulkách. Je zřejmé, že 100 egyptských stop je téměř to samé jako jeden schoinos. Římským ekvivalentem je actus, což je 120 římských stop, které mají délku 35,48 m. Actus byl původně zemědělský termín, podobně jako iugerum, což byla plocha, která mohla být zorána za jeden den. Je jasné, že plethron je téměř přesně polovina z jednoho iugera³⁹.

Nejpřílehlější chora Chersonesu je rozdělena Sevastopolským zálivem na dvě části, severní a jižní. Severní část je na východě vymezena skálami vystupujícími až 120 m nad hladinu moře. Jižní část, která je součástí Heraklejského poloostrova, tvoří rovinu svažující se k SZ. Pobřeží početných zálivů, svahy úvalů chráněné před větry a úrodná údolí byla obývána dlouho před založením Taurského Chersonesu a vytvořením chory na Heraklejském poloostrově⁴⁰.

Výzkumy na Heraklejském poloostrově v posledních dvaceti letech odhalily řadu nových sídlišť s řeckou keramikou připisovanou klasické době. Výsledky povrchových průzkumů, vykopávek a studium leteckých fotografií z 40., 60. a 90. let 20. stol. stejně tak jako materiál z archivů a sbírek ukázaly stopy staršího mřížkového členění překrytého novým rozparcelováním z druhé poloviny 4. stol. př. Kr. Tyto stopy jsou spolu s řeckou keramikou z pozdního 5. a první poloviny 4. stol. hlavními indikátory ranějšího rozdělení chory. Raná chora pokrývala asi následující oblasti: severní část přilehlou k Chersonesu, oblast na západě

³⁷ Januševič, Ššeglov, 2002, str. 329

³⁸ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 235

³⁹ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 208 - 209

⁴⁰ Nikolaenko, 2006, str. 152

na poloostrově Majačnyj, na jihu mezi roklí Berman, mysem Fiolent a roklí Mramornaja (obr. 2)⁴¹. Tvořily ji oddělené územní katastry zahrnující opevněná a neopevněná sídliště, malé parcely naaranžované na svazích úvalů a podél pobřeží zálivů a pozemky na svazích a vodních předělech úvalů v blízkosti města a sídlišť.

Můžeme jen spekulovat o důvodech, které vedly v poměrně krátkém čase k rozparcelování půdy přiléhající k Chersonesu. Podobné akty byly jinde doprovázeny důležitými politickými změnami. Naneštěstí pro nás, víme pouze málo o politických dějinách Chersonesu ve 4. stol. př. Kr. Saprykin navrhuje, že důvodem nové organizace může být inspirace demokratickým zřízením v Herakleji Pontské, mateřském městě Chersonesu⁴². Demokratické zřízení Herakleje však bývá zpochybňováno. V každém případě je však 4. stol. př. Kr. obdobím velkého rozmachu Chersonesu jak na samotném Heraklejském poloostrově, tak i daleko dál.

Existuje řada teorií zabývajících se rozsahem chory Chersonesu. Většinou jsou spjaty se jmény badatelů, kteří ji zkoumali už od počátku 20. stol. Dle mého názoru je třeba zmínit alespoň některé z nich (obr. 3):

1. A.I. Bertier –Delagard (1907) zastával teorii, že území chory bylo vymezeno územím okolních států a útvarů.⁴³
2. V.V. Latyshev už v roce 1909 navrhoval, že se jedná o rovný pruh země podél západního břehu Krymu s kontinuální zónou obdělávané půdy.⁴⁴
3. P.O. Burachkov (1912) viděl severní hranici chory až u ústí Dněpru (na toto pak navázal i Ivanov a Grinevich).⁴⁵
4. L.A. Moiseev (1918) za choru považoval celou západní polovinu Krymu a některé části na jižním pobřeží.⁴⁶
5. A. N. Ščeglov je autorem teorie, že v době největšího rozkvětu Chersonesu se část chory nacházela přímo kolem města na Heraklejském poloostrově (tzv. blízká chora), pás země na západním pobřeží tvořil tzv. vzdálenou choru, která ležela od jezera Sasyk – Sivash (včetně) na jihu až po Bakal spit na severu, a zahrnovala také celý Tarhankutský poloostrov.⁴⁷

Rozsah dominance Chersonesu na západním pobřeží Krymu tedy prokázala především Tarhankutská expedice vedená A. N. Ščeglovem. Systém pravidelného členění území byl

⁴¹ Nikolaenko, 2006, str. 156

⁴² Carter, 2000, str. 714

⁴³ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 678

⁴⁴ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 677

⁴⁵ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 677

⁴⁶ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 677

⁴⁷ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 678

přenesen i do území s Chersonesem spojených nebo na něm závislých. Jedná se o oblast Tarhankutského poloostrova, dále např. lokality Belyaus, Kalos Limen, Kerkintis a Bolšoj Kastel. Tato expedice vycházela především ze studia leteckých fotografií a jejich následného ověřování v terénu. Dva nejdůležitější indikátory kleroi na leteckých fotografiích jsou řady rovných paralelních linií, většinou tmavé barvy, protnuté stejnou skupinou linií na ně kolmých, a metrologické parametry takto vzniklých obdélníků (obr. 4, 4a)⁴⁸.

Na A. N. Ščeglova pak navázala řada dalších badatelů a bylo prokázáno, že i jeho teorie z 60. let 20. stol. má jisté mezery. Podle novějších výzkumů je např. jasné, že jižní zóna chory sahala minimálně po řeku Belbek⁴⁹.

Literární a epigrafické zdroje potvrzují, že chora byl rozdělena do několika kategorií. Hlavní část byla přidělena občanům jako jejich individuální pozemky a zbytek, jehož výtěžky se shromažďovaly pro společné potřeby celé obce, stejně tak jako plochy určené k přidělení pro nové osadníky. Podle zvyku byla jedna desetina vyhrazena bohům jako posvátná půda. Na rozčleněné ploše se nacházelo několik přístavů. SZ pobřežní část měla přístavy v zálivech Střeleckaja, Kamyševaja a Kazačaja buхта⁵⁰.

V části Sevastopolského zálivu u ústí řeky Černaja na úpatí hory Sapun se předpokládá pravděpodobné místo přístavu Ktenous. Ktenous asi užívali jako svůj přístav dokonce už Taurové před řeckou kolonizací, a byl spojen s jejich hlavním přístavem Symbolon Limen. Když mluvíme o Ktenous, Strabon zmiňuje, že se nacházel ve stejné vzdálenosti od Chersonesu a od Symbolon Limen. Jejich vzdálenost měla být 40 stadií, tedy 8,5 km, což výzkumy potvrdily⁵¹. V západní části Heraklejského poloostrova se nacházely ještě přístavy Limon a Aulita⁵².

1.3. BLÍZKÁ CHORA CHERSONESU NA HERAKLEJSKÉM POLOOSTROVĚ

Ve 30. letech 19. stol. F. Dubois de Montpéreux popisuje: „*Plocha Herakejského poloostrova byla vyznačena paralelními liniemi přes celou svou délku a šířku, protínaly se v pravém úhlu. Tyto dělicí linie, které zůstaly nezměněny v kontextu přírodní topografie, jsou umístěny každou 1/2 - 1 verstu (1 versta = 1066,781m), a staly se velkými venkovskými cestami, které měly zvýšené okraje ve tvaru pravidelného čtyřúhelníku. Pravoúhlé pozemky jsou flankované*

⁴⁸ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 208

⁴⁹ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 679

⁵⁰ Nikolaenko, 2006, str. 164

⁵¹ Nikolaenko, 2006, str. 167

⁵² Nikolaenko, 2006, str. 171

kamennými zdmi 15 stop širokými... Podél těchto cest byly postaveny obydlí nebo domy a tyto cesty se staly ulicemi velkého města“⁵³.

Tento popis odráží rozčlenění plochy podle pravidelného plánu, který začal Chersonesos uskutečňovat v polovině 4. stol. př. Kr. Cílem bylo vytvořit choru podle modelu představujícího kombinaci rozčleněných a nečleněných ploch. Nejdříve byly vyčleněny hlavní osy celé mřížky a celková plocha, která měla být rozměřena. Cesty, ať už dříve existující či nové, byly vytyčeny a posloužily jako hlavní osy. Všechny sledují přírodní podmínky v krajině. Podélné cesty se táhnou podél linie klesajících vrcholů od jihovýchodu na severozápad⁵⁴. Některé místní odchylky jsou dány topografickými podmínkami. Rozdělení země bylo založeno na mřížkovém principu využívajícím jednotný modul, kterým bylo egyptské stadion rovné 210 m, a jednotky od něj odvozené. Mřížkový systém zahrnoval 5 podélných osových cest C, H, M, R, X a 5 příčných cest označených římskými číslicemi I, VII, XII, XVII, XXI (obr. 5). Ty se protínají v úhlu 93° a 87°⁵⁵.

Severovýchodní podélná osová cesta X vycházela od východní hranice města ze zálivu Karantinnaja buхта jižním směrem a protíná se s příčnými cestami v jejich počátku na východě. Tato cesta prochází roklinou Chomutova balka a u výšin Karagači se dostávala až za vytyčenou plochu do Balaklavské doliny. Stav dochování je zde špatný. Rekonstruovaná délka je 9,5 km (45 stadií)⁵⁶.

Severní podélná osová cesta R začíná v bezprostřední blízkosti Chersonesu na skalním vodním předělu mezi zálivy Pesočnaja a Sťeleckaja buхта. Prochází několika hlubokými a úzkými roklinami a ústí na jihovýchodní hranici Heraklejského poloostrova u osídlení na pozemku Bezymjannoj č. 402 nad Balaklavskou dolinou. Délka je 9,5 km (45 stadií)⁵⁷.

Centrální podélná osová cesta M začínala u východního mysu zálivu Omega na severozápadní hranici Heraklejského poloostrova, protíná rokliny Sťeleckaja, Karantinnaja, Iucharina a Bermana balka, vedle k jižní hranici ke svatyni na vrcholu rokliny Mramornaja balka a Karanskimi výšinami. Dělí celou zemědělskou plochu na půl a měla délku 12,5 km (60 stadií)⁵⁸.

SZ podélná osová cesta H šla od východního břehu zálivu Kamyševaja buхта jižním směrem k svatyni v zálivu Mramornaja buхта. Rekonstruovaná délka je 12,5 km (60 stadií)⁵⁹.

⁵³ Nikolaenko, 2006, str. 157

⁵⁴ Nikolaenko, 2006, str. 158

⁵⁵ Nikolaenko, 2006, str. 158

⁵⁶ Nikolaenko, 1999, str. 34

⁵⁷ Nikolaenko, 1999, str. 34

⁵⁸ Nikolaenko, 1999, str. 34

⁵⁹ Nikolaenko, 1999, str. 34

Západní podélná osová cesta C začínala u východní hranice pozemku č. 41 na poloostrově Sredinnyj a pokračovala dále jižním směrem, kde se nacházely svahy k moři. Její délka neměřila o mnoho více než 6 km (30 stadií)⁶⁰.

Severní příčná cesta I procházela na pobřeží mezi začátkem zálivů Střeleckaja buhta, buhta Omega a Kamyševaja buhta. Podle názoru G. Nikolaenko pokračovala i na poloostrově Majačnyj mezi pozemky č. 58 – č. 59 a č. 63 – č. 65⁶¹.

Západní příčná cesta VII, jdoucí ze severovýchodu z Jižní rokliny směrem na jihozápad k šíji poloostrova Majačnyj, je pokračováním hraniční cesty rané příměstské chory na obou svých koncích. Její délka je 10,5 km (50 stadií)⁶².

Centrální příčná cesta XII šla od osídlení v Legernoj balka k srázu na jihozápadním pobřeží, kde se střetává se západní podélnou cestou C. Cesta měřila 8 km (38 stadií)⁶³.

Východní příčná cesta XVII, s délkou 6,7 km (32 stadií), začíná v rokli Chomutovaja balka, dospívá k jihozápadnímu pobřeží u mysu Vinogradnij, kde se u svahu k moři v malých odstupech jedno od druhého nachází několik opevněných osídlení⁶⁴.

Jižní příčná cesta XXI byla vytyčena od jihovýchodní hranice rozměřené plochy od rokliny Sarandinakinaja balka přes osídlení na výšině Bezymjannoj a chrámu v oblasti rokliny Mramornaja balka. Délka je 3,6 km (17 stadií)⁶⁵.

Krajní cesty, podélné i příčné, vymezují plochu přes 10 000 ha, která byla rozdělena na parcely⁶⁶. Rozparcelování probíhalo ve 3 fázích. Během první fáze byly vytyčeny dvě hlavní osy, příčná a podélná. Cesta M se zdá být vybrána jako hlavní podélná, zatímco cesta XII byla hlavní příčnou osou. Průsečík těchto dvou os je centrem rozdělené plochy. Každé 2 km (asi 10 stadií) od něj na podélné ose a každé 3 km (asi 15 stadií) na příčné ose jsou průsečíky s dalšími cestami⁶⁷. Výsledkem mělo být 5 standardních ploch na podélné i příčné straně.

Ve druhé fázi se zaměřili na rozložení ostatních osových cest. Zdi lemující plochy individuálních parcel byly každých 210 m (1 stadion), a dělily celou plochu na čtverce měřící 4,4 ha neboli 36 plethron.

⁶⁰ Nikolaenko, 1999, str. 34

⁶¹ Nikolaenko, 1999, str. 34

⁶² Nikolaenko, 1999, str. 34

⁶³ Nikolaenko, 1999, str. 34

⁶⁴ Nikolaenko, 1999, str. 34

⁶⁵ Nikolaenko, 1999, str. 34

⁶⁶ Nikolaenko, 2006, str. 158

⁶⁷ Nikolaenko, 1999, str. 35

Ve třetí fázi byly za každým třetím čtvercem (v některých případech za každým druhým čtvercem) na SZ-JV ose a za každým druhým čtvercem v SV-JZ ose postaveny další dělicí cesty⁶⁸.

Výsledkem tedy bylo rozdělení plochy osovými cestami na určitý počet pozemků s plochou 26,4 ha (216 plethron) a 17,6ha (144 plethron), rozdělených na jednotlivá pole o výměře 4,4 ha (36 plethron)⁶⁹(obr. 6). Pozemky rané chory byly do této mřížky začleněny také. Řada z těchto cest, které hrály důležitou roli v životě místních obyvatel, se zachovala. Příkladem je cesta V, tzv. Velká chersoneská cesta, která propojovala Chersonesos se severozápadní pobřežní částí chory, a cesta J, nejdelší podélná cesta podle F. Dubois de Montpéreux, která procházela od severozápadu pobřeží, mezi zálivy Omega a Kamyševaja buхта, po roklinu Mramornaja na jihu. Délka cesty J je stejná jako délka hlavní podélné cesty M, tedy 12,5 km (60 stadií)⁷⁰.

Velká chersoneská cesta, cesta V, je hlavní osa široká 35 – 40 stop, táhnoucí se podél mírného terénu od hlavních bran Chersonesu k pevnostem na šíji poloostrova Majačnyj⁷¹. Původně měla být lemována velkými opracovanými kameny a na povrchu je možné nalézt ještě dnes stopy hlubokých kolejí vyježděných v kameni. Na délce přes dvě stadia šla cesta přímo na západ po úzké šíji mezi západní částí zálivů Karantinnaja a Pesočnaja buхта, přičemž na nejvyšším místě na vodním předělu mezi nimi se rozdělila do dvou směrů. Na severozápad pokračovala směrem k zálivu Sťreleckaja buхта, a jižním směrem k podélné cestě R. Severozápadním směrem šla cesta v bezprostřední blízkosti zálivů, mimo záliv Omega, od kterého je vzdálena zhruba 2 km. Na úseku od zálivu Sťreleckaja buхта k zálivu Kazačaja buхта byla cesta lemována věžemi usedlostí na pozemcích č. 21, 22, 26, 27, 30, 31 a 32. Velká chersoneská cesta V křížuje podélnou cestu D mezi pozemkem č. 35 a č.32a. Tady pod pravým úhlem zatáčí vlevo na jih a po 40 metrech mezi pozemky č. 35 a 47 znovu zatáčí na západ. Zeď této cesty severozápadním směrem se do současnosti zachovala do výšky kolem 2 m, ale v minulosti byla nepochybně vyšší a neměřila méně než 3 m. V zálivu Kazačaja buхта cesta V směřovala k severnímu konci východní stěny opevnění, které se nacházelo na šíji⁷².

Výjimečný charakter má rozměření severozápadního okraje Heraklejského poloostrova. Zde na poloostrovech Sredinnyj a Majačnyj jsou osy podélných a příčných cest položeny každé dvě stadia, v důsledku čehož se vytvořily čtverce a kosočtverce o ploše

⁶⁸ Nikolaenko, 2006, str. 159

⁶⁹ Nikolaenko, 1999, str. 35

⁷⁰ Nikolaenko, 2006, str. 159

⁷¹ Nikolaenko, 2006, str. 160

⁷² Nikolaenko, 1999, str. 40

zhruba 17,6 ha, které byly vytvořeny ze 4 polí po 4,4 ha⁷³. Svou orientací tyto cesty neodpovídají cestám na ostatních částech Heraklejského poloostrova.

Rozměřování poloostrova Sredinnyj bylo provedeno od příčné cesty V a podélné komunikace C, která šla hřbetem poloostrova. Od cesty C ve směru k zálivům Kamyševaja a Kazačaja buхта vychází pod různými úhly příčné cesty. Ve svých směrech tyto dráhy kopírovaly zvláštní tvar cesty V, který byl odvozen od reliéfu šíje mezi v zálivy Kamyševaja a Kazačaja buхта. Podélné linie poloostrova začínají u severozápadní zdi cesty V⁷⁴. Dostat se na tuto cestu ze strany Heraklejského poloostrova bylo možné přes průchody v jejím jižním ohrazení, které byly pravděpodobně vytvořeny s cílem ulehčit přístup na poloostrov, ale zároveň měly jistě i obrannou funkci.

Totéž můžeme říci o mysech severozápadního pobřeží. Jsou odděleny cestami od břehu ke břehu tak, aby k nim ze souše nemohl nikdo přijít. Ve vztahu k výše uvedenému je zajímavá parcela chory mezi zálivem Kazačaja buхта a jihozápadním pobřežím bezprostředně přiléhajícím k východní zdi opevnění na šíji poloostrova Majačnyj. Cesty mezi pozemky zde byly záměrně vytyčeny tak, aby ztížily přístup ke snížené části JZ pobřeží a na teritorium poloostrova Majačnyj.

Doposud bylo odhaleno na ploše blízké chory 430 pozemků oddělených ohrazením a cestami. Jejich velikost se pohybuje v rozmezí 15 – 17 a 26 – 30 ha (obr. 7). Takto rozparcelovaná chora byla dále rozdělena. Každý čtverec o 36 plethron byl dále rozdělen na standardní pole o délce strany 52,5 m a 105 m (1/4 a 1/2 stadia)⁷⁵. Toto používání jednotného modulu umožňovalo se systémem pracovat a případně jej přeparcelovat. Plantážní zdi dále dělily každé pole na vinice, které se nacházely na většině z nich. Během několika desítek let bylo území pokryto farmami opevněnými věžemi.

První etapa výstavby začala v polovině 4. stol. př. Kr. K tomuto období se vztahují kolkované sinopské tašky, které byly nalezeny na pozemcích č. 6, 46 a 57, podle kterých se tato etapa datuje. V usedlosti na pozemku č. 6 byly kromě toho nalezeny i sinopský kolkovaný lifos a amfora z téhož období. Na cestě mezi 7. a 12. pozemkem blízko usedlosti na pozemku č. 12 bylo nalezeno kolkované ucho sinopské amfory z poloviny 4. stol. př. Kr.⁷⁶.

Druhá etapa probíhala ve 40. letech 4. stol. př. Kr. V tomto období vyrůstají budovy na východní straně zálivu Sřeleckaja buхта (pozemek č. 87), na pobřeží zálivu Kamyševaja

⁷³ Nikolaenko, 1999, str. 38

⁷⁴ Nikolaenko, 1999, str. 39

⁷⁵ Nikolaenko, 2006, str. 160

⁷⁶ Nikolaenko, 1999, str. 41

buchta (pozemek č. 8a), dále na pozemcích č. 26, 100, 172, 60. I zde se našlo významné množství sinopských kolkovaných tašek⁷⁷.

Třetí etapa probíhala ve 30. letech 4. stol. př. Kr., kdy bylo vybudováno značné množství usedlostí. Vedle sinopských tašek se objevují i chersoneské kolkované tašky. Jedná se také o období masové výroby chersoneských kolkovaných amfor, které začalo v roce 325 př. Kr. Prakticky na všech usedlostech se vyskytují chersoneské mince z let 350 – 330 př. Kr. a 330 – 320 př. Kr. (chronologie podle V. Anochina)⁷⁸.

Na území Heraklejského poloostrova, včetně poloostrova Majačnyj, bylo během helenistického období celkem 2 360 – 2380 polí o 4,4 ha (36 plethron), které pokrývají plochu 84 960 – 85 680 plethron⁷⁹. Zahrnují kolem 200 farem a jiných budov. Na některých farmách datovaných do 2. poloviny do ¾ 4. stol. př. Kr. byly vybudovány místo jednotlivých usedlostí dokonce celá sídliště.

1.4. VZDÁLENÁ CHORA CHERSONESU

Podle zásady uplatněné na samotném Heraklejském poloostrově byla rozměřena i značná část půdy vzdálenější chory chersoneského státu. Pravděpodobně pokrývala i plochu vodního předělu mezi severní stranou Sevastopolského zálivu a řekou Belbek. To potvrzují letecké fotografie a výsledky provedených výzkumů⁸⁰. Při průzkumu tohoto území na podzim 1997 byly objeveny pozůstatky starých hranic vinic, nacházejících se na místech svahů východní strany Bratského hřbitova, a také mezi ním a severním opevněním na západní straně. Směr hraničních zdí se shoduje se směrem osových cest vytyčených na Heraklejském poloostrově⁸¹.

Dobře dochované pozemky ležící na sever od řeky Belbek pozoroval už L.A.Moisev na počátku 20. století a přišel na to, že rozděleno na parcely bylo i území severně od Sevastopolu na ploše vodního předělu mezi řekami Alma a Kača blíže k moři. Ještě na konci 19. stol. byly v této oblasti patrné pozůstatky rozměrování a byly zaneseny do geodetické mapy sítí přímých linií v délce od 1 do 4 km, které se křížovaly s osami SSV, JJZ a SZZ, JVV, a tvořily čtverce a obdélníky, které měly plochu 54,4; 36,2; 26 a 17,4 ha. Mohly se skládat ze 12, 8, 6 a 4 pozemků o ploše 36 plethron⁸².

V západní části Tarhankutského poloostrova je rozparcelovaná plocha rozlohou téměř stejná jako plocha v okolí Chersonesu. Hranice pozemků jsou jasně viditelné na snímcích.

⁷⁷ Nikolaenko, 1999, str. 41

⁷⁸ Nikolaenko, 1999, str. 41 - 42

⁷⁹ Nikolaenko, 2006, str. 163

⁸⁰ Nikolaenko, 2006, str. 163

⁸¹ Nikolaenko, 1999, str. 42

⁸² Nikolaenko, 1999, str. 43

Všechny pozemky měří 420 x 250 – 255 m. Podle A.N. Ščeglova měla tato plocha rozdělená na parcely v nejzápadnější části poloostrova rozlohu 100 km², což dělá při rozloze jedné parcely 10,5 ha celkem na 950 pozemků⁸³.

Pro studium této části chory jsou pro nás velmi důležitými prameny mapa z konce 19. století (1899) v měřítku 1:42 000 a mapy z 50. let 20. století v měřítku 1:25 000⁸⁴. Pokud se podíváme na mapu z roku 1899, jen těžko můžeme přehlédnout konstalaci paralelních cest v západní části Tarhankutského poloostrova, které se kříží v pravém úhlu s další skupinou cest na ně kolmých. Vzdálenost jedněch od sebe je 750, 500, 2500, 3000, 1750, 1000, 500 a 1500 m, zatímco u druhé skupiny je to 4200, 2520, 3360, 1270, 460 a 1260 m⁸⁵. Hlavní cestou je asi původní osa systému, centrální cesta vedoucí z vesnice Karadža (dnes Olenevka) do Kunan (moderní Krasnoselskoe) a pokračující dále na východ. Nejdelší cesta na mapě dělí celý poloostrov na dvě stejné části, severní a jižní, a lze ji považovat za symetrickou osu pro zbytek. Tato cesta je také na mapě z roku 1957, stejně tak jako na všech mapách Krymu, protože spojuje i dvě současná významná města. I v antice tato cesta určitě spojovala dvě významná místa, pravděpodobně sídliště Karadžinskoe na pobřeží zálivu (dnes jezero Liman) a některé lokality v rokli Kel'-Šejch⁸⁶.

Pokud jde o příčné cesty, minimálně 10 je jich zachyceno na mapě z roku 1899, ale jejich délky se liší. Tyto cesty spolu s podélnými tvoří kostru parcelovacího systému.

Dále se stopy parcelování zachovaly v okolí Kerkintidy na její choře (obr. 8). Okolí města bylo rozděleno na 70 – 120 parcel, které rozměry odpovídaly parcelám na Heraklejském poloostrově, a mohly mít 4,5 – 5 ha. Jinými slovy parcely na choře Kerkintidy také představují čtverce se stranou 1 stadion a plochou 36 plethron⁸⁷. Stopy parcelování zasahují 6 – 8, někdy i 11 km dovnitř k jevpatorijskému mysu a jsou viditelné na leteckých fotografiích. Zdější nepravidelný systém členění dost kontrastuje s pravidelným systémem v Chersonesu a asi ukazuje důkazy raného katastru Kerkintidy⁸⁸. Až do nedávné doby se myslelo, že zemědělská oblast Kerkintidy sahala 40 – 50km podél pobřeží mezi sídliště Novofedorovka a Airči. Podle V.A. Kutajsova ale zabírala její chora plochu 80 – 90 km² a tvořila kontinuální pás podél moře o šířce asi 7 km a délce 65 km mezi jezery Kizil – Jar na jihovýchodě a jezerem Donuslav na severozápadě⁸⁹.

⁸³ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 236

⁸⁴ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 237

⁸⁵ Smekalova, Smekalov, 2006, str.237

⁸⁶ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 237

⁸⁷ Nikolaenko, 1999, str. 43

⁸⁸ Kutajsov, 2006, str. 142

⁸⁹ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 685

Stopy souvislého rozměření se dochovaly také na ploše, která se nachází na pobřeží mezi Kerkintidou a Kalos Limen. Jedna z těchto oblastí se nachází mezi jezerem Kizil – Jar a Donuslavem a má plochu kolem 10 000 ha. Tato plocha byla rozměřována na čtvercové parcely o ploše přibližně 10 ha, což podle odhadů G. Nikolaenko tvořilo 2 a ¼ modulu plochy. Druhý rozměřovaný úsek přibližně 5 000 - 6 000 ha se rozprostírá na dolním pobřeží od Jižně - Donustavského sídliště po mys Ojrat. Parcely tvoří čtverce se stranou 315 m (1,5 stadia) o ploše 9,9 ha, tedy 2 a ¼ modulu⁹⁰.

Parcely mimo pravidelně rozměřenou plochu se nachází u Jižně-Donuslavského sídliště a Okuňovky I s plochou parcely 17,6 ha, což je 4 moduly po 36 plethron; u sídliště Kulčuskovo je jedna parcela plochou 35,2 ha což je 8 modulů po 36 plethron; vedle sídliště Airči jedna parcela o ploše 53 ha, což tvoří 15 modulů po 36 plethron; u mysu Oirat má jedna parcela 13,2 ha, což jsou 3 moduly po 36 plethron⁹¹. Netypická parcela byla objevena u vesnice Morskoe u mysu Oirat (obr. 9). Její rozloha činila asi 9,5 ha, byla obklopena kamennou zdí a rozdělena na 6 menších polí⁹².

Za tímto úsekem pak následuje ještě jeden, objevený v západní části Tarhankutského poloostrova mezi sídlištěm Karadžinskoe a Kalos Limen. Jedná se o plochu přibližně 10 000 ha rozměřenou na 950 – 1 000 parcel, každá s průměrnou plochou 10,5 ha, což sestává z 2,5 modulu o ploše 36 plethron. V tomto poměru je dobře viditelné rozměření u Tarhankutského majáku, které je patrné i na leteckých fotografiích z 1917. Tyto fotografie jsou jasným důkazem o složité struktuře rozměřování prostranství.

Od jezera Kizil - Jar po Kalos Limen jsou parcely opět v blocích a mají přibližně stejnou velikost od 8,8 do 10,5 ha. Samostatně rozměřované parcely mají, což bývá pravidlem, mnohem větší rozměry (od 17 do 53 ha)⁹³. V pobřežním prostoru na severovýchod od Kalos Limen po jezero Jarylgač ukazuje mapa z 1899 pravidelnou síť cest podobnou té, která je zachycena v západní části Tarhankutského poloostrova⁹⁴.

Další úsek parcel je na choře Kalos Limen (obr. 10). Asi 400 hektarů zde bylo rozděleno sítí křížujících se linií pod pravým úhlem. Tvoří přibližně 45 – 50 pravoúhlých pozemků o průměrné velikosti 8,8 ha, tedy 2 moduly po 36 plethron⁹⁵. Podle A. Wasowicz však měla chora Kalos Limen rozlohu asi 600 ha a z toho více než 450 ha bylo rozparcelováno. Zbytek byl asi vyhrazen pro pastviny nebo nekropole. Město podle ní

⁹⁰ Nikolaenko, 1999, str. 44

⁹¹ Nikolaenko, 1999, str. 44

⁹² Wasowicz, 1972, str. 211

⁹³ Nikolaenko, 1999, str. 44

⁹⁴ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 239

⁹⁵ Nikolaenko, 1999, str. 44

obklopují pravidelné parcely o rozloze 7 – 9 ha s rohy orientovanými podle světových stran a chora mohla mít 40 – 60 parcel⁹⁶.

Na sever od Kalos Limen na ploše 5 000 – 6 000 ha mezi Panskoe I a Maslinami byl objeven ještě jeden blok pravidelně rozměřené plochy, který představuje 41 000 – 49 000 plethron. Podrobná organizace zatím ale není jasná⁹⁷. Zbytky katastru jsou viditelné i podél severozápadního pobřeží poloostrova. Na leteckých fotografiích z roku 1977 jsou zřetelné stopy velkého pravoúhlého pozemku blízko lokality Masliny. Část pozemku je zničena erozí. Jedna ze stran, která je dochovaná, měří asi 350 – 380 metrů, což dobře koresponduje s podobnou délkou dochovanou u mysu Oirat (387m)⁹⁸. Patrné jsou zde i stopy dalších cest, což ukazuje, podobně jako mapa z 1899, kde jsou také zachyceny, že i okolí Maslin bylo rozděleno na pravidelné parcely.

Právě Masliny (Vladimirovka) se většinou považují za severní hranici chory. Nicméně ještě i dále na sever se našly stopy sídlišť s helenistickou keramikou 4. a 3. stol. př. Kr., např. v okrese Razdolnenskyj se jedná o sídliště Borisovka a Kumovka⁹⁹. Další lokalitou, o které se v poslední době také uvažuje jako o části chersoneské chory nebo která přinejmenším spadala pod vliv Chersonesu, je lokalita Portovoe, která se však nachází ještě severněji od Bakal spit¹⁰⁰. U všech těchto lokalit, je podle nových výzkumů pravděpodobné, že patřily k Chersonesu.

Okolí jezera Donuslav také spadalo do chory chersoneského státu. Letecké fotografie odhalily podobný systém tmavých linií východně od nejsevernější části jezera¹⁰¹. Tyto linie jsou opět i na staré mapě z roku 1899. Plocha mezi vesnicemi Kača a Solnečnoe byla tedy asi také rozdělena do pravidelných parcel. Důležitý je pro tuto oblast také výzkum, který provedla v roce 1980 Dačevskaja na lokalitě Ozernoe (Ozerovka)¹⁰². Nachází se daleko od pobřeží, 8km SV od Belyaus. Na základě jejích výzkumů je možné odmítnout zažité tvrzení, že břehy jezera Donuslav Chersonesu nepodléhaly. Její výzkum naopak dokazuje, že k Chersonesu patřily, podobně jako minimálně další 4 lokality na březích jezera Saki.

Na severní straně Sevastopolu se nachází další diskutovaná oblast měřící mezi 40 000 – 50 000 plethron. Pokud bylo i toto území mezi řekami Belbek a Kača rozděleno, měla by plocha chory dalších 40 000 – 50 000 plethron¹⁰³.

⁹⁶ Wasowicz, 1972, str. 209

⁹⁷ Nikolaenko, 1999, str. 44

⁹⁸ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 239

⁹⁹ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 681

¹⁰⁰ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 681

¹⁰¹ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 239

¹⁰² Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 682

¹⁰³ Nikolaenko, 2006, str. 163

1.5. SHRUTÍ

Výsledkem tedy je, že ve $\frac{3}{4}$ 4. stol. př. Kr. byla přibližně polovina chersoneského území rozčleněna na systém parcel, jejichž rozměření bylo provedeno na jednotném principu s využitím jediného modulu¹⁰⁴. Celkem 360 000 – 390 000 plethron tedy 44 100 – 48 000 ha země bylo na choře Chersonesu rozděleno a zdokumentováno. Chora zahrnuje tři části po 81 000 plethron každá: 1) Heraklejský poloostrov, 2) území mezi jezery Kizil - Jar a Donuslav, 3) Tarhankutský poloostrov mezi sídlištěm Karadža a Kalos Limen. A dále tři menší plochy o rozloze 41 000 – 49 000 plethron každá: 1) mezi řekami Kača a Alma, 2) od Jiho – Donuslavskogo sídliště po mys Ojrat, 3) území mezi sídlišti Panskoe I a Masliny¹⁰⁵.

V poslední době se pozornost badatelů často zaměřuje na oblast jihozápadního Krymu a oblast mezi Chersonesem a Kerkintidou. Hustota chersoneského osídlení byla určitě o dost větší, než se předpokládalo dříve. Dnes známe jen na severozápadním pobřeží Krymu 80 antických nalezišť (sídliště, vraky lodí, zemědělské zázemí, pohřebiště, farmy,...), zatímco podle A.N. Ščeglova bylo známo lokalit jen 45 (včetně zemědělských statků u měst, pohřebišť a pozdně skytských vesnic)¹⁰⁶.

1.6. FARMY NA HERAKLEJSKÉM POLOOSTROVĚ

Velká, téměř trojúhelníkovitá plocha mezi Sevastopolem, Chersoneským mysem a Balaklavou nese jméno Heraklejský poloostrov. Tento trojúhelník tvoří vlastně jakousi plošinu a směrem na sever a především na západ se svažují úrodné svahy. V současné době je zde půda dost neúrodná, úrodné horní vrstvy odplavila několika koryty voda. V antice tomu však bylo jinak a celá plocha byla patrně obdělávána. Celková plocha poloostrova je něco málo přes 12 000 ha¹⁰⁷.

Všude jsou patrné stopy antického zeměměřičství, z letadla ráno nebo večer vidíme detaily, které ze země působí jako změř rozvalin. Můžeme pozorovat paralelní linie téměř přes celý poloostrov a tvořící velké pravidelné obdélníky, v nich vidíme další kamenné čáry. Dnes víme, že jsou to pozůstatky cest, vinic a sadů, stejně jako základy usedlostí.

Pravidelně rozměřené parcely zabírají téměř celou plochu Heraklejského poloostrova, tvoří území blízké chory města Chersonesos. Podobný systém vidíme i v okolí měst Kerkintis

¹⁰⁴ Nikolaenko, 1999, str. 44

¹⁰⁵ Nikolaenko, 2006, str. 163

¹⁰⁶ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 683

¹⁰⁷ Dufková, Pečírka, 1968, str. 125

a Kalos Limen, stejně tak jako na zbytku vzdálené chory na severozápadním pobřeží Krymu, u mysu Ojrat a na Tarhankutském poloostrově.

Prvním badatelem, který si tohoto zvláštního území povšiml, byl již v roce 1794 Pierre-Simone Pallas. V roce 1830 jej následoval Frédéric Dubois de Montpéreux, jehož popis dochovaných ploch má pro nás značný význam především vzhledem k tomu, že do dnešní doby řada věcí, tehdy ještě patrných pouhým okem, zmizela pod vrstvami hlíny nebo pod moderní zástavbou. Další významnou osobností byl na začátku 20. století Pechonkin, který odkryl řadu farem na lokalitě Lighthouse Point¹⁰⁸. Následovala řada badatelů, kteří se zaměřili na jednotlivé farmy, které dnes nesou jejich jména, např. Grinevich nebo Lisin. Od padesátých let 20. stol. byl významnou osobností zabývající se místními farmami Štreleckij, který prozkoumal kolem 30 farem¹⁰⁹. I přes to, že výzkumy dále pokračovaly, zůstává při studiu těchto lokalit velkým problémem jejich nedostatečná publikace.

V posledních letech se i zde při výzkumu uplatňuje trend používat nedestruktivní metody, využívat moderní informační technologie, GIS, letecké fotografie a snímky z družic. Podle J.C. Cartera by bylo vhodné vybudovat zde v blízké době první archeologický park venkova antického Řecka¹¹⁰. Velmi důležitá je proto tedy i konzervace provedená po výzkumu, aby bylo možné farmy do parku zařadit. Jednou z takových farem, která by mohla být zařazena do již zřízeného archeologického parku Chersonesos, je farma na pozemku 151. Při zkoumání chorai antických měst má zásadní význam spolupráce mezi jednotlivými obory, které se na výzkumu podílí, aby bylo možné poznat každodenní život jejich obyvatel co nejpodobněji.

Na lokalitě Lighthouse Point si vnímavý pozorovatel všimne různě rozestých ruin všeho druhu, stejně tak jako hald kamení. Celý tento systém rozvalin působí zmateně, avšak při pohledu z letadla vidíme systém zdí, které se rozbíhají do všech směrů v několika paralelních řadách, křížujících se navzájem v pravých úhlech. Na řadě farem zde byly nalezeny stopy po lisování vína, což naznačuje, že pěstování a zpracování vína hrálo v životě obyvatel na Lighthouse Point hlavní roli¹¹¹. Velmi důležitý byl jistě také rybolov.

I na zbytku Heraklejského poloostrova můžeme pozorovat hranice jednotlivých pozemků jasně vymezené cestami ze všech stran. Organická jednotka kleroi a farem není zajímavá jen tím, že je na každém kléru vždy jen jedna farma, zajímavá je i pozice farem,

¹⁰⁸ Ščeglov, 1992, str. 75

¹⁰⁹ Ščeglov, 1992, str. 76

¹¹⁰ Carter, 2006b, str. 197

¹¹¹ Dufková, Pečírka, 1968, str. 129

kteřá je vlastní každému z nich. Řada usedlostí je umístěna vpravo od cesty, která kléros odděluje od ostatních, pravidlem to však ani zdaleka není¹¹².

Charakteristickým prvkem je pro některé oblasti Heraklejského poloostrova absence jakýchkoliv budov. K nim patří oblast X, která leží v jižním pobřežním regionu. Zde mezi příčnými cestami IX – XIV a podélnou cestou F se nenašly žádné helenistické struktury¹¹³. Tato plocha má více než 5 500 plethron, tedy 6,5% celkového objemu rozčleněné plochy¹¹⁴. Je možné, že tato plocha byla schválně ponechána takto, aby mohla posloužit jako pole v budoucnosti.

Celkem se na Heraklejském poloostrově nachází asi 380 parcel, které náležely 380 chersoneským rodinám¹¹⁵. Každý občan dostal přiděl půdy přibližně 26,5 ha. Nalezeno a prozkoumáno zde bylo asi 150 farem, z nichž každá patřila k jednomu kléru¹¹⁶. Často ležely daleko od samotného Chersonesu, řada z nich byla opevněná.

Dlouho vzbuzovaly u badatelů pozornost čtvercové věže o rozměrech kolem 10 x 10 m, zachované často až do výšky člověka, se základy zapuštěnými do země, postavené z velkých kamenných bloků. Vyskytují se především v jižní části poloostrova, na hraničních parcelách chory nebo na pobřeží¹¹⁷. Zdálo se, že byly neobyvatelné, především věže tzv. pyramidálního typu, a patřily k opevněným farmám. Když však byly prováděny na Tarhankutském poloostrově vykopávky vedené O. D. Dačevskou, bylo zjištěno, že věže neměly pyramidální tvar, pouze byly dole vyztužené, aby odolaly útokům beranidel, což pak z dochovaných částí vzbuzuje dojem, že mohly mít tvar jehlanu. Později byl tento názor potvrzen i u jiných věží a dnes se má za prokázaný¹¹⁸.

Věž tedy byla posledním místem, kde se obyvatelé mohli ukrýt před nájezdy nepřátel. Objevují se především ve 3. a 2. stol. př. Kr., tedy právě v době, kdy velmi zesílily skytské útoky¹¹⁹. Zdivo z neopracovaných kamenů, které bylo dříve považováno za odraz taurské stavitelské tradice¹²⁰, je tedy spíše důsledkem toho, že ohrožení bylo urgentní a bylo třeba opevnění postavit velmi rychle.

Architektura, plány a nálezy na farmách samotných vypovídají mnoho o jejich obyvatelích. Průměrná stavba má 400 m², někdy i více, ale v podstatě se jedná o rozměry

¹¹² Dufková, Pečírka, 1968, str. 129

¹¹³ Nikolaenko, 2006, str. 163

¹¹⁴ Nikolaenko, 2006, str. 164

¹¹⁵ Ščeglov, 1992, str. 98

¹¹⁶ Ščeglov, 1992, str. 78

¹¹⁷ Ščeglov, 1992, str. 78

¹¹⁸ Ščeglov, 1992, str. 86

¹¹⁹ Ščeglov, 1992, str. 86

¹²⁰ Ščeglov, 1992, str. 86

srovnatelné s rozměry farem kdekoli v řeckém světě této doby¹²¹. I přesto, že doposud nebyla nalezena žádná venkovská nekropole, což bychom mohli pokládat za důkaz o usedlém obyvatelstvu, jiné skutečnosti svědčí o obyvatelích farem jako o vlastních pozemků a o lidech s nemalými prostředky. Farmy byly stavěny s velkou péčí a byly opravovány a udržovány dlouhou dobu, jak o tom svědčí např. farma na pozemku č. 151¹²². Řada usedlostí měla svůj domácí kult. Farmy představovaly vhodné místo pro žití, ale i přesto je zde procento výskytu zdobené keramiky poměrně nízké. Střeleckij z tohoto faktu vyvozoval, že obyvateli farem byli především otroci¹²³. Parcely na Lighthouse Point měly rozlohu asi 4,5 ha a mohly být obdělávány jen pomocí členů rodiny, zatímco na Heraklejském poloostrově měl jeden kléros 26,5 ha. Farmy zde byly větší a muselo tu pracovat 25 – 30 osob¹²⁴. Jedna rodina by na veškeré práce s chodem farmy spojené určitě sama nestačila. Převládá názor, že otrocká práce zde však nikdy nebyla dominantní, a že majitel s rodinou a několika otroky své pole obdělával sám, případně si k tomuto účelu najímal další dělníky¹²⁵. Vzhledem k tomu je tedy možné, že zde bydleli právě tito dělníci. Přesto však stále existují i názory, že vinice obdělávali otroci, především Taurové a Skytové, vězni, nebo zajatci z válek¹²⁶.

Celá chora měla 5 000 – 6 000 ha vinic, které produkovaly ročně 25 – 30 milionů litrů vína¹²⁷. V JV části Chersonesu za jeho hradbami byly objeveny keramické dílny vyrábějící hlavně amfory pro transport vína, které bylo hlavním vývozním produktem města¹²⁸. Další hrnčířské centrum za hradbami se nacházelo severním směrem u zálivu Pesočnaja buhta¹²⁹. Místní roční produkce vína se odhaduje na 10 000 000 – 12 000 000 litrů. Při standardním objemu amfor 17,51 litru bylo třeba k pokrytí roční produkce kolem 300 000 amfor¹³⁰. Dále se zde nacházely i čtvrti řemeslníků, kameníků nebo zpracovatelů vína. Tyto čtvrti sloužily nejen obyvatelům města, ale i obyvatelům chory.

Přibližme si tedy nyní alespoň některé z farem, které se na ekonomickém životě chory v antice podílely.

¹²¹ Carter, 2000, str. 714

¹²² Carter, 2000, str. 714

¹²³ Carter, 2000, str. 714

¹²⁴ Wasowicz, 1983, str. 925

¹²⁵ Ščeglov, 1992, str. 101

¹²⁶ Ščeglov, 1992, str. 102

¹²⁷ Ščeglov, 1992, str. 98

¹²⁸ Wasowicz, 1983, str. 925

¹²⁹ Zolotarev, 2003, str. 622

¹³⁰ Zolotarev, 2003, str. 622

1.6.1. Farmy Pechonkin 1, 3, 4

Všechny tyto menší farmy se nacházejí v části Lighthouse Point a odpovídají popisu u Strabóna, který zmiňuje, že neměly opevnění¹³¹. Patrně byly dostatečně chráněny hradbou, která měla bránit přístup na poloostrov.

Ve východní části sekce vytyčené 2. a 3. podélnou cestou od západu a 2. a 3. příčnou cestou od severu se nachází farma Pechonkin 1¹³² (obr. 11). Plocha pozemku nebyla změřena, směrem od cesty nebyl nalezen žádný vstup. Podle Střeleckého prošla budova dvěma stavebními fázemi. Místnosti 7 a 8 byly téměř určitě postaveny později, když byla farma renovována a rozšířena. Došlo ke zboření stěny oddělující místnosti 5 a 6 a byla postavena dlouhá zeď, která vystupovala z místnosti 6¹³³.

Severovýchodní budovu o rozměrech 10 x 8,7 m tvořily 4 místnosti¹³⁴. Místnost 3 sloužila patrně jako skladiště, v místnosti 4 byly nalezeny pozůstatky schodiště do horního patra, které se nacházelo na severní straně farmy. Tento fakt spolu s tím, že se vstup nacházel na jihozápadní straně, by svědčil o využití pro obytné prostory¹³⁵. Podobně strukturované jsou téměř všechny farmy i obytné domy v Chersonesu. Budova W, tvořená místnostmi 5 – 8, byla pravděpodobně budova samotné farmy. U severovýchodní stěny místnosti 5 jsou pozůstatky po hruškovité cisterně na vodu vytesané do skály. Dno překrývaly silné desky, pouze ve středu byl ponechán kruhový otvor o průměru 0,7 m¹³⁶.

K vykopání farmy Pechonkin 3 (obr. 12) došlo v letech 1910 a 1911. Leží na západním pobřeží zhruba v polovině Lighthouse Point. Z východu je ohraničena 1. podélnou cestou. Východní roh byl později používán jako lom na kámen, je tedy značně poničený. Odkryty byly dva vstupy, jeden větší na jihovýchodní straně a malý na severozápadní straně, s pozůstatky zdi nejasného účelu před ním. Na jihozápadě je další budova o rozměrech 20,5 x 5,8 m se třemi místnostmi, sloužící asi k farmářským účelům, a opět má paralely v helenistických městských domech v Chersonesu¹³⁷.

Severozápadní budova, složená z místností 4 – 8, mohla z větší části sloužit k bydlení, především místnosti 4 – 6. Dům má rozměry asi 20,5 x 17,6 m a jedná se o farmu s obvyklým pravoúhlým půdorysem a rohy orientovanými podle světových stran¹³⁸. V místnosti 5 v severním rohu bylo nalezeno ohniště nebo pec, spolu s pozůstatky malé ohrádky

¹³¹ Ščeglov, 1992, str. 88

¹³² Dufková, Pečírka, 1968, str. 135

¹³³ Dufková, Pečírka, 1968, str. 135

¹³⁴ Dufková, Pečírka, 1968, str. 135

¹³⁵ Dufková, Pečírka, 1968, str. 136

¹³⁶ Dufková, Pečírka, 1968, str. 135

¹³⁷ Dufková, Pečírka, 1968, str. 139

¹³⁸ Ščeglov, 1992, str. 89

vybudované z kamenných desek. Její účel není úplně jasný, blízko ní byla odkryta kamenná konstrukce velmi podobná oltáři ze svatyně Dionýsa v oblasti Lighthouse Point¹³⁹. V místnostech 1, 7 a 8 byly do kamene vytesány jámy pro umístění pithoi. Podle Rostovtseva a Pechonkina se používala místnost 7 jako koupelna nebo lázně, Střeleckij zastává názor, že šlo o místnost používanou k lisování vína¹⁴⁰.

Většina nalezené keramiky ze 4. – 2. stol. př. Kr. pocházela z obytných místností, podobně jako nálezy fragmentů terakotových sošek ze 2. stol. př. Kr., mezi nimi i poměrně velké fragmenty sošky Parthenos, ochránkyně města¹⁴¹. Co se týče amfor, podle kolků na ouškách převládají amfory z Chersonesu ze 4., 3. a 2. stol. př. Kr., dále se zde našlo několik kolků ze Sinopy a Thasu. Podle Pechonkina obyvatelé farmu opustili na konci 2. stol. nebo nejpozději na začátku 1. stol. př. Kr. a vzali s sebou všechno cenné¹⁴². Datace keramiky ukazuje, že farma byla obývána od 4. stol. př. Kr., přes 3 stol. př. Kr. do 2. stol. př. Kr. a největšího rozvzkětu dosáhla ve 3. a 2. stol. př. Kr.

Farma 4 (obr. 13) byla odkryta také v roce 1911 a Pechonkin se původně domníval, že vykopal chrám. Nachází se na severozápadním cípu Lighthouse Point na pobřeží blízko majáku, směrem na jihozápad od 1. podélné a směrem na severozápad od 1. příčné cesty¹⁴³. Část byla zničena mořem. Zachovaná plocha kléru je téměř 4 ha. Sousední kleroi 30 a 31 mají stejnou rozlohu. Usedlost leží ve východním rohu parcely, ale ne až u vnějších zdí. V místnosti 4 bylo po obvodu zdí odkryto něco jako kamenné lavice, místnost 3 byla částečně dlážděná a velmi dobře je zde dochovaný práh u jediného vchodu¹⁴⁴. Místnost 2 byla vydlážděna bílými oblázky z pobřeží. Rostovtsevem a Pechonkinem byla místnost 1 opět označena jako lázně, ale pravděpodobně se místnost využívala na lisování vína¹⁴⁵. Vzhledem k několika jámám na pithoi v podlaze místnosti 5 se nejspíše jednalo o sklad.

Většina nalezené keramiky jsou stěpy obyčejných amfor, džbánů, misek a kuchyňského nádobí. Převažuje keramika s černým listrem ze 4. – 2. stol. př. Kr., ale bylo zde nalezeno i několik červenofigurových fragmentů, mezi nimi i kratér datovaný do 5. – 4. stol. př. Kr.¹⁴⁶ Dále se zde našla kolkovaná ouška amfor z Chersonesu (7 ks) a Sinopy (4 ks),

¹³⁹ Dufková, Pečírka, 1968, str. 139

¹⁴⁰ Dufková, Pečírka, 1968, str. 139

¹⁴¹ Ščeglov, 1992, str. 89

¹⁴² Dufková, Pečírka, 1968, str. 139

¹⁴³ Dufková, Pečírka, 1968, str. 139

¹⁴⁴ Dufková, Pečírka, 1968, str. 140

¹⁴⁵ Dufková, Pečírka, 1968, str. 141

¹⁴⁶ Dufková, Pečírka, 1968, str. 141

fragmenty lampy z 5. – 4. stol. př. Kr. a malý kamenný oltář¹⁴⁷. Z nálezů lze tedy usuzovat, že tato farma byla obývána také ve 4. – 2. stol. př. Kr.

1.6.2. Farma 49

Pozemek této farmy sousedí s pozemky č.50 a 57 a zabírá plochu asi 19 ha (obr. 14)¹⁴⁸. Leží na mysu mezi Kazak Bay a Solenaja Bay. V jižní části se nacházela vinice s kultivačními pásy 2,3 m širokými a plantážními zdmi širokými 1,2 m¹⁴⁹. Blízko u pobřeží stávala malá farma, která prošla od pozdněklasické do helenistické doby třemi stavebními fázemi. Jednotlivé nálezy římské keramiky nestačí k tvrzení, že farma dál fungovala i v římské době. Při vykopávkách byl odkryt dvůr a několik místností.

Datování první fáze je stále jen provizorní. V této době farma zabírala jen severní část pozdějšího komplexu a skládala se z místností 1, 2, 4 a 6 (obr. 15)¹⁵⁰. Útvar 2 musel být dvůr obklopený ostatními místnostmi. Plocha domu byla 10,5 x 9 m¹⁵¹. Byl to tedy skoro čtverec a neměl žádné opevnění. Všechny místnosti měly východ do dvora, hlavní vstup vedl také přímo do dvora a nacházel se v západní stěně. Zde byla objevena část dlážděného chodníku nebo cesty. Konstrukce domu je podobná farmě na parcele 9 na Heraklejském poloostrově během její první stavební fáze, a také podobným neopevněným venkovským domům v Attice, jako např. Dema House nebo Vari House¹⁵². Nejblíže se zdají být venkovské usedlosti č. 3 a 4 na lokalitě Lighthouse Point, vykopané N.M. Pechonkinem¹⁵³.

Během druhé fáze (obr. 16) došlo k značnému rozšíření farmy. Prostor č. 2 byl úplně změněn a změnila se i jeho funkce, už to nebyl dvůr. Příčná stěna 11 mezi zdmi 7 a 14 vytvořila úzký koridor asi 1 m široký, zamýšlený jako sklad. Vstup do této místnosti byl mezi zdmi 7 a 12, kde bylo odbouráno zdivo. Místnost 2 byla rozdělena zdí 13 na dvě části a nyní měla dva vstupy, z nichž jeden, který vedl do místnosti 1, byl zastavěn během poslední stavební fáze. Starý hlavní vchod do budovy byl zazděn také a nový se vybudoval několik metrů na jih v místě, kde cesta přicházela ke zdi 12 ze západu. Místnosti, které byly původně kolem dvora, byly zničeny. Zůstaly jen místnosti 1, 4 a 6. Nová větší farma měla rozměry 17 x 9,30 m, zůstala také neopevněná¹⁵⁴. Datace je založena na kolkovaných amforách a minci

¹⁴⁷ Dufková, Pečírka, 1968, str. 141

¹⁴⁸ Saprykin, 2003, str. 145

¹⁴⁹ Saprykin, 2003, str. 145

¹⁵⁰ Saprykin, 2003, str. 145

¹⁵¹ Saprykin, 2003, str. 145

¹⁵² Saprykin, 2003, str. 146

¹⁵³ Saprykin, 2003, str. 146

¹⁵⁴ Saprykin, 2003, str. 151

dichalkon z Chersonesu datované do let 305 – 300 př. Kr.¹⁵⁵ Druhá stavební fáze se tedy podle keramiky datuje od poslední čtvrtiny 4. stol. př. Kr. do první třetiny 3. stol. př. Kr., do období rozkvětu chersoneské chory¹⁵⁶.

Třetí stavební fáze (obr. 17) je charakteristická další přestavbou, i když velikost zůstala nezměněna. Vstup do dvora ve zdi 2 byl zazděn a nový byl vybudován ze strany od zálivu. Tam, kde byly původně brány ze druhé fáze vyrostla nová místnost 8. V rohu místnosti 7 se našla vrstva popela s velkým množstvím fragmentů chersoneských a heraklejských amfor spolu se střepy chersoneského běžného zboží. Pod ním ležely fragmenty keramiky s černým listrem, kantharů a talířů¹⁵⁷. Místnost č. 1 měla asi stále svůj původní účel už od rané fáze farmy, nyní byla opevněna a zesílena protiberanidlovým pásem. Místnost 2 byla stále rozdělena na dvě části. Bylo to nejspíš skladiště. Místnost 5 se také používala. Vypadá jako koridor, kde se mohly skladovat amfory, různé zboží a zemědělské vybavení. Tato fáze asi začala ve ¾ 3. stol. př. Kr., když byl vybudován protiberanidlový pás. Toto nám dovoluje souhlasit s vědci, kteří datují opevňování pomocí těchto prvků do poloviny 3. stol. př. Kr.¹⁵⁸ v souvislosti s barbarskými útoky a v této době je to běžné na celé ploše chersoneské chory. Obyvatelé farmu opustili někdy na konci 3. stol. nebo na počátku 2. stol. př. Kr. Nejsou zde ale žádné stopy po vojenském útoku, ani stopy požáru¹⁵⁹.

1.6.3. Farmy Střeleckij 25, 26

Čtyřúhelník o rozměrech 733 x 418,5 x 731 x 415 m tvoří parcelu farmy 25¹⁶⁰. Tvar pozemku ovlivnila stará cesta z Lighthouse Point do Chersonesu, farma leží 4 km na jihozápad od Chersonesu. Vnější zdi byly vybudovány bez zapuštění základů a měřily na šířku 1,3 – 1,5 m. Naopak vnitřní zdi zapuštěné základy mají, někde mohou dosahovat hloubky až 1 m¹⁶¹. Vnitřní členění parcely vypadalo následovně (obr. 18): pole tvořily 36,5% (11,13 ha), vinice 44,0% (13,42 ha), sady 13,7 % (4,19 ha), usedlost 0,7% (0,20 ha) celkové plochy¹⁶².

Pole leží hlavně na severozápadě, kromě částí 36 a 37 ve východním rohu. Vinice tvoří pás v jihovýchodní polovině farmy na svazích strže, kromě plochy 21 a 9. Opravy prováděné zde po zásahu bombou a čištění kráteru umožnilo studovat zavodňovací systém a

¹⁵⁵ Saprykin, 2003, str. 151

¹⁵⁶ Saprykin, 2003, str. 152

¹⁵⁷ Saprykin, 2003, str. 153

¹⁵⁸ Saprykin, 2003, str. 157

¹⁵⁹ Saprykin, 2003, str. 156

¹⁶⁰ Dufková, Pečírka, 1968, str. 159

¹⁶¹ Dufková, Pečírka, 1968, str. 159

¹⁶² Dufková, Pečírka, 1968, str. 160

odhadnout množství vína pěstovaného na více než 1 ha. Profesor P.T.Boltarev z Krymského Zemědělského Institutu objevil a identifikoval kořínky vinné révy¹⁶³. Kultivační zdi byly zapuštěny do země až po skalnaté podloží a jen nejhořejší část krycí vrstvy kamenů občas tu a tam vystupovala na povrch. Účelem těchto zdí bylo zadržovat vlhkost a přinášet ji kořenům rostlin. Pásky země mezi zdmi byly 2 m široké a hloubka půdy se pohybuje od 50 do 70 cm¹⁶⁴. Na každé straně zdi, u jejich základů, byly vykopány jámy pro kořeny vinné révy ve vzdálenostech 1,35 – 1,40 m¹⁶⁵. Když byla vinice pevně vymezená, horní vrstva skály musela být odstraněna. Kameny z ní se použily pro plantážní zdi, vnější ohrazení a samotnou budovu farmy.

Na ploše označené číslem 9 byl během výzkumu kurganu objeven velmi starý drenážní systém, jehož pozůstatky ukazují, že byl naplánován velmi pečlivě. Drenážní zdi jsou pokryté malinkými kameny a jsou vyplněny suti¹⁶⁶.

Vinice jsou chráněny v podstatě nepřerušeným pásem sadů, které je chrání před severními větry a oddělují je od polí. Sady jsou charakteristické podobným systémem drenážních zdí, které jsou od sebe vzdáleny v pravidelných intervalech 5m. Pravděpodobně se tento systém používal pro pěstování ovocných stromů¹⁶⁷.

Téměř v centru jihovýchodní části plochy farmy, blízko k nejvyššímu bodu, ležela samotná usedlost. V první fázi měl dům (obr. 19) rozměry 20,5 x 34 m a patřil k němu ještě vnější dvůr o rozměrech 40 x 34 m na JZ¹⁶⁸. Tento dvůr byl ale pozdějšími přestavbami značně poškozen. Zachovaly se pouze vnější zdi, kromě jihozápadní části, kde se nezachovalo nic kromě základů, zahrnujících základy věže 4,75 x 4,75 m¹⁶⁹. Jen částečně je možné rekonstruovat vnitřní členění domu. Místnost 2, vstupní chodba, se nacházela na SV straně, pod místností 3 (místnost 15 druhé fáze) stával sklep, který sloužil asi jako skladiště vína .

Na přelomu 3. a 2. stol. př. Kr. došlo k přestavbě domu¹⁷⁰. Nový dům (obr. 20), bez oken ve venkovních zdech, nyní zabíral plochu 35 x 34 m¹⁷¹. Místnosti tvoří čtverec uzavřený kolem centrálního dvora, v jižním rohu stála věž o rozměrech 6,2 x 5,75 m. V antice mohla dosahovat výšky 9 – 12 m¹⁷². Do domu se vcházelo vchodem vedle věže, který vedl do malé, tmavé předsíně. Dům má celkem 21 místností sloužících k různým účelům a stojí na ploše

¹⁶³ Dufková, Pečírka, 1968, str. 161

¹⁶⁴ Dufková, Pečírka, 1968, str. 161

¹⁶⁵ Dufková, Pečírka, 1968, str. 161

¹⁶⁶ Dufková, Pečírka, 1968, str. 161

¹⁶⁷ Dufková, Pečírka, 1968, str. 162

¹⁶⁸ Dufková, Pečírka, 1968, str. 162

¹⁶⁹ Dufková, Pečírka, 1968, str. 162

¹⁷⁰ Dufková, Pečírka, 1968, str. 162

¹⁷¹ Ščeglov, 1992, str. 79

¹⁷² Ščeglov, 1992, str. 79

660 m². 17 hlavních místností je umístěno po obvodu čtvercového dvora. Rohy domu jsou orientované přesně podle světových stran. Aby bylo co nejlépe využito slunce, jsou všechny obývací místnosti na severozápadní straně dvora a sklady naopak na jihovýchodě¹⁷³.

Podle malého objemu kuchyňské keramiky (6,6% z celkového počtu nalezených kusů) se někdy usuzuje, že farma sloužila především k produkci vína a ne k obývání. Podle Střeleckého byla většina obyvatel otroci¹⁷⁴.

Co se týče provenience amfor, převažují amfory z Chersonesu (62%), dále je zde zastoupena produkce ze Sinopé (9%), Thasu (8%), Rhodu (3%), Herakleje Pontské (2%), Knidu (0,4%) a Kou (0,3%). Veškeré fragmenty jsou helenistické, podle nálezů je tedy možné tuto farmu datovat od přelomu 4. a 3. stol. př. Kr. do ¾ 2. stol. př. Kr., existovala tedy 150, maximálně 175 let¹⁷⁵.

Farma 26 se rozprostírala hned vedle a byla dost podobná farmě 25¹⁷⁶. Parcela farmy je pravoúhlá kromě nepravidelné severozápadní hranice, kterou zapříčinila zatáčka na staré cestě do Chersonesu. Stěny dělící vnitřní plochu parcely se dobře dochovaly (obr. 21). Pole zde zabírají 19,9% (5,78 ha), vinice 74% (21,4 ha), sady 3,8% (1,1 ha), usedlost se dvorem 2,5% (0,72 ha) plochy pozemku¹⁷⁷.

Pole leží v severní části v nejnižší položené oblasti. Vinice tvoří souvislý pás jižněji na svahu. Sady tvoří předěl mezi poli a vinicemi.

Centrem farmy byla velká čtvercová budova o rozměrech 35 x 35 m, opět s centrálním dvorem s velkou nádrží na vodu vykopanou do skály¹⁷⁸. Nacházela se blízko brány uprostřed severozápadní cesty, asi 52 m od ní. Spojovala je rozšiřující se cesta měřící 10 m na šířku u brány a 16m tam, kde vstupuje na dvorek¹⁷⁹. Dům stál na terase ve svahu obklopený poli. Farmu ve fázi I silně poškodil oheň a pozdější přestavby. Věž měla jako obvykle čtvercový půdorys a rozměry 6,5 x 6,5 m¹⁸⁰. Vstup do usedlosti se nacházel v severozápadní zdi blízko věže. Ve vnějším dvoře byla cisterna na vodu hruškovitého tvaru z fáze II, velmi hezky obložená opracovanými kameny. Pravděpodobně sloužila k zachycování dešťové vody. Hlavní obytný komplex fáze II byl celý odkryt (obr. 22). Další dvě budovy byly objeveny na vnějším dvoře, ty ale vykopány nebyly. Stará farma fáze I úplně shořela. Ve fázi II se celá farma posunula na severozápad, takže jen její jihovýchodní část stála na pozůstatcích starší

¹⁷³ Ščeglov, 1992, str. 82

¹⁷⁴ Dufková, Pečírka, 1968, str. 165

¹⁷⁵ Dufková, Pečírka, 1968, str. 167

¹⁷⁶ Ščeglov, 1992, str. 82

¹⁷⁷ Dufková, Pečírka, 1968, str. 167

¹⁷⁸ Ščeglov, 1992, str. 83

¹⁷⁹ Dufková, Pečírka, 1968, str. 168

¹⁸⁰ Dufková, Pečírka, 1968, str. 169

budovy. Jižní roh byl zvnějšku posílen vrstvou velkých neopracovaných bloků bez základů. Západní roh, který nesl horní patro, byl zesílen obdobně. Věž sloužila pravděpodobně k obytným účelům a byla patrová. Obytné místnosti 6 – 8 byly propojené vchody a měly i horní patro¹⁸¹.

V místnosti 3 stával lis na víno a jeho části se našly in situ společně s částmi pithu¹⁸². Lze dovodit, že hlavním výrobním produktem této farmy bylo víno. Šťáva z lisu odtékala kanálkem do zásobníku, který měl kapacitu 200 litrů¹⁸³. Po prvním lisování šlapáním se zbytek přemístil na vedlejší platformu, kde se lisovalo podruhé, tentokrát pomocí lisu. Ten zabírá téměř polovinu místnosti, i odtud šťáva odtékala žlabem do rezervoáru¹⁸⁴.

Všechny nalezené keramické fragmenty jsou helenistické. Zdivo používané ve fázi I se datuje mezi polovinu 4. stol. př. Kr. a polovinu 3. stol. př. Kr., s největší pravděpodobností jsou však z počátku 3. stol. př. Kr.¹⁸⁵ Fáze II pak pokrývá 2. stol. a končí nejpozději v polovině 1. stol. př. Kr.¹⁸⁶ Je pravděpodobné, že farma fáze I byla větší a bohatší a po požáru zde došlo k jistému úpadku.

1.6.4. Farma 151

Jako první byla zkoumána společným týmem National Preserve of Tauric Chersonesos a Institute of Classic Archeology reprezentativní farma z raně helenistické doby, kdy bylo osídlení chory v rozkvětu. Farma je známá jako farma č. 151 (č. 226 v systému Kugrilkova¹⁸⁷) na západní straně chory podél rokle Juharina balka na parcele standardních rozměrů a ploše přibližně 26 ha (obr. 23). Kratší severní strana pozemku hraničí s hlavní východozápadní cestou XII¹⁸⁸.

Vykopávky začaly roku 1994 a pokračovaly v letech 1995 a 1996. Výzkum byl zpočátku omezen pouze na kamennou strukturu farmy a zjištění jejího typu a historie. Nicméně tato farma nakonec nebyla tak obvyklá a typická, jak se na první pohled zdálo. Její plán je symetrický, plocha o rozměrech 19,5 x 16 m s věží na straně je typickým rysem právě pro chersoneské farmy, soustředěné na severní straně chory¹⁸⁹.

Tato farma měla několik stavebních fází a prošla několika přestavbami (obr. 24). Nejranější konstrukce na tomto místě byla nepochybně věž. Jedná se o pravoúhlou strukturu

¹⁸¹ Dufková, Pečírka, 1968, str. 171

¹⁸² Dufková, Pečírka, 1968, str. 171

¹⁸³ Ščeglov, 1992, str. 84

¹⁸⁴ Ščeglov, 1992, str. 85

¹⁸⁵ Dufková, Pečírka, 1968, str. 173

¹⁸⁶ Dufková, Pečírka, 1968, str. 173

¹⁸⁷ Carter, 2000, str. 723

¹⁸⁸ Carter, 2000, str. 723

¹⁸⁹ Carter, 2000, str. 724

měřící 8,4 x 6,5 m, patrně dvoupatrovou, uzavřenou detailně propracovanými kamennými dveřmi s příslušným vstupem v jižní stěně místnosti 1¹⁹⁰.

Brzy ji obklopil ze tří stran dvorek, podlaha byla upravena vápennou omítkou a dvůr byl zpřístupněn, stejně jako věž, z jižní strany širokým průchodem. Jižní stěna dvorku byla postavena z velkých kamenů v polygonálním stylu zdiva. To mělo působit stejným dojmem, jako jižní fasáda věže s masivním vstupem¹⁹¹. Horní patro věže a horní části stěn dvorku byly dodělány nepálenými cihlami, které spadly do dvorku po opuštění místa¹⁹². Na střechu byly použity tašky, ale i tak jejich fragmenty tvoří jen malé procento z nalezené keramiky. To však není nijak překvapující vzhledem k tomu, že se jednalo o nákladný stavební materiál, který se dal navíc ještě použít i druhotně, podobně jako pithoi¹⁹³.

Z celkových 20 257 nalezených kusů keramiky tvoří fragmenty amfor 38% nálezů, za nimi následuje stolní keramika, která představuje 26%. Sinopské amfory (39%) jsou v mírné převaze proti místním chersoneským (38%), které ale na jiných farmách jasně převládají. Dále zde byly nalezeny amfory z Thasu (5%), Kou (3%), Herakleje (3%) a Rhodu (1%). Zbylých 11% není možné určit¹⁹⁴.

Do věže se vstupovalo skrz místnost 1. Přímo napravo od dveří bylo dřevěné schodiště do prvního patra. Toto umístění bylo naprosto běžnou praxí. Druhé patro věže bylo z nepálených cihel a soudě podle šířky kamenných stěn a množství napadaných cihel na dvorku, to byla pravděpodobně jen dvoupatrová věž¹⁹⁵. Pod ní byly podél severovýchodní stěny nádrže, které pravděpodobně hrály dosud ne úplně jasnou roli při produkci vína, které bylo uskladněno vedle v místnosti 2¹⁹⁶. Zde je v podlaze 5 kruhových prohlubní, ve kterých držely pithoi. Celková kapacita těchto zásobnic se odhaduje na 4 000 – 5 000 litrů vína¹⁹⁷. Věž byla běžným místem k uložení pithoi s vínem, nejen kvůli hodnotě produktu, ale i zásobnice. Cena pithoi se rovnala hodnotě jednorocní sklizně¹⁹⁸.

Soudě podle keramiky, byla farma 151 určitě obývána v druhé polovině 4. stol. př. Kr., pravděpodobně spíše ke konci¹⁹⁹. Jeden z raných kontextů, který se zdá být neporušený, je kanál v místnosti 1, který obsahoval africkou hlavu vyrobenou z formy, patřící k černé lesklé

¹⁹⁰ Carter, 2000, str. 725

¹⁹¹ Carter, 2000, str. 725

¹⁹² Carter, 2000, str. 725

¹⁹³ Carter, 2000, str. 725

¹⁹⁴ Carter, 2000, str. 726

¹⁹⁵ Carter, 2000, str. 726

¹⁹⁶ Carter, 2000, str. 726

¹⁹⁷ Carter, 2000, str. 726

¹⁹⁸ Carter, 2000, str. 726

¹⁹⁹ Carter, 2000, str. 729

nádobě, která má paralely v polovině 4. stol. př. Kr. na athénské agoře²⁰⁰. Keramika 3. stol. př. Kr. typu West Slope a její imitace byla nalezena v hojném množství na celé ploše²⁰¹. Tento materiál patří do druhé fáze obývání farmy. Pro tuto dobu jsou charakteristická kolkovaná ouška amfor a mince. Kolky z Chersonesu jsou poměrně dobře datované, většina kolků z farmy 151 pochází z pozdního 3. stol. př. Kr., ale je zde i jeden exemplář z pozdního 4. stol. př. Kr.²⁰² Tato chronologie je podpořena asi tuctem mincí. Mince i keramika tedy patří do dvou skupin, z nichž jedna tvoří 1. fázi obývání farmy a další skupina 2. fázi začínající v 2. pol. 3. stol. př. Kr. a trvající do raného 2. stol. př. Kr.²⁰³

Zdá se, že u konce obývání farmy v prvním období stál velký požár. Mohlo jít o násilný čin, ale velká pozornost byla věnována odstranění 5 velkých pithoi z podlahy místnosti 2²⁰⁴. Fáze II koresponduje se znovuosídlením místa v druhé polovině 3. stol. př. Kr. Na rozdíl od fáze I, byl velký důraz kladen na obranu, což začalo konstrukcí místnosti 4, která pravděpodobně neměla střechu. Zdá se, že sloužila jako druh proleichismatu, nebo ochranného nádvoří chránícího čelní stěnu věže. O něco málo pozdější než zdi a povrch podlahy místnosti 4 je mohutná opěrná zeď podél jižní stěny věže, která měla obranný charakter ještě podtrhnout²⁰⁵.

Vchod do věže byl v této době zúžen o více než jednu polovinu. Otvor v opěrné zdi byl umístěn do středu a orámován, aby byl zamaskován fakt, že byly dveře zúženy a tudíž stěna věže zde byla slabší než kdekoliv jinde. Dalším vybudovaným obranným prvkem byl vyztužený pás²⁰⁶, sloužící jako zesilující plocha proti nárazům beranidel. Zdá se být charakteristickým prvkem, který se objevuje od 3. stol. př. Kr. U většiny ostatních příkladů ale obklopuje věž ze všech čtyř stran.

Je otázkou, jak si obyvatelé farmy 151 mohli být tak jistí, že budou napadeni právě z jihu? Je možné, že vyztužení jen jedné zdi, mělo čistě ekonomický důvod, druhá fáze osídlení totiž skutečně nevykazuje známky velké prosperity. Pithoi v místnosti 2 už nebyly obnoveny a místnost byla zanesena hlínou s malým množstvím nálezů. Na této podlaze z udusané hlíny bylo nalezeno několik fragmentů pithoi, které by naznačovaly, že místo opět plnilo svou původní funkci.

²⁰⁰ Carter, 2000, str. 729

²⁰¹ Carter, 2000, str. 729

²⁰² Carter, 2000, str. 730

²⁰³ Carter, 2000, str. 730

²⁰⁴ Carter, 2000, str. 730

²⁰⁵ Carter, 2000, str. 730

²⁰⁶ Carter, 2000, str. 730

Z pozdější doby pravděpodobně pochází i místnost 3, která neměla žádný vchod ani střechu. Pravděpodobně byla zamýšlena v podobném duchu jako místnost 4²⁰⁷.

Finální útok, který byl i úspěšný, pravděpodobně proběhl právě přes místnost 3, která sloužila jako skladiště odpadků. Velké bloky severní stěny byly ponechány v nepořádku. Pokud k tomuto došlo někdy v raném 2. stol. př. Kr., je pravděpodobné, že viníky byli Skytové.

Pokud se však vrátíme k půdorysu farmy v její rané fázi, můžeme zde najít něco, co ji odlišuje od všech ostatních farem na území chory. Centrálním prvkem většiny farem je otevřený dvorek, zde je to věž. Souhrnné rozměry farmy 151 se blíží průměrným rozměrům ostatních farem v Chersonesu, ale farma 151 má podíl vnitřního a venkovního prostoru daleko nižší a tuto zvláštnost si udržuje během celé své 150 – 175 let trvající historie. Z celkové obytné plochy 285 m² jen 104 m² je zakrytý prostor, včetně druhého poschodí věže. Prostor dvorku je 150 m² i po přistavění místností 5, 6 a 3²⁰⁸. Naopak, např. u farmy č. 9, která je č. 151 blízká dobou vzniku i rozlohou, je nezastavěná plocha centrálního dvora jen 1/5 celé budovy farmy²⁰⁹.

Věž farmy 151 stojí symetricky v centru severní strany dvorku a z tohoto hlediska je unikátní mezi 40, z celkových asi 140 - 150, odkrytých farem v Chersonesu. Rozložení, kdy je věž uprostřed komplexu, bylo dosaženo až v poslední stavební fázi, když došlo k připojení místnosti k severní stěně místnosti 3²¹⁰. V případě ostatních farem je věž v rohu, buď uvnitř nebo vně pravoúhlé ohraničené plochy, která byla obvykle vyplněna místnostmi, obzvláště v pozdních fázích²¹¹.

Věž je významná i z jiného důvodu. Je to jediná známá stavba tohoto druhu, která měla níkám podobné oltáře z venku inkorporované do zdi. Vzhledem k tomu, že níky tvoří 5 velkých kamenů, které sem byly vybrány přímo k tomuto účelu, musely být níky již součástí původního plánu stavby²¹². Tuto teorii podporuje i jejich umístění přesně do středu severovýchodní stěny místnosti 1.

Uvnitř níky byly objeveny 2 Heraklovy kyje a thymiaterion, obě intaktní a in situ²¹³. Tento soubor samozřejmě patří do poslední fáze obývání této lokality. Kyje byly opřené svisle v levém rohu níky, vykuřovadlo napravo. Před níkou stál kamenný oltář se stopami po pálení.

²⁰⁷ Carter, 2000, str. 731

²⁰⁸ Carter, 2000, str. 726

²⁰⁹ Carter, 2000, str. 726

²¹⁰ Carter, 2000, str. 727

²¹¹ Carter, 2000, str. 727

²¹² Carter, 2000, str. 727

²¹³ Carter, 2000, str. 727

Podlaha před níkou ukazuje, že se zde odehrávaly oběti i dříve, ale oltář patří až do pozdější doby²¹⁴. Částečně zapuštěný pithos, nalezený nedaleko v rohu mezi věží a severní zdí dvora, mohl také sloužit ke kultovním účelům, podobně jako krb v druhém rohu na severovýchodní straně. Ten byl od dvorku oddělen nízkou zídou²¹⁵. Analýza zvířecích pozůstatků ukázala převahu kozích kostí, obvykle spojovaných s obětí Dionýsovi²¹⁶. Tento bůh zde byl, se vši pravděpodobností, uctíván od počátku. Fragment kozího rohu byl objeven v jámě přímo naproti vchodu do věže. Uctívání Dionýsa jasně pokračuje do druhé fáze obývání farmy. Velká 30cm vysoká terakotová soška satyra nebo Siléna, se zbytky původní bílé a modré barvy, byla nalezena ve fragmentech na podlaze místnosti 2 z druhé fáze věže. Typ je neobvyklý. Chlupatý satyr v krátkém hymatiu připomíná spíše herce hrajícího postavu satyra na jevišti²¹⁷. Mezi nálezy z místnosti 1 patří i fragmenty lesklých černých kantharů a pozůstatky miniaturního terakotového oltáře typově odpovídajícího celému řeckému světu. Na jedné straně ukazuje hieros gamos Dionýsa a Ariadny²¹⁸. Samostatné oltáře pro Herakla a Dionýsa byly nalezeny v řadě farem Heraklejského poloostrova. Tyto dva kulty byly udržovány a dokazují kontinuitu v uctívání od 4. stol. př. Kr. během 150 leté existence farmy²¹⁹.

Stopy paralelních plantážních zdí, určených pravděpodobně pro pěstování vína, byly nalezeny na severozápadní straně této rozlehlé parcely²²⁰. Parcela 151 koresponduje svým plánem s jinými dokumentovanými a publikovanými příklady. Vinice přitom zabírají většinou kolem poloviny plochy a nebývá to méně než 1/5²²¹. Sady obvykle zaujímají kolem 1/8 plochy²²².

1.7. FARMY MIMO HERAKLEJSKÝ POLOOSTROV

1.7.1. Kerkintis

Chersoneská chora nezahrnovala jen jeho bezprostřední okolí na Heraklejském poloostrově, ale i pevnosti a 2 menší města v okolí, Kerkintis a Kalos Limen. Přísaha z Chersonesu obsahuje i pojem „pédion“, což měla být plocha, kde se pěstovalo obilí²²³.

²¹⁴ Carter, 2000, str. 728

²¹⁵ Carter, 2000, str. 728

²¹⁶ Carter, 2000, str. 728

²¹⁷ Carter, 2000, str. 728

²¹⁸ Carter, 2000, str. 728

²¹⁹ Carter, 2000, str. 728

²²⁰ Carter, 2000, str. 732

²²¹ Carter, 2000, str. 732

²²² Carter, 2000, str. 732

²²³ Ščeglov, 1992, str. 103

Pod dnešním městem Jevpatoria se nacházela starověká Kerkintis. Hekataois z Milétu ji v 5. stol. př. Kr. zmiňuje jako skytské město²²⁴. Po vykopávkách, které provedli L.A.Moiseev a M.A. Nalivkina, převládal názor, že město bylo založeno Řeky na samém začátku 5. stol. př. Kr., tedy o 50 – 75 let dříve než Chersones²²⁵. Asi 150 let zůstala malým městem s vlastní chorou. Podle nových výzkumů V.A. Kutajsova se však zdá, že Kerkintis byla založena ve ¾ 6. stol. př. Kr. První kolonisté by mohli pocházet z Milétu²²⁶. Jako paralela k tomuto ionskému založení se uvádí nedaleká Olbie, se kterou měla Kerkintida dobré obchodní, kulturní, ekonomické i politické vztahy během celého 5. stol. a na začátku 4. stol. př. Kr. Podle V.A.Kutajsova je založení Milétem diskutabilní²²⁷ a řada badatelů se přiklání k tomu, že byla založena ionskými Řeky z Efesu²²⁸. O její choře v prvních 100 – 150 letech nevíme skoro nic, ale orientace ekonomiky na zemědělství, především na pěstování obilí, je zjevná podle doložených chtonických kultů spojených s úrodou (Kybelé, Deméter, Persefona, Kabyros). Raná polis ani farmy nebyly opevněné, měli tedy asi mírové vztahy se Skyty. To se mění až na konci první poloviny 5. stol. př. Kr., kdy byla postavena ochranná hradba²²⁹. Nejstarší osídlení chory se nacházelo přímo za hradbami. První opevněné statky s kruhovými věžemi se zde objevují jen na přelomu 1. a 2. čtvrtiny 4. stol. př. Kr.²³⁰.

Ve 2. pol. 4. stol. př. Kr. se zde množí chersoneské stopy a v poslední třetině století jsou zcela dominantní²³¹. Je možné, že došlo k ozbrojenému konfliktu mezi Chersonesem a Olbií, o kterém nemáme písemné zprávy, a Chersones vyhrál. Tomu by mohly odpovídat komemorativní mince zaražené v pol. 4. stol. v Chersonesu a Kerkintidě se zobazením vítězství²³². Na připojení k Chersonesu však Kerkintida velmi vydělala, jelikož v tomto období následoval rychlý a rozsáhlý rozvoj. Doba od konce 4. a během celého 3. stol. př. Kr. je obdobím největšího rozkvetu města. V této době zaujímal Kerkintida plochu asi 7 ha na pobřeží Jevpatorijského zálivu. Anexe Kerkintidy Chersonesem na začátku poslední třetiny 4. stol. př. Kr. však podle některých badatelů proběhla jinou cestou než násilnou. Nasvědčuje tomu absence požárů a destrukcí v Kerkintidě i na farmách její chory²³³. Do stejné doby spadají i stavební aktivity Chersonesu v Kalos Limen a Panskoe I. Na konci 4. stol. a ve 3.

²²⁴ Ščeglov, 1992, str. 108

²²⁵ Ščeglov, 1992, str. 108

²²⁶ Ščeglov, 1992, str. 236

²²⁷ Kutajsov, 2003, str. 568

²²⁸ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 684

²²⁹ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 684

²³⁰ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 684

²³¹ Ščeglov, 1992, str. 247

²³² Ščeglov, 1992, str. 249

²³³ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 686

stol. př. Kr. docházelo ke značným přestavbám města, byly postaveny nové cesty a domy, a z tohoto období pocházejí také některé farmy²³⁴.

Její chora je dnes zastavěná moderní zástavbou, ale při vykopávkách před 100 lety, které vedl P.O. Bouračkov, byly zřetelné stopy po jejím vyměřování. Jednalo se o kamenné zdi ohrazující farmy a stopy cest, které se podobají těm na Heraklejském poloostrově²³⁵. Až do nedávné doby se myslelo, že zemědělská oblast Kerkintis sahala 40 – 50 km podél pobřeží mezi sídlišti Novofedorovka a Airči. Podle novějších výzkumů V.A. Kutajsova ale zabírala její chora plochu 80 – 90 km² tvořící kontinuální pás podél moře o šířce asi 7 km a délce 65 km mezi jezery Kizil – Jar na JV a Donuslav na severozápadě²³⁶.

U jezera Mojnak byly objeveny farmy, které existovaly ještě před připojením k Chersonesu. Byly to malé domy o rozměrech 6 x 12 m tvořené dvěma místnostmi. Je pravděpodobné, že měly patro a reprezentovaly tzv. pyrgoi. Jedna z nich byla úplně zničena na konci 4. stol. nebo na začátku 3. stol. př. Kr. a na jejím místě byla postavena velká nová farma dlouhá 40 m. Strukturou se podobá těm na Heraklejském poloostrově²³⁷. Jiná z těchto starých farem, studovaná P. I. Filonytchevem a M. A. Nalivkinovou zahrnovala jednu kruhovou věž o průměru 6 m, která mohla být obytná. Dále se zde našel ohrazený dvůr, na kterém mohla stát stodola. V přízemí věže se našel poklad chersoneských mincí uložených v červenofigurovém asku ze 4. stol. př. Kr.²³⁸ Na břehu jezera Mojnak byl blok farem úplně vykopán také L. A. Moiseevem již v roce 1917. Místnosti jedné farmy obklopovaly obvod dvora, v rohu jiného domu se nacházely základy kruhové věže²³⁹. Dnes jsou ale tyto farmy pod moderní zástavbou města Jevpatoria.

1.7.2. Kalos Limen

Ve slibu je na třetím místě co do významu zmiňován přístav Kalos Limen. Byl asi 2x menší než Kerkintis, jeho rozloha činila 4 ha²⁴⁰. Město bylo obeháno hradbou se čtvercovými věžemi z velkých pravidelných bloků. Kalos Limen, podobně jako Kerkintis, existovalo již na počátku 6. stol. př. Kr. a bylo pravděpodobně také založeno z Ionie²⁴¹. Chersoneské období se zde datuje od o ¾ 4. stol. př. Kr.²⁴².

²³⁴ Ščeglov, 1992, str. 112

²³⁵ Ščeglov, 1992, str. 114

²³⁶ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 685

²³⁷ Ščeglov, 1992, str. 114

²³⁸ Ščeglov, 1992, str. 115

²³⁹ Kutajsov, 2006, str. 142

²⁴⁰ Ščeglov, 1992, str. 115

²⁴¹ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 701

²⁴² Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 701

Chora Kalos Limen měla asi 600 ha a z toho více než 450 ha bylo rozparcelováno²⁴³. Zbytek zabíraly asi pastviny nebo nekropole. Chora ležela na břehu zálivu Akmečet, kde jsou opět patrné stopy cest křižujících se v pravém úhlu, které plochu dělí na pravidelné parcely o rozměrech 210 x 420 m (asi 9 ha) na obyvatele. Počet pozemků se odhaduje na 40 – 60, na některých z nich se našly farmy²⁴⁴. Většina rodin žijících ve městě zde asi měla svůj pozemek a vzhledem k velikosti města, by populace asi nebyla schopna obdělávat větší plochu a pro obdělávání standardních pozemků zde nejspíš stačilo 6 – 8 osob²⁴⁵. Každý z pozemků obklopovala ze všech stran ohrada z kamení, uvnitř byl pozemek ještě dále rozčleněn na několik menších částí.

Usedlosti měly střechy z tašek ze Sinopy, Herakleje a Chersonesu, našel se i depot pithoi. Nálezy zrněk obilí a hroznů spolu s ostatním potvrzují hospodářský účel farem, které byly založeny ve 4. stol. př. Kr. a později zničeny Skyty. Zdá se, že obyvatelstvo na nějakou dobu úplně odešlo, což je dobře doloženo právě v Kalos Limen. Podle keramiky je totiž mezi dvěma chronologickými skupinami mezera několik desítek let.²⁴⁶ V polovině 3. stol. př. Kr. byl pak život obnoven na těchto lokalitách: Kalos Limen, Čajka, Tarpanči, Kara-Tobe, Bolšoj Kastel, Airči, Ojrat, Novofedorovka, Vilino, Kizil-Jar, Saki Bar, Beregovoye, Murzachek, Terekly-Konrad, Pesčanka, Tarpanči Eastern, jižní Donuzlavskoe I, Lazurnoe, Kara – Tobe I²⁴⁷. Velmi důležitý byl v této oblasti rybolov, ale hlavní zdroj obživy tvořilo stále zemědělství.

M. A. Nalivkina vykopala farmu přímo naproti hradbě. Brankou se vcházelo do malinkého dvora s rozměry 5 x 8 m, kde se na jedné straně nacházel dům a na druhé malý sklad na zásoby a zemědělské nářadí. Dům o rozměrech 12 x 8 m tvořilo 5 malých místností od 8 do 14 m². V jedné z nich se našel velký hmoždíř z kamene, ve kterém se drtilo obilí. Ve stejné místnosti se asi skladovaly i zásoby potravin.²⁴⁸

Parcela č. 6 má pravoúhlý tvar a rozlohu 8,2 ha. Uvnitř ji kamenné zídky dělí na 10 částí. Severní část byla ještě dále rozdělena na 8 identických polí o ploše 52,5 x 105 m každé (0,55 ha)²⁴⁹. Právě zde můžeme pozorovat pozůstatky po pěstování vína a je možné, že stejně byla rozčleněna i jižní část pozemku, ta je ale dnes zničená.

²⁴³ Wasowicz, 1972, str. 209

²⁴⁴ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 702

²⁴⁵ Ščeglov, 1992, str. 121

²⁴⁶ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 692

²⁴⁷ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 692

²⁴⁸ Ščeglov, 1992, str. 116

²⁴⁹ Ščeglov, 1992, str. 120

Jiná parcela zabírala plochu 362 x 200 m (7,2 ha). Byla rozdělena na dvě nestejně části, na té větší se pěstovalo obilí, na menší o rozloze 1,3 ha víno²⁵⁰.

Další farma se nacházela v zálivu Vetrenaiia, dnes je zatopená mořem. Její součástí byla velká hruškovitá cisterna na vodu. V jedné z jejích místností byl nalezen lis a dále velké pithoi na víno a obilí. Všechny pochází ze Sinopy. Počet zásobnic se odhaduje podle jam v podlaze na 47 – 55²⁵¹.

Zemědělská produkce Kalos Limen se asi spíše zaměřovala na pěstování obilí pro vývoz, víno pěstovali asi jen pro svou vlastní spotřebu. Lze to vyvodit z toho, že objem produkce vína nedosahuje ani zdaleka objemu produkce v Chersonesu²⁵².

Zemědělská zóna Kalos Limen nebyla nijak přirozeně chráněná před nebezpečím zvenku. Proto byla na východě vybudována hradba, téměř 2 km dlouhá. Pravděpodobně měla pole chránit před skytskou invazí. Město se ale stejně neubránílo a padlo do rukou Skytů. Poté bylo znova získáno Chersonesem.

1.7.3. Donuslav - Jih

V okolí sídliště Donuslav - Jih se podle přísahy nacházely pevnosti, které byly na „zbytku chory města“²⁵³.

Pevnost Čajka je jednou z nich. Tato velká a dobře opevněná farma tvořila centrum velkého statku. Centrální budova má nezvyklé rozměry, je 3x větší než standardní farmy na Heraklejském poloostrově. Možná se jednalo spíše o obchodní stanici, kde se skladovalo obilí a další produkty před transportem do Chersonesu²⁵⁴. Pravděpodobná je také možnost, že to bylo místo, kde se při nebezpečí mohli ukrýt farmáři z okolí²⁵⁵. Tuto farmu v první fázi poničil oheň, nejspíše ji napadli Skytové. Pak došlo k přestavbě a v další fázi se farma již podobá standardním chersoneským budovám tohoto typu. Původně neměla obrannou zeď. Té ale nebylo asi třeba vzhledem k tomu, že byla celá chráněna hradbami. Později byla věž i tak přistavěna, ale značně netypicky. Nenacházela se v rohu, ale přímo v interiéru v jižní části domu a bylo třeba kvůli ní odstranit některé starší místnosti²⁵⁶. Nakonec se jí však stejně Skytové zmocnili a dům byl opět přestavován, tentokrát podle skytkého vzoru.

²⁵⁰ Ščeglov, 1992, str. 121

²⁵¹ Ščeglov, 1992, str. 122

²⁵² Ščeglov, 1992, str. 126

²⁵³ Ščeglov, 1992, str. 130

²⁵⁴ Treister, Vinogradov, 1993, str. 541

²⁵⁵ Ščeglov, 1992, str. 134

²⁵⁶ Ščeglov, 1992, str. 135

Podle nálezů se však zdá, že v Čajce a okolí možná žili Taurové, ne Řekové. Na barbarskou populaci ukazuje i nedaleká nekropole, která nevypadá jako řecká, ale ani jako skytská²⁵⁷.

1.7.4. Tarhankutský poloostrov

Jezero Donuslav odděluje od zbytku Krymu Tarhankutský poloostrov. Pobřeží poloostrova také tvořilo součást chory Chersonesu. Nacházelo se zde mnoho farem, které potkal stejný osud jako usedlosti v jiných oblastech severozápadního Krymu. Skytové je vypálili a přestavěli na pevnosti, i když opevněné byly již dříve.

V oblasti Tarhankutského poloostrova se nachází farmy různých velikostí, opevněné i neopevněné, a nemusí zde platit pravidlo, že jsou farmy izolovány na jednotlivých parcelách. Mohou být uskupeny dohromady, neopevněné chráněné opevněnými, a kontrolovat společně určitou část území. To je případ mikroregionu chory, která přiléhala k zálivu Jarylgač. U vesnice Okounevka se na jednom místě v komplexu Tarpanči nachází typická řecká opevněná farma²⁵⁸. Kromě ní je zde také velké neopevněné barbarské sídliště. Je možné, že i zde opevněná farma poskytovala v případě nebezpečí ochranu ostatním.

Z leteckých fotografií bylo odhaleno i tady antické rozměření, dochované je však poměrně špatně. Jeden úsek je patrný severně od vesnice Okounevka, další u místa Kulčuk²⁵⁹. Ve výrazně lepším stavu je úsek dochovaný u mysu Ojrat (vesnice Morskoe). Parcela se rozkládala na břehu moře, vedle poměrně velké farmy. Má pravoúhlý tvar ohraničený kamennou zdí a její současná rozloha je přibližně 9 ha (387 x 274 m). V antice však měřila asi 13 ha²⁶⁰. Během 4. - 2. stol. př. Kr. byl pozemek rozdělen kamennými zídkami na 6 polí různé velikosti, 3 z nich (70% celkové plochy) byly vinice, které byly dále členěny zídkami v zemi²⁶¹. 10 dělníků práce související s přípravou vinice provádělo asi 4 měsíce každodenní práce a roční produkce vína z této farmy se odhaduje asi na 1 000 amfor vína²⁶².

Opevněná farma na lokalitě Bolšoj Kastel, značně vzdálená od nejbližšího sídliště, se nachází na pobřeží severovýchodně od Tarhankutu. Má rozlohu 600 m². V rohu stávala několikapatrová čtvercová věž o rozměrech 9,5 x 9,5 m²⁶³. Jednotlivé místnosti tvoří oddělené

²⁵⁷ Ščeglov, 1992, str. 136

²⁵⁸ Ščeglov, 1992, str. 147

²⁵⁹ Ščeglov, 1992, str. 155

²⁶⁰ Ščeglov, 1992, str. 155

²⁶¹ Ščeglov, 1992, str. 156

²⁶² Ščeglov, 1992, str. 157

²⁶³ Ščeglov, 1992, str. 264

bloky, každý má samostatnou kuchyň. Zdá se, že tady, podobně jako je tomu u budovy U6 na sídlišti Panskoje I, byla budova určena pro bydlení několika rodin.

1.7.5. Panskoe I

Jezero Panskoe (starší název Sasyk) leží asi 4,5 km od pobřeží. Jeho šířka se pohybuje od 1 do 2,15 km a dosahuje hloubky maximálně 1,1 – 1,2 m²⁶⁴. Od zálivu Jarylgač je odděleno bariérou z písku a nahromaděných mušlí, která je široká asi 150 m. Právě na jeho březích a v jeho okolí se nachází sídliště Panskoe I. Jedná se o zvláštní lokalitu především proto, že jednotlivé farmy a budovy zde netvoří izolované objekty, ale spíše celé sídliště nebo vesnici (obr. 25). K tomuto objevu došlo náhodou v 60. letech 20. stol., když byla jedna z budov rozryta buldozerem. Jeden z místních obyvatel poslal A. N. Ščeglovovi dopis s popisem, k čemu zde došlo, a přiložil i úlomky amfor, které byly datovány do 4. – 3. stol. př. Kr. Dříve se však mělo za to, že tato oblast v antice obydlena nebyla²⁶⁵. Na dvou březích jezera se postupně našly ještě 2 menší lokality Panskoe II a III²⁶⁶. Panskoe III leží na severozápadním břehu, 3,2 km na jihozápad od Panskoe I²⁶⁷. Ani tím však výčet nekončí, v hloubce 3,5 m pod jezerem byly objeveny stopy osídlení Panskoe IV²⁶⁸.

Pokud se tedy zaměříme na Panskoe I, jedná se o shluk asi 11 velkých čtvercových farem, jejichž rozměry se pohybují kolem 35 x 35 m²⁶⁹. Dnes má plocha Panskoe I asi 4 ha a pravidelný plán orientovaný podle světových stran. Jsou zde také zachovány stopy staré cesty a velká nekropole za ní, která čítá na 50 kurganů, které jsou dnes vysoké 0,3 – 2 m a nachází se roztroušené na ploše více než 4 ha²⁷⁰.

Podle novějších vykopávek se zdá, že na přelomu 5. a 4. stol. nebo na samém počátku 4. stol. př. Kr. byla postavena na zeleném drnu na pobřeží zálivu Jarylgač čtvercová pevnost o rozměrech 41,5 x 41,5 m, doplněná čtyřmi kruhovými věžemi v rozích (průměr 7,09 m)²⁷¹. Zdi byly postaveny z nepálených cihel na soklu z kamene a výška věží mohla dosahovat 12 – 14 m. Nejstarší pohřby na nekropoli nesou řadu podobných znaků jako pohřby na nekropoli v Olbii, na jedné z nalezených nádob je navíc zaznamenáno jméno Léokratos, což byla významná rodina v Olbii. Našla se tu lesklá černá keramika, dále keramika červenofigurová, která pochází především z attických dílen, ale také zbytky keramiky korintské. Nalezené

²⁶⁴ Ščeglov, 2002, str. 19

²⁶⁵ Ščeglov, 1992, str. 167

²⁶⁶ Ščeglov, 1987, str. 249

²⁶⁷ Ščeglov, 2002, str. 20

²⁶⁸ Ščeglov, 1987, str. 240

²⁶⁹ Wasowicz, 1972, str. 18

²⁷⁰ Ščeglov, 1987, str. 241

²⁷¹ Ščeglov, 1987, str. 243

pecky oliv, které se transportovaly pravděpodobně nasolené, byly téměř určité importovanými produkty, protože zde olivy vůbec nerostou²⁷². Mezi další importy patří mince z Pantikapaia a z Larisy v Thesálii. Všechny důkazy svědčící o tom, že Panskoe I bylo založeno z Olbie byly pouze nepřímé, dokud se nenašla černá lesklá nádoba s nápisem, kde jasně čteme „olbiopolitai“, obyvatelé Olbie. Celý text na nádobě je asi kopií dekretu a zdá se pravděpodobné, že Panskoe bylo jedním z center námořního obchodu Olbie²⁷³. Je možné, že Olbie založila kromě Panskoe i Kalos Limen, jelikož jejich nekropole jsou si také velmi blízké.

Během ¼ 4. stol. př. Kr. zasáhl lokalitu velký požár, po kterém však stavby byly s některými změnami opraveny. Během 2/4 4. stol. př. Kr. opevněná stavba vyhořela znova²⁷⁴. Obnovena byla až později, původní plán nebyl zachován a zdá se, že byla přestavěna obyvatelstvem s jinou kulturou. Je zřejmé, že 2. požár nebyl výsledkem běžné neopatrnosti, ale vojenské operace, možná i opakované. Této době na nekropoli odpovídá mnoho kenotafů, v některých hrobech byli nalezeni umlácení lidé, jiní mají zbraněmi rozražené lebky²⁷⁵.

Po tomto druhém požáru bylo obyvatelstvo identifikováno jako dórské a zdá se, že přišlo z Chersonesu, který byl jedinou dórskou kolonií v okolí. Ionská grafita se změnila na dórská, a od poslední čtvrtiny 4. stol. př. Kr. dórské prvky zcela převažují. Je však pravděpodobné, že se Chersones tohoto území zmocnil už v polovině 4. stol. př. Kr. v bojích s Olbií²⁷⁶. Jiní badatelé se však přiklání k názoru, že oba požáry v Panskoe I předchází expanzi Chersonesu na severozápad, nesouvisí s ní a jsou důsledkem Chersonesko-skytských střetů²⁷⁷.

Pod nadvládou Chersonesu mělo Panskoe I plochu minimálně 6 ha²⁷⁸. Fortifikace se 4 věžemi nebyla obnovena, na jejím místě byly postaveny skromné domy, které měly jedno nebo dvě podlaží.

V 1/3 3. stol. př. Kr. (možná v ¼) bylo sídliště zcela zničeno a už nikdy nebylo obnoveno. Toto zničení však není neobvyklé, v této době byla zničena i řada sídlišť na území chory Olbie nebo v oblasti Bosporu. Původci destrukce byli pravděpodobně Skytové, kteří se však nejspíš sami stali obětí migrace Sarmatů, nebo samotní Sarmaté²⁷⁹.

²⁷² Ščeglov, 1987, str. 244

²⁷³ Ščeglov, 1992, str. 243

²⁷⁴ Ščeglov, 1987, str. 245

²⁷⁵ Ščeglov, 1987, str. 246

²⁷⁶ Ščeglov, 1987, str. 247

²⁷⁷ Lantsov, Uzhentzev, 2007, str. 686

²⁷⁸ Ščeglov, 1987, str. 248

²⁷⁹ Ščeglov, 1987, str. 251

Budova U6

Ruiny budovy U6 se nachází na jihovýchodním okraji sídliště, 50 m na severovýchod od dnešní linie laguny a 120 m jihozápadně od antické cesty, která oddělovala sídliště a nekropoli. Hlavní osy domu přesně odpovídají světovým stranám. Pozůstatky U6 leží 3,5 m pod úrovní hladiny moře z roku 1970²⁸⁰.

Než v roce 1969 začaly vykopávky, byl proveden podrobný nedestruktivní průzkum především pomocí leteckých fotografií a geofyzikálních metod, aby byl zjištěn plán rozložení struktur ještě před odkrytím. Na leteckých snímcích byla dobře rozpoznatelná právě budova U6 jako jasně ohraničený čtverec a bylo jasné, že se jedná o rozsáhlou stavbu s centrálním dvorem. Fotografie také ukázaly široký vstup uprostřed jihozápadní strany, který vedl přímo na dvůr. Strukturou se farma velmi podobá farmě č. 25 podle značení Střeleckého, ale na rozdíl od ní nemá čtvercovou věž za linií zdí²⁸¹.

Budova U6 byla největší stavbou sídliště a byla postavena kolem r. 320 – 310 př. Kr.²⁸² na zeleném drnu, na nedotčené půdě. Nejsou zde žádné stopy po dřívější stavební činnosti²⁸³.

Dříve se soudilo, především podle její velikosti, že tato budova byla na sídlišti dominantní, i když je situována na jeho okraji. Je možné, že měla i nějaký zvláštní účel. Dnes se od tohoto tvrzení však spíše upouští a srovnání s farmami popsanými Střeleckým asi také není příliš vhodné, jelikož na Heraklejském poloostrově se jedná o jednotlivé farmy a ne součást sídliště. Zdá se, že to byla spíše užitková stavba, na rozdíl od opevněné budovy U7 se čtyřmi věžemi, na jejíž stavbu byl určitě kladen větší důraz. Nebyla asi ani tak monumentální, jak by se mohlo zdát, vzhledem k ostatním budovám, které se zde časem našly²⁸⁴.

Budova U6 nebyla obydlena příliš dlouho. Byla postavena na konci 4. stol. př. Kr. (320 – 310 př. Kr.²⁸⁵), ale už po 30 – 50 letech shořela. Katastrofická destrukce objektu přišla asi v první třetině 3. stol. př. Kr., nejspíš kolem roku 270 př. Kr.²⁸⁶. Úplné zničení a požár byly důsledkem útoku, jak ukazují nálezy zbraní (hroty šípů, hroty oštěpů, machaira), dále rozbité a rozmačkané předměty, stejně tak jako 3 mrtví lidé. Patrně ji napadli Skytové, kteří sem přitáhli ze severovýchodní stepi²⁸⁷. Podle novějších názorů však farmu zničili

²⁸⁰ Ščeglov, 2002, str. 29

²⁸¹ Ščeglov, 2002, str. 30

²⁸² Ščeglov, 2002, str. 80

²⁸³ Hannestad, 2005, str. 180

²⁸⁴ Hannestad, Stolba, Ščeglov, 2002, str. 280

²⁸⁵ Hannestad, 2005, str. 180

²⁸⁶ Ščeglov, 2002, str. 80

²⁸⁷ Ščeglov, 1992, str. 171

Sarmaté, jak popisuje Diodoros²⁸⁸. Vzhledem k tomu, že v této budově bylo nalezeno jen málo hrotů kopí (14), dá se předpokládat, že obyvatelstvo nekladlo příliš velký odpor²⁸⁹. Požár asi všechno rychle zničil a nic nestihli odnést ani majitelé, ani Skytové. Podlaha byla plná střepů nádob i terakotových sošek. Vykopávky ukázaly i paniku, ve které obyvatelé farmu opouštěli²⁹⁰. Na zemi jedné z místností ležel náhrdelník z vrtaných mořských hřebenatek, jinde na dvoře bronzový prsten s inkrustací ze skla a jeden malý prstýnek, perly, chersoneské mince, miniaturní stříbrný had stočený do prstenu, fragmenty pyxidy,... Možná, že místní žena utíkala pryč s krabičkou cenností, ty jí spadly a ona už neměla čas se pro ně vrátit a posbírat je. V jedné z místností byla nalezena i kostra člověka, který už nestačil uniknout, skelety 2 dalších osob (mladá žena 18 – 20 let a dítě 8 – 10 let) se našly při vykopávkách na místě studny. Možná, že se ve studni chtěli schovat.

Zdá se, že nájezdníci zde po nějaký čas zůstali. Jednak na to ukazují kosterní pozůstatky zvířat ve studni, které nejsou obvyklé pro místní usedlé zemědělské obyvatelstvo a jsou typické spíše pro nomády, a pak také skutečnost, že byla studna naplněna kostmi, kameny a odpadky, což mělo za cíl nejspíše otrávit vodu²⁹¹. Je však také možné, že nájezd někteří obyvatelé přežili a následně se sem na nějakou dobu vrátili. Později se sem lidé vrátili ještě jednou a to ve 2. stol. př. Kr²⁹². V 19. a na začátku 20. stol. byly kameny vytěženy jako stavební materiál.

Tato farma je pro nás velmi důležitá, protože většina věcí zde asi zůstala na svém místě a můžeme tedy určit, k čemu jednotlivé místnosti sloužily. Některé místnosti určené k obývání měly plochu 12 m², jiné tvořily 2, 3, 4 místnosti propojené navzájem, které tvoří jakési apartmány²⁹³. Zdá se, že v budově žilo asi více rodin pohromadě. Počet těchto obytných apartmánů pravděpodobně odpovídal počtu rodin.

Popis U6

Budova U6 má téměř čtvercový půdorys o rozměrech 34,2 – 34,5 x 34,2 – 34,5 m (obr. 26). Celková zastavěná plocha je asi 1 190 m².²⁹⁴ Čtyři rohy budovy jsou orientovány přesně podle světových stran. Ústřední část zabírá velký dvůr o rozměrech 23,5 x 23 – 26 m²⁹⁵. Uprostřed dvora byla vyhloubena do skály studna. Jediný vstup vedoucí na dvůr je téměř uprostřed

²⁸⁸ Ščeglov, 2002, str. 81

²⁸⁹ Hannestad, Stolba, Ščeglov, 2002, str. 282

²⁹⁰ Ščeglov, 1992, str. 172

²⁹¹ Ščeglov, 2002, str. 81

²⁹² Ščeglov, 2002, str. 81

²⁹³ Ščeglov, 1992, str. 173

²⁹⁴ Ščeglov, 2002, str. 33

²⁹⁵ Ščeglov, 2002, str. 33

jihozápadní strany budovy. Kolem dvora je v jedné nebo dvou řadách umístěno celkem 35 místností určených k různým účelům. Dveře místností směřovaly do dvora²⁹⁶.

Některé místnosti (3-6, 8-11) byly docela oddělené od ostatních a každá z nich měla svůj vchod ze dvora. Zbytek místností je uspořádán do bloků 2 nebo 3 propojených místností s jediným vchodem ze dvora. Místnosti byly patrně patrové, což naznačují nálezy pozůstatků schodišť ve většině z nich.

U budovy U6 lze rozlišit dvě základní stavební fáze. V první fázi byla budova striktně čtvercová s rozměry 35 x 35 m, s centrálním dvorem, každá místnost měla svůj vchod a až na jednu výjimku nebyly místnosti propojené²⁹⁷. Všechny vchody vedly ze dvora. Přízemí mělo v této fázi 24 nebo 25 místností a dá se předpokládat, že všechny byly patrové, takže celkem měla budova kolem 50 místností.²⁹⁸

K půdorysu první fáze budovy můžeme najít některé paralely, ale úplně identická není žádná z nich. Dvě podobné farmy s jednou věží leží na Heraklejském poloostrově. Další byly objeveny K.B. Kolesnikovem na konci Jevpatorijského zálivu, nebo farma objevená V.V. Rubanem na lokalitě Didova Chata na choře Olbie²⁹⁹.

Druhá stavební fáze budovy trvala několik desetiletí. Byly přistavěny další místnosti a řada místností z první fáze byla rekonstruována a byly propojeny do bloků³⁰⁰. Apartmán z místností 13 a 17 byl asi obydlím hlavy rodiny, soudě podle jeho velikosti a blízkosti svatyně³⁰¹.

Brána objektu směřovala podle topografie k cestě, která vedla ze severozápadu na jihovýchod a oddělovala budovu od sektorů U8 – U9, kde se předpokládají další budovy. Nacházela se mezi místnostmi 17 a 20 a jsou zde zachovány základy dvou masivních pylonů³⁰².

Uprostřed domu byl velký čtvercový dvůr, kolem kterého jsou situovány místnosti. Délka dvora měřila 22,5 m, šířka se liší v jednotlivých částech od 23 do 26 m³⁰³. Původně dvůr pokrývala hlína, ale nalezeny byly i stopy po dláždění a po sloupech nebo podpěrách na severovýchodní straně mezi místnostmi 15 a 35³⁰⁴. V samém středu dvora se nacházela studna, vyhloubená do hloubky 3,05 – 3,10 m od povrchu. Nahoře je pravoúhlá s rozměry

²⁹⁶ Ščeglov, 2002, str. 33

²⁹⁷ Ščeglov, 2002, str. 81

²⁹⁸ Ščeglov, 2002, str. 81

²⁹⁹ Ščeglov, 2002, str. 84

³⁰⁰ Ščeglov, 2002, str. 89

³⁰¹ Hannestad, Stolba, Ščeglov, 2002, str. 281

³⁰² Ščeglov, 2002, str. 67

³⁰³ Ščeglov, 2002, str. 68

³⁰⁴ Ščeglov, 2002, str. 71

1,70 x 0,85 m – 0,90 m. V hloubce 20 – 30 cm pod hladinou vody se našly dvě lidské kostry, mladá žena 18 – 20 let a dítě 8 – 10 let³⁰⁵.

³⁰⁵ Ščeglov, 2002, str. 73

2. VÝCHODNÍ KRYM A TAMANSKÝ POLOOSTROV (BOSPORSKÉ KRÁLOVSTVÍ)

2.1. ÚVOD

Na březích Kimerijského Bosporu (Kerčského průlivu) vznikla početná skupina řeckých měst (obr. 27). Největší centra pozdějšího království na východním Krymu byla Pantikapaion a Theodosie, založená z Milétu v raném 6. stol. př. Kr., stejně tak jako Nymphaion založené ze Samu. Na asijské straně se nacházely Phanagoria, založená z Teu, Hermonassa, pravděpodobně založená společně ionskými a aiolskými Řeky, a Kepoi, také založené z Milétu³⁰⁶. Kromě těchto velkých apoikiai zde byly i menší města jako Myrmekion, Tyritake, Parthenion, Porthmion, Zenon's Chersonesos, Hermision, Herakleion, Patrasys, Achilleion, Tyrambe, Stratokleia, Sindian Harbour, Kytaia, Akra, Zephyrion, Kimmerikos a další. V raném 4. stol. př. Kr. se objevuje město Gorgippia, nejspíš na místě staršího Sindian Harbour nebo blízko něj³⁰⁷. Myrmekion, založené ve 2/4 6. stol. př. Kr. a asi i Tyritake byly kolonizovány pravděpodobně z Pantikapaia³⁰⁸. Města na obou stranách Kerčského průlivu zpočátku existovala jako samostatná. Svědčí o tom např. jejich samostatné nezávislé ražby mincí. V roce 480 př. Kr. však vytvořila jednotný stát³⁰⁹.

Bospor byl kolonizován záměrně kvůli zemědělským účelům. Půda zajišťovala obživu nejen obyvatelům, ale vynášela dost i pro obchod. Z plodin se zde pěstovalo hlavně obilí, především pšenice, po které byla v antice vždy velká poptávka³¹⁰. Zpočátku byly tyto malé (Tyritake, Myrmikeion, Porthmion) i velké (Pantikapaion, Theodosia, Nymphaion) poleis komunitami vlastníků jednotlivých kleroi, které se nacházely pár kilometrů za městem. S rozvojem pěstování obilí se ale začala chora těchto měst výrazně rozšiřovat. Naneštěstí, písemné prameny pro toto členění Bosporu téměř neexistují, stopy parcelování v terénu jsou však stále patrné. Z písemných pramenů se pouze Strabón výslovně zmiňuje o úrodné půdě v oblasti mezi Theodosií a Pantikapaielem a o tom, že se zde nacházely zemědělské vesnice³¹¹.

³⁰⁶ Saprykin, 2006, str. 274

³⁰⁷ Saprykin, 2006, str. 274

³⁰⁸ Saprykin, 2006, str. 274

³⁰⁹ Munčaev, Rybakov, Bašilov, Gajdukov, 1984, str. 13

³¹⁰ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 207

³¹¹ Maslennikov, 2003, str. 1064

Ve vývoji měst na pobřeží Bosporu lze vytyčit několik období.

6. stol. př. Kr. až počátek 5. stol. př. Kr.

Z písemných pramenů víme, že když Řekové zakládali Pantikapaion, museli bojovat se Skyty a nakonec s nimi uzavřít smlouvu³¹². Podle té dohody získali pás země podél pobřeží. To potvrzuje i archeologie nálezy archaických lokalit právě na pobřeží. Tyto lokality datované od poloviny 6. stol. př. Kr. do pozdního 6. až raného 5. stol. př. Kr. byly evidentně podřízeny Nymphaiu, Theodosii nebo Pantikapaiu. Nymphaiu patřily lokality Geroevka, Južno Čurubašskoe, Vasilevka, pravděpodobně i Kimmerikos Hill A (Opuk)³¹³. Pantikapaion ovládalo lokality Myrmekion, Zeno's Chersonesos (Cape Zyk), Čokrak, Andreevka Južnaja, Porthmion, pravděpodobně Parthenion, Herakleion³¹⁴. Theodosii podléhaly lokality Gogolevka, Staryj Krim nebo Batalnoe³¹⁵.

Pantikapaion, Nymphaion i Theodosie začaly budovat svou choru hned asi 50 – 60 let po svém založení, což mluví pro tradiční model kolonizace, kdy je nejprve založena apoikie a potom následně ve druhé fázi kolem ní vybudována chora³¹⁶. Stejnou situaci známe i z oblasti dolního toku Bugu, kde svá zemědělská území takto rozšiřoval Berezan a následně i Olbie. Pantikapaion rozšiřovalo své území směrem na sever a západ, Nymphaion na jihozápad a jih.

Na rozdíl od evropské části Bosporu se zdá, že na Tamanském poloostrově docházelo k daleko větší aktivitě, co se týče rozšiřování a budování zemědělských lokalit³¹⁷. Tři největší města v oblasti, Phanagorie, Hermonassa a Kepoi vytvořily hustou síť sídlišť na celé ploše poloostrova a u ústí řeky Kubáň. Podle výzkumu, který provedl Paramov, můžeme více než 30 lokalit datovat do období od poloviny do ¾ 6. stol. př. Kr. a 63 lokalit do pozdního 6. až raného 5. stol. př. Kr.³¹⁸ Většina z nich se nachází na březích řeky Kubáň, podél pobřeží, ale i ve vnitrozemí. Toto rozložení bylo možné díky dobrým a mírovým vztahům s místními Sindskými a Meotskými kmeny. Tato malá města mohla vzniknout jako výsledek druhotné kolonizace ze zmíněných tří velkých měst. Objevují se však i názory, že ionská města vysílala osadníky jednak založit město, ale posílala je i do zemědělského okolí³¹⁹. Např. po založení

³¹² Saprykin, 2006, str. 274

³¹³ Saprykin, 2006, str. 274

³¹⁴ Saprykin, 2006, str. 274

³¹⁵ Saprykin, 2006, str. 274

³¹⁶ http://www.pontos.dk/publications/papers-presented-orally/oral-files/Sap_kingdom_bosporus.pdf

³¹⁷ Saprykin, 2006, str. 275

³¹⁸ Saprykin, 2006, str. 275

³¹⁹ Saprykin, 2006, str. 275

Phanagorie kolem roku 542 př. Kr. mohlo nové město tyto lokality začlenit do své chory. To samé se mohlo dít i v případě Hermonassy a Kepoi. Přestože tyto zemědělské lokality nebyly zatím archeologicky příliš zkoumány, zdá se pravděpodobné, že k vytvoření zemědělských pozemků zde došlo dříve než v evropské části Bosporu³²⁰.

5. stol. př. Kr.

Podle archeologického materiálu došlo na začátku 5. stol. př. Kr. na lokalitách evropské části Bosporu k nějaké pohromě a řada z nich byla poničena, jiné úplně zničeny a vypáleny. Stopy destrukcí se našly v Myrmekion, Porthmion, Tyritake, Zenon's Chersonesos a stejná pohroma postihla i některé zemědělské lokality, např. Geroevka³²¹. Existuje řada teorií o tom, co je zničilo. Mohlo se jednat o důsledky útoků Skytů. Možná je i souvislost s územní expanzí dynastie Archeanaktidů vládnoucích v Pantikapaiu. Nebylo by nijak neobvyklé, že se tyran vládnoucí v nejsilnějším městě pokusí ovládnout silou okolní oblasti, což bývá doprovázeno destrukcemi. Politika územní expanze v Pantikapaiu by korespondovala i s rozmachem města, kde v této době docházelo ke stavbě nových veřejných budov, rozšiřování akropole a postavení obranné hradby u Myrmekiu, které bylo v této době už součástí Pantikapaia³²².

Chora asijské části Bosporu byla v 5. stol. př. Kr. podstatně zvětšena a známe více než 100 lokalit, které v této době současně existovaly. Některé z nich byly co do velikosti hodně velké, např. Achtanizovskaja 4 a Golubickaja 2, obě propojené cestou s Phanagorií³²³. To by potvrdovalo, že Phanagoria, stejně jako Pantikapaion se snažila rychle vybudovat svou choru, ale tady se na rozdíl od Pantikapaia stěžejně jednalo o vojenskou akci. Je jasně potvrzeno, že v této době fungovaly obě chory na sobě nezávisle. Došlo ke zvětšení plochy města Phanagorie a v jeho bezprostřední blízkosti se objevuje svatyně Afrodite Apatoura³²⁴. V této době prosperovaly i Hermonassa a Kepoi.

Od 2/4 5. stol. př. Kr. se zemědělské lokality na východě Krymu nacházely především na severu, severozápadě a západě od Pantikapaia jako součást jeho chory, která sahala až po tzv. Uzunlarskou hradbu, nejzápadnější bod jeho držav³²⁵. Chora Theodosie zahrnovala asi 30 lokalit, Nymphaion také v této době zvýšilo počet svých zemědělských sídlišť a farem. V této

³²⁰ Saprykin, 2006, str. 275

³²¹ Saprykin, 2006, str. 276

³²² Saprykin, 2006, str. 276

³²³ Saprykin, 2006, str. 276

³²⁴ Saprykin, 2006, str. 276

³²⁵ Saprykin, 2006, str. 276

době začíná i proces vytváření společné řeckoskytské komunity. Takového charakteru bylo asi osídlení Kimmerikos Hill A a lokality Čokrak Spring na krymském pobřeží Azovského moře³²⁶. Vytváření takto promíšené společnosti musel být důsledek stabilních vztahů Bosporského království se Skyty v období 480 – 438 př. Kr.³²⁷ Stejný je i případ Nymphaia, dobré vztahy se Skyty dokládají skytské pohřby na jeho nekropoli od 5. stol. př. Kr.

Ve 2/4 5. stol. př. Kr. se na asijské části Bosporu začínají objevovat zemědělská sídliště i ve vnitrozemí Tamanského poloostrova³²⁸. Nejsilnější pozici si zde stále udržovaly Phanagorie, Hermonassa a Kepoi, ale expandovat začíná v této době i Sindian Harbour. To všechno se ale děje bez jakékoliv účasti Archeanaktidů.

V roce 438 př. Kr. usedá na trůn Bosporského království Spartokos I a zakládá novou dynastii. S ním začíná územní expanze, postupně dochází i k připojení oblastí na Tamanském poloostrově. Zemědělská plocha byla rozdělena na pozemky o velikosti přibližně 29,5 až 35,4 ha³²⁹.

Pozdní 5. stol. př. Kr. až polovina 3. stol. př. Kr.

Režim zavedený Spartokem I. byl téměř jistě druhem tyranidy³³⁰, i když on i jeho nástupci na trůně se označovali jako archonti. Titul králové začínají používat až později, navíc pouze ve vztahu k místnímu sindskému a meotskému obyvatelstvu. O Bosporském království nebo říši můžeme hovořit jako o konfederaci bosporských poleis a jejich chorai. V roce 405 př. Kr. získali Spartokovci Nymphaion a během posledního desetiletí 5. stol. př. Kr. se Kepoi na asijské straně Bosporu stalo prvním místem v této oblasti, které upadlo pod jejich nadvládu³³¹. Spartokos I se pokusil i o dobytí Theodosie. Při jejím obléhání se doslal do války s Herakleou Pontskou, která zde měla své vlastní obchodní zájmy a rozhodla se městu pomoci v obraně. Diplomatically si Spartokos podmanil i rozsáhlé zemědělské území Sindů. Za jeho nástupce Leukóna I. dosáhla číše maximálního územního rozsahu³³².

Na choře Nymphaia známe více než 35 lokalit z doby pozdního 4. a raného 3. stol. př. Kr.³³³ Oblast byla rozparcelována a navíc, část Kerčského poloostrova západně od města,

³²⁶ Saprykin, 2006, str. 276

³²⁷ Saprykin, 2006, str. 276

³²⁸ Saprykin, 2006, str. 277

³²⁹ http://www.pontos.dk/publications/papers-presented-orally/oral-files/Sap_kingdom_bosporus.pdf

³³⁰ Saprykin, 2006, str. 277

³³¹ Saprykin, 2006, str. 277

³³² Saprykin, 2006, str. 277

³³³ Saprykin, 2006, str. 278

patřila také k jeho državám. Pantikapaion také rozšířilo svou choru, takže sahala od vnitrozemí po pobřežní oblast Kerčského průlivu a Azovského moře³³⁴.

V této době také Spartokovci budovali malá městečka na choře jako je Akra, Parthenion, Zephirion, Heracleion, Hermision na evropské straně a Spartocleia na asijské straně Bosporu³³⁵. Je zvláštní, že se toho účastnili i obyvatelé Nymphaia a Phanagorie³³⁶. Leukonův bratr Gorgippos založil nové město Gorgippii, pojmenované po sobě, které mělo také svou choru. To všechno bylo vedeno jednotným záměrem získat půdu pro pěstování maximálního množství pšenice a získat tak obrovské výnosy z obchodu s ní s ostatními řeckými městy.

Obilí a ostatní zemědělské produkty se získávaly hlavně od obyvatelstva usedlého ve vnitrozemí poloostrova. Zde se nacházely tzv. komai, zemědělské vesnice, známé díky vykopávkám, např. Košara, Zolotoe Plateau, Ak-Taš a další, jejichž obyvatelstvo tvořili většinou zemědělští Skytové³³⁷. Nacházely se kolem Theodosie a Nymphaia, ale s největší pravděpodobností jich většina patřila choře Pantikapaia.

Mezi venkovské usedlosti na choře Pantikapaia v této době patří Andreevka Južnaja, Oktjabrskoe, Baklanja Skala. Objevují se na začátku 4. stol. př. Kr. po devastaci chory způsobené skytskými nájezdy nebo konfliktem s Herakleou Pontskou. Dále se zde nacházely farmy řeckého typu v pobřežní oblasti (Pustynnyj Bereg, Generalskoe). Kromě nich zde existovaly i velké opevněné lokality, které byly centry správních okrsků (Čokrak) a sloužily jako sídla zástupců Spartokovské dynastie na choře. Dále Saprtokovci budovali velké opevněné pevnosti s hradbami, věžemi a mnoha místnostmi, které asi sloužily jako obchodní stanice pro obchod s vnitrozemím, kde sídlili Skytové oráči³³⁸. Jedná se o lokality podobné sídlišti Čajka na choře Chersonesu. Sloužily jako obilnice, kde se skladoval vybraný tribut od domorodých obyvatel, aby zásobovali obilím Pantikapaion a ostatní města. Klasickým příkladem je západní Generalskoe na pobřeží Azovského moře, které vzkvétalo od 4. do první poloviny 3. stol. př. Kr.³³⁹

Podobná Pantikapaiu je situace na choře Theodosie, na které se také nacházely řecké farmy v okolí města a smíšené řeckoskytské vesnice ve větších vzdálenostech. Můžeme tedy

³³⁴ Saprykin, 2006, str. 278

³³⁵ http://www.pontos.dk/publications/papers-presented-orally/oral-files/Sap_kingdom_bosporus.pdf

³³⁶ Saprykin, 2006, str. 278

³³⁷ Saprykin, 2006, str. 278

³³⁸ Saprykin, 2006, str. 279

³³⁹ Saprykin, 2006, str. 279

mluvit o vlastní domovské choře města, kterou obývali Řekové na farmách a o vzdálené choře, na které se nacházely ony smíšené vesnice.

Na asijské straně Bosporu známe více než 185 lokalit v okolí měst Phanagoria, Hermonassa a Kepoi³⁴⁰. Prakticky celý Tamanský poloostrov byl rozparcelován na pozemky, nalezené především na poloostrově Fontalovskij, který tvoří severozápadní cíp Tamanského poloostrova. V této době aktivně vytváří svou choru i Gorgippia, jak dokazují lokality Džemete, Natuchaevskaia, Krasnaja Skala. V této době vliv Spartokovců sahá kromě Bosporu i do oblastí ústí řeky Don, kde se bývalé řecké emporion Elizavetovskoe dostává do vlivu tyrannů z Pantikapaia³⁴¹.

Velký rozmach zažívalo Bosporské království ve 4. a 3. stol. př. Kr. především díky tomu, že v této době bylo obilnicí Athén. Chora Bosporského království pokrývala celý Kerčský poloostrov, Tamanský poloostrov až po Novorosijsk.

Na základě výzkumů Kugrilkové³⁴² lze na choře Bosporu vyčlenit několik typů zemědělských lokalit:

1. vesnice, které mají 7 – 20 domů, jejichž vzájemná vzdálenost je od 30 do 60m,
2. samostatné neopevněné farmy, které se nachází každá na svém kléru,
3. opevněné vesnice s hustou zástavbou,
4. opevněné farmy.

První dva typy existují už ve 4. a 3. stol. př. Kr., další dva jsou charakteristické spíše až pro pozdější dobu od 2. stol. př. Kr.³⁴³ Samostatné farmy se nacházejí poblíž měst, zatímco větší skupiny nebo vesnice až dále za městem ve vnitrozemí. Kolem těchto staveb se někdy najdou i stopy původního vytyčení pozemku. Současný stav našich znalostí nám neumožňuje určit, která zemědělská půda patřila vládnoucí vrstvě, která chrámům a která choře jednotlivých měst nebo místní domorodé populaci.

³⁴⁰ Saprykin, 2006, str. 279

³⁴¹ Saprykin, 2006, str. 279

³⁴² Wasowicz, 1972, str. 931

³⁴³ Wasowicz, 1972, str. 931

Polovina 3. stol. až pozdní 2. stol. př. Kr.

Na začátku 3. stol. př. Kr. se stávají aktivnějšími nomádi v oblasti mezi Donem a Dněprem. Sarmaté v této době tlačí Skyty na Krym, kde je ustaveno jejich království a Sarmaté samotní podnikají nájezdy na Tamanský poloostrov³⁴⁴.

Výsledkem toho bylo, že počet zemědělských lokalit se značně snížil, což způsobilo velké výpadky v obchodu s obilím. Dlouho se myslelo, že Bospor byl v této době v hluboké ekonomické krizi, ale archeologické nálezy o tom příliš nesvědčí³⁴⁵. Ukazuje se, že fungování chory dále pokračuje, ale výrazně se mění její struktura v závislosti na nových ekonomických podmínkách. Místo farem a zemědělských usedlostí řeckého typu se objevují velké opevněné lokality a pevnosti. Většina z nich je strategicky umístěna na vrcholech kopců na hranicích se Skyty a Sarmaty³⁴⁶. Všechny měly velmi mohutné hradby a věže, uvnitř se nacházely domy o jedné místnosti spojené do bloků podle pravidelného plánu, jak je to obvyklé u helenistických měst v malé Asii a Řecku. Na Kerčském poloostrově k takovým lokalitám patří Zolotoe East, Krutoj Bereg, Novotradnoe, Porthmion, Semenovka, Poljanka³⁴⁷. Kromě těchto nových typů staveb dále pokračují i některé farmy řeckého typu. Jedna z nich se nachází poblíž Myrmekion na choře Pantikapaia, další je rezidence místodržitele u jezera Čokrak³⁴⁸.

Na choře Theodosie také došlo v důsledku nájezdů Skytů a Sarmatů k velkému úbytku obyvatel, přesto její existence dále pokračovala. Objevují se tady nová velká sídliště, jejichž úkolem bylo chránit městské državy před barbary. Chora Nymphaia se také zmenšila co do počtu lokalit, ale některé dříve menší sídliště se teď staly většími a také plnily obrannou funkci³⁴⁹.

Naopak na asijské straně Bosporu se zdá, že chora dále prosperovala. Nachází se zde kolem 203 zemědělských lokalit na Tamanském poloostrově a řada farem na choře města Gorgippia. Byly tu i velké pevnosti jako jinde v Bosporu v této době, které byly vybudovány, aby chránily choru před barbary (Raevskoe, Semibratnee)³⁵⁰.

Posledním obdobím vývoje chory měst Bosporského království je období vlády Mithridata Pontského a jeho nástupců.

³⁴⁴ Saprykin, 2006, str. 279

³⁴⁵ Saprykin, 2006, str. 280

³⁴⁶ Saprykin, 2006, str. 280

³⁴⁷ Saprykin, 2006, str. 280

³⁴⁸ Saprykin, 2006, str. 280

³⁴⁹ Saprykin, 2006, str. 280

³⁵⁰ Saprykin, 2006, str. 281

2.2. VÝCHODNÍ KRYM

2.2.1. PANTIKAPAION

Pokud jde o choru největšího města na evropské straně Bosporu, Pantikapaia, zdá se že jeho zemědělské okolí bylo rozvinuto nejpozději čtvrt století po jeho založení a skládalo se z velkých sídlišť, která nacházela v okruhu 10 km od města³⁵¹. To kontrolovalo důležité zemědělské oblasti ve vnitrozemí i oblasti na pobřeží. První z těchto sídlišť byla Myrmekion, Tyritake a možná i Porthmion, které se později samy staly malými městy. Později, od konce 6. do 5. stol. př. Kr. expanzivní tendence pokračovala a chora se rozšiřovala do větší vzdálenosti od města i do vnitrozemí. Byly založeny další sídliště např. Chersonesus of Zeno, Parthenion, Akra, Kytai, Heracleion³⁵². Navíc každá z těchto lokalit měla své vlastní zemědělské zázemí. Tento jev můžeme v podstatě nazývat sekundární kolonizací.

Pantikapaion je jedno z dalších měst, v jehož okolí můžeme pozorovat stopy antického parcelování půdy. Jeden ze systémů parcelace zahrnuje území přímo na západ od něj. Celé údolí mezi dvěma výraznými krajinnými prvky, horou Mithridat na jedné straně a slavným kurganem Kara – Oba na straně druhé, bylo v antice pokryto pozemky, jejichž hranice jsou do značné míry respektovány i dnes. Orientace pozemků se zdá být určena hlavní cestou vedoucí do Pantikapaia která je pokračováním cesty Parpač³⁵³. Na moderní mapě 1:25 000 jsou stále patrné dvě paralelní cesty a zdá se, že i pro ně byla orientace této cesty určující.

Rozparcelovaná plocha je na jihu ohraničena pásem kurganů, které lemují cestu³⁵⁴. S podobnou situací se setkáváme i na severní hranici chory Nymphaia. Hraničním sídlištěm byla pravděpodobně lokalita Andreevka Južnaja, kde stála ve 4. stol. př. Kr. monumentální farma s parcelou ohraničenou kamennou hradbou. Orientace zdí i hradby opět přesně odpovídá orientaci svahu a cestě do Pantikapaia a tedy koresponduje i s hlavními osami chory³⁵⁵. V severní části pozemku je dochováno původní antické ohraničení pozemku. Tady, severně od hory Turkmen jsou na leteckých snímcích patrné rovné paralelní linie, které protíná skupina příčných linií. Na sever se zdá být plocha ohraničena přírodní depresí Čokrak-Babčinskaja a sedlem Karalar³⁵⁶. Zde by na oblast mohla navazovat tzv. královská chora. Na západ nebyly hranice rozparcelované oblasti ještě určeny. Pravděpodobně sahala až

³⁵¹ Maslennikov, 2003, str. 1161

³⁵² Maslennikov, 2003, str. 1161

³⁵³ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 225

³⁵⁴ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 226

³⁵⁵ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 226

³⁵⁶ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 226

po Uzunlarskou hradbu chránící choru před nájezdnicí, stopy parcelace byly objeveny minimálně jižně od vesnice Čistopole. Plocha by tedy byla velká asi 20 x 8 km nebo 16 000 ha, což by znamenalo 1300 pozemků, každý po 100 plethron³⁵⁷.

Další systém pravoúhlého členění země byl objeven při studiu leteckých fotografií z regionu Temir – Gora. Zde se jedná o systém absolutně rovných paralelních a příčných linií. Nejlépe jsou viditelné na svazích hory Temir – Gora. Jedná se o velmi dobře dochovanou oblast, protože až do nedávné doby zde neprobíhala žádná stavební činnost a oblast nebyla ani nijak zemědělsky využívána. Vnější hranice rozdělení i linie dělicí systém uvnitř jsou jasně viditelné na fotografiích v oblasti severozápadně od Temir – Gora až po moře a mys Tarchan a vesnici Vojkovo³⁵⁸. Systém členění ignoruje hradby Tyritake a musí být tedy logicky starší než ony. Orientace linií je 14 – 15° západně od magnetického severu. Orientace je dána tím, aby se to obilí dalo jednoduše transportovat do města, především tedy jižním směrem³⁵⁹.

Vzdálenost mezi hranicemi jednotlivých pozemků je 370 m na delší straně a 355 m na kratší³⁶⁰. Plocha jednoho pozemku je tedy přibližně 100 plethron a systém je založen na egyptské stopě (0,35m). V egyptských stopách se jedná o plochu zhruba 1000 x 1000 + 100 stop³⁶¹. Se srovnatelnými rozměry se setkáváme i na choraí ostatních měst v evropské části Bosporu.

Podle zkoumání snímků a map se zdá, že rozparcelovaná plocha zabírala i v podstatě celý severozápadní cíp Kerčského poloostrova. Přírodní hranice tvoří na jihu a severu pobřeží moře, linie vyběhající směrem na sever z východního okraje vesnice Vojkovo na západě a pobřežní svahy u mysu Fonar až po vesnici Osoviny na východě³⁶². Celá vyznačená oblast zabírá plochu minimálně 10 000 ha a počet pozemků je kolem 800. Výzkum Veselova a Kugrilkové zde odhalil množství lokalit, všechny z období 4. až 3. stol. př. Kr.³⁶³ Nejlepší pozemky asi byly ty na svazích hor, které se používaly pro vinice a byly pro ně velmi vhodné. Tyto plochy je třeba přiřčenit buď k choře Pantikapaia nebo Myrmekia (obr. 28)³⁶⁴. Pravděpodobnější se zdá Pantikapaion, spíše než malé město Myrmekion, které bylo asi samo součástí chory Pantikapaia.

³⁵⁷ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 226

³⁵⁸ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 223

³⁵⁹ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 223

³⁶⁰ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 223

³⁶¹ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 224

³⁶² Smekalova, Smekalov, 2006, str. 224

³⁶³ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 224

³⁶⁴ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 224

Je pozoruhodné, že oblast pokrytá pozemky přímo sousedí s východní hranicí tzv. královské chory. Ta nejspíš pokrývala značnou část pobřeží Azovského moře od sídliště uprostřed Skalnatého zálivu a severním výběžkem tzv. třetí hradby Tyritake až po vesnici Zolotoe³⁶⁵. Tzv. královská chora je zvláštní z toho důvodu, že zde úplně chybí členění na pravoúhlé pozemky. Místo toho jsou úrodné svahy členěny do dlouhých pásů. Vzhledem k tomu, že se jedná o kopcovitý terén, přirozenou cestou se zde vytvořily naplavené terasy a nejedná se s největší pravděpodobností o produkt lidské činnosti³⁶⁶. Tyto dlouhé pásy země zřejmě nepatřily obyčejným občanům, ale spíše bosporskému vládci. Starali se o ně však farmáři z okolí a jejich rodiny, jejichž hroby se zde nacházejí³⁶⁷.

Pokud jde o sídliště na choře, známe řadu archeologicky zkoumaných lokalit. K nejlépe prozkoumaným patří Andrejevka Južnaja ležící 11 km na západ od Kerči (obr. 29, 29a). Její vznik se datuje do konce 6. až začátku 5. stol. př. Kr.³⁶⁸ Z této doby zde byly objeveny zahloubené domy se stěnami z nepálených cihel na kamenných základech a jámy na obilí. Nejdřív se jednalo jen o malé sídliště ale na konci 5. nebo na začátku 4. stol. př. Kr. se rozrůstá. Z této doby zde byly vykopány dva domy stojící 30 m jeden od druhého³⁶⁹. Základy stěn byly kamenné, na nich byly uloženy nepálené cihly o rozměrech 40 x 40 x 8 cm³⁷⁰. Na konci 4. stol. př. Kr. byla na místě několika starších domů postavena velká zemědělská usedlost se dvěma dvory, velkým množstvím místností a několika jámami na obilí. Celková plocha stavby byla kolem 1137,5 m².³⁷¹ K stěně dlouhé 45,5 m, která stavbu ohraničovala ze severozápadu, se přimykalo 11 místností. Uprostřed usedlosti mezi dvěma dvory byly stáje pro dobytek. Západní dvůr zaujímal plochu 157 m², byl vydlážděný kamennými deskami a určen pro hospodářské účely. Je možné, že na západním dvoře byly vysázeny stromy a vcházelo se sem z obytných místností majitelů³⁷². Nacházela se zde i opevněná věž. Kromě samotného domu se zde nacházely i samostatně stojící hospodářské budovy.

Zbytky nevelkých zemědělských usedlostí se našly i poblíž vesnice Oktjabrskoe 10 km západně od Pantikapaia. Zde byly dochovány i hranice jednotlivých pozemků, které tvořilo kamenné ohrazení³⁷³. Na jednom z pozemků o rozloze 4,5 až 5 ha s vinicí stál dům ze

³⁶⁵ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 225

³⁶⁶ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 225

³⁶⁷ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 225

³⁶⁸ Munčae, Rybakov, Bašilov, Gajdukov, 1984, str. 74

³⁶⁹ Munčae, Rybakov, Bašilov, Gajdukov, 1984, str. 74

³⁷⁰ Munčae, Rybakov, Bašilov, Gajdukov, 1984, str. 74

³⁷¹ Munčae, Rybakov, Bašilov, Gajdukov, 1984, str. 74

³⁷² Munčae, Rybakov, Bašilov, Gajdukov, 1984, str. 74

³⁷³ Munčae, Rybakov, Bašilov, Gajdukov, 1984, str. 74

4. až 3. stol. př. Kr. s taškovou střechou. Někdy v období od 1. stol. př. Kr. do 1. stol. po Kr. byl pozemek zvětšen téměř na trojnásobek (13,95 ha)³⁷⁴.

Skupina sídlišť byla pozorována i v severní části Kerčského poloostrova na pobřeží Azovského moře. U vesnice Mysovka byly odhaleny pozůstatky dvou velkých domů ze 4. až 3. stol. př. Kr. nacházejících se na starší vesnici z 5. až 4. stol. př. Kr.³⁷⁵ V oblasti vesnice Zolotoe v okolí osady Zolotoj Rožok ležela na rovné nížině 1 km od moře další antická vesnice. Domy ze 4. až 3. stol. př. Kr. byly postaveny z kamenů a nepálených cihel a byly vzdáleny 30 – 50 m jeden od druhého³⁷⁶.

Na břehu Azovského moře u osady Novo Otradnoe byla zkoumána velká opevněná usedlost s rozlohou více než 800 m², která existovala s přestávkami od 3. stol. př. Kr. do roku 275 po Kr., kdy byla zničena Góty³⁷⁷. Zároveň se vznikem opevněných usedlostí vznikaly ve 3. a 2. stol. př. Kr. i celá opevněná sídliště. Jedná se např. o lokalitu Zolotoe Vostočnoe na břehu Azovského moře, které bylo celé obeháno hradbou s věžemi³⁷⁸.

Pokud jde o farmy jako takové, jedna z nich byla zkoumána na lokalitě Baklanja Skala. Skládala se ze tří hlavních stavebních komplexů (obr. 30). První je poměrně velká budova 20 x 14 m. Její venkovní zdi byly široké 1,2 m a výška místy dosahovala až 2,2 m³⁷⁹. Uprostřed domu byl dvůr, kde se nacházely 3 pravouhlé, téměř čtvercové nádrže s hloubkou 1 m, které tvořily součást lisu na víno. V západní části domu byla místnost, kde se víno šlapalo, dochovaná ve velmi dobrém stavu, a sklep³⁸⁰. Malé místnosti ve východní části domu sloužily pravděpodobně k obytným účelům. Do druhého patra domu vedlo schodiště. Nálezů z této farmy není mnoho, našly se tu střepy sinopských střešních tašek, důležitým nálezem je zmíněný lis na víno, který je unikátní jednak stavem dochování, ale i tím, jak je konstruován. Další část farmy se nacházela přímo na západ od obytné budovy. Jedná se o velkou stavbu s jedinou místností o rozměrech 18 x 7,8 m orientovanou východozápadním směrem³⁸¹. Tato budova sloužila asi k hospodářským účelům a byla také zastřešena taškami. Zde se našel další lis, už konstrukčně jednodušší, a velký zásobní pithos³⁸². Kousek na západ od této stavby se nacházela další menší stavba o rozměrech 7 x 11 m složená ze 3 místností s vchodem na

³⁷⁴ Munčaeu, Rybakov, Bašilov, Gajdukov, 1984, str. 74

³⁷⁵ Munčaeu, Rybakov, Bašilov, Gajdukov, 1984, str. 74

³⁷⁶ Munčaeu, Rybakov, Bašilov, Gajdukov, 1984, str. 74

³⁷⁷ Munčaeu, Rybakov, Bašilov, Gajdukov, 1984, str. 74

³⁷⁸ Munčaeu, Rybakov, Bašilov, Gajdukov, 1984, str. 76

³⁷⁹ Müller, 2000, str. 717

³⁸⁰ Müller, 2000, str. 717

³⁸¹ Müller, 2000, str. 717

³⁸² Müller, 2000, str. 717

severu³⁸³. Poslední skupina budov ohraničuje prostor farmy na severu a severozápadu, jakoby v pravém úhlu.

Další oblastí, kde se nacházejí archeologicky zkoumané zemědělské lokality je mys Kazantip. Nachází se na Kerčském poloostrově na pobřeží Azovského moře. Na tomto mysu lze pozorovat 2 systémy rozparcelování. Jeden ve vnitrozemské části poloostrova, v oblasti v antického zálivu, a jiný na východních březích a v pásmu na jihu³⁸⁴. Ve vnitrozemské nížině se daly uplatnit výhody pravidelného rozparcelování, kdy mají všechny pozemky zhruba stejnou velikost, v tomto případě 2,5 ha³⁸⁵. Takto velký pozemek nemohl obyvatelům přinášet žádné velké bohatství. Pozemky na východě a na jihu naopak nejsou jednotné, jsou rozmístěny v terénu podle přírodních podmínek³⁸⁶. V této oblasti byly podmínky pro zemědělství méně vhodné, než v ostatních oblastech. Celkem se zde odhaduje počet pozemků zhruba na 160, což by odpovídalo populaci 600 až 800 osob, která pozemky využívala v období od 2. stol. př. Kr. do 2. stol. po Kr.³⁸⁷

Lokality, které zde byly zkoumány, je možné rozdělit do 3 typů:

1. lokality s pravidelným plánem a rozlohou kolem 0,3 až 0,5 ha
2. izolované skupiny staveb, které tvoří osady
3. pozůstatky antického parcelování na místě nížině, která byla v antice zálivem.³⁸⁸

Na jihozápadním konci mysu se nacházela zemědělská usedlost Mysovoe II. Jedná se o shluk pravoúhlých staveb seskupených kolem jedné centrální stavby datované do 4. až 3. stol. př. Kr.³⁸⁹ V severní části lokality se našla struktura z kamenných bloků, pravděpodobně obranná zeď. Během přelomu 3. a 2. stol. př. Kr. se zdá, že byla usedlost opuštěna.³⁹⁰

2.2.2. NYMPHAION

To, jak vypadala chora v evropské části Bosporu, můžeme nejlépe pozorovat na choře Nymphaia (obr. 31). Počátky samské apoikie Nymphaion se datují do období 580 – 560 př. Kr. a podle archeologických důkazů je poměrně nezpochybnitelné, že obhospodařování

³⁸³ Müller, 2000, str. 724

³⁸⁴ Müller, 2000, str. 724

³⁸⁵ Müller, 2000, str. 724

³⁸⁶ Müller 2000, str. 724

³⁸⁷ Müller, 2000, str. 724

³⁸⁸ Müller, 2000, str. 720

³⁸⁹ Müller, 2000, str. 720

³⁹⁰ Müller, 2000, str. 720

okolní úrodné půdy začalo velmi brzy po samotném založení města³⁹¹. Během poslední čtvrtiny 6. stol. př. Kr. se na choře objevují první zemědělská sídla³⁹². Byla umístěna tak, aby byla viditelná z polis a jednalo se o poměrně malé, neopevněné vesnice s nepravidelným rozložením obývané po dlouhou dobu. Sídliště se nacházela v místech s dostupnými zdroji vody. Většinu jich obývali Řekové.

Během 5. stol. př. Kr. si Nymphaion udrželo svou samostatnost před expandujícím Pantikapaiem. Je možné, že jim k tomu dopomohli Skytové. Většina Skytských hrobů z 5. stol. př. Kr. se totiž nachází právě kolem tohoto města³⁹³. Díky této alianci se Skyty mohli obyvatelé Nymphaia rozšířit svou choru dále na západ a do zemědělského teritoria města tak byla začleněna oblast kolem jezera Tobečik (obr. 32). V 5. stol. př. Kr. bylo založeno i Ogon'ki.³⁹⁴ Nedaleká hluboká rokle se asi stala novou přírodní hranicí chory na západě. Velikost pozemků se pohybuje od 1,1 do 35,1 ha³⁹⁵.

Situace v Bosporu se radikálně změnila s nástupem nové dynastie Spartokovců k roku 438 př. Kr. V boji s bosporskými tyrany ztratilo Nymphaion své skytské spojence a byl to asi důvod, proč město ve 30. letech 5. stol. př. Kr. vstoupilo do Délského spolku a stalo se centrem athénské vlivu na Bospor³⁹⁶. Noví osadníci získali půdu na jihozápadním konci Nymphaiské nížiny. Zde byla postavena ve 2. polovině 5. stol. př. Kr. pevnost se čtyřmi věžemi (Tobečik 9) a velkým dvorem o rozměrech 50 x 50 m. Vedle této lokality existoval pravděpodobně přístav³⁹⁷. Vstup do Délského spolku musel jistě přinést nějaké dopady na ekonomiku, jak o tom svědčí velmi intenzivní využívání chory o rozloze 50 km². Sídliště se nacházely po jejím obvodu a úrodná půda zůstávala chráněná uvnitř. Byl tak vytvořen hustý systém sídlišť na jejím okraji a jednotlivé lokality jsou od sebe vzdáleny 1 až 2 km³⁹⁸. Byly propojeny spolu navzájem i s městem sítí paprskovitých cest. Tyto cesty jsou dobře patrné jednak díky tumulům, které je lemovaly. Někde je možné jejich průběh sledovat i několik kilometrů. Nezávislost města skončila roku 405/404 př. Kr., kdy bylo připojeno k Bosporskému království³⁹⁹.

³⁹¹ Zinko, 2006, str. 291

³⁹² Zinko, 2006, str. 291

³⁹³ Zinko, 2006, str. 292

³⁹⁴ Zinko, 2006, str. 294

³⁹⁵ Zinko, 2006, str. 294

³⁹⁶ Zinko, 2006, str. 295

³⁹⁷ Zinko, 2006, str. 295

³⁹⁸ Zinko, 2006, str. 295

³⁹⁹ Zinko, 2006, str. 295

Nevedlo to ale překvapivě k většímu rozvoji chory v blízkosti města. Naopak Nymphaion expandovalo do nových oblastí v západní stepi. Během 4. a 3. stol. př. Kr. tedy dochází k rozkvětu zemědělského okolí města (obr.33). Objevují se nová sídliště (Čurubašskij Majak 1, 2, Džankojskij Bugor, Michajlovka, Ivanovka) po obvodu chory města, který se posouvá o 2 i více km na západ⁴⁰⁰. Vznik těchto sídlišť lze vysvětlit vznikem vzdálené chory města a politikou Spartokovců, kterou chtěli rozšiřovat svá území. Část tohoto území by mohla být součástí tzv. královské chory. Celková plocha vzdálené chory dosahuje 40 až 50km².⁴⁰¹Některé ze sídlišť (Michajlovka, Ivanovka) byly opevněné, aby chránily a kontrolovaly přístup do jižní části Bosporu. Ostatní lokality (Čurubašskij Majak 1, Džankojskij Bugor) tvořily samostatně stojící domy a obydlí, kromě Čurubašskij Majak 2, kde se našlo 6 farem⁴⁰².

Na choře můžeme sledovat několik typů lokalit:

1. velká sídliště na hranicích chory, která kontrolovala některé její části (Tobečik 8, Ogon'ki 1, Čurubaš 2, Michajlovka),
2. sídliště složená z několika domů a obytných komplexů rozložených nepravidelně (Južno-Čurubašskoe, Čurubašskoe, Geroevka 1, Tobečik 2),
3. lokality s jedinou farmou (Geroevka 2,5, Nižne-Čurubašskoe 2, Tobečik 1, Ogon'ki 6),
4. sezónní obydlí, kde nebyly objeveny žádné kamenné budovy (Čurubaš 3).⁴⁰³

Hranice zemědělského území Nymphaia tedy tvořily hlavně přírodní podmínky a celá chora se nacházela na velmi úrodných půdách. Úrodné pláně se táhnou od pobřeží do vnitrozemí, na severu i jihu jsou ohraničeny dvěma roklemi, jejichž vzdálenost je 7 km⁴⁰⁴.

Jedná se o další oblast, kde můžeme zkoumat jak samotné rozčlenění na jednotlivé zemědělské parcely, tak i lokality, které se na nich nacházely a představovaly agrární zázemí města. Oblast s předpokládaným výskytem pozemků leží v centrální části východu poloostrova, pár desítek km od vesnice Tasunovo na severu směrem ke Kerčské úžině⁴⁰⁵. Výzkumy této oblasti začal B. G. Peters zkoumáním leteckých snímků oblasti severně od vesnice Michajlovka (obr. 34). Zde identifikoval více než 100 pozemků tvořených rovnými,

⁴⁰⁰ Zinko, 2006, str. 302

⁴⁰¹ Zinko, 2006, str. 302

⁴⁰² Zinko, 2006, str. 302

⁴⁰³ Zinko, 2006, str. 302

⁴⁰⁴ Zinko, 2006, str. 290

⁴⁰⁵ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 217

paralelními liniemi, které kříží v pravém úhlu stejná skupina. Rozměry pozemků Peters stanovil na 300 x 340 m⁴⁰⁶. Nicméně dalším studiem vyšlo najevo, že tomu tak nebylo. Ve skutečnosti pozemky měří 350 – 380 x 380 – 400 m a jsou tedy srovnatelně velké jako ty, které patří vzdálené choře Theodosie⁴⁰⁷. Orientace jedné strany tohoto souboru pozemků je 20 – 23° ve směru hodinových ručiček od geografického severu (tzn. 16 – 19° od magnetického severu)⁴⁰⁸. Na fotografiích z roku 1972, které byly dělány z větší výšky, než z jaké snímkoval Peters, je z jeho linií znatelná pouze jedna. Jen některé tmavé paralelní linie jsou viditelné ve vzdálenosti 390 m jedna od druhé v severní části uvažované oblasti⁴⁰⁹. Petersovy fotografie však zachycují menší oblast a byly pořízeny v příhodnější dobu, proto je na nich počet viditelných linií větší.

Na sever od vesnice Michajlovka jsou pozemky orientovány podle os 20 – 23° po směru hodinových ručiček na sever, měří 360 x 390 m neboli přibližně 1000 x 1000 +100 egyptských stop. Plocha každého pozemku odpovídá hodnotě zhruba 100 plethron⁴¹⁰. Setkáváme se tady v podstatě se stejným členěním parcel jako na vzdálené choře Theodosie.

Systém členění půdy je možné rekonstruovat i na poměrně velké ploše v oblasti od pobřeží po jezera Čurubaš a Tobečik až po Michajlovku a dále na západ a severozápad po oblast u vesnice Tasunovo⁴¹¹. V této oblasti nejsou žádné pochybnosti o tom, že se jedná o vzdálenou choru Nymphaia. I tady byl směr členění podřízen přírodním podmínkám, tedy sklonu svahu, na kterém se nacházela rozsáhlá nížina. Ta orientace splývá se směrem delších stran jezer a sklonem terénu k moři, které tvořilo východní hranici chory⁴¹². Díky erozi a změně hladiny moře se některé lokality dnes nacházejí pod mořem. Linie pobřeží v antice se odhaduje asi o 300m dále na východ, než je tomu dnes⁴¹³.

Podle výzkumů lze stanovit, že pozemky byly vymezeny podle jednotného plánu a většinou pocházely ze stejné doby jako mohyly, které je podél lemují, datované do konce 4. a 3. stol. př. Kr.⁴¹⁴ Ve stejné době se na choře objevují sídliště. Zvláštní je např. osídlení v Ogon'ki 4, kde hlavní zdi stavby i oplocení korespondují s orientací os chory⁴¹⁵. Ve 4. stol.

⁴⁰⁶ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 217

⁴⁰⁷ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 217

⁴⁰⁸ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 217

⁴⁰⁹ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 217

⁴¹⁰ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 218

⁴¹¹ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 218

⁴¹² Zinko, 2006, str. 290

⁴¹³ Zinko, 2006, str. 290

⁴¹⁴ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 221

⁴¹⁵ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 221

došlo na choře k velkému stavebnímu boomu. Zatímco v 5. stol. př. Kr. se se nemnohé farmy nacházely výlučně na pobřeží moře nebo na březích jezer, ve 4. stol. př. Kr. se rozšiřují i do vnitrozemí⁴¹⁶. Plocha pozemků na choře Nymphaia v helenismu se pohybuje kolem 30ha (29,4-35,4ha)⁴¹⁷. Zvláštní je situace v oblasti východně od zálivu Čauda při pohledu na letecké fotografie. Můžeme tady vidět, že jsou zde pečlivě vyčleněny pozemky téměř čtvercového tvaru o velikosti 10-11ha, kromě těch poničených na pobřeží⁴¹⁸. Nenašly se tady ale žádné stopy po farmách. V první třetině 3. stol. př. Kr. došlo ke zhroucení dosud dobrých vztahů Řeků s barbary a lokality začínají zanikat. Od druhé poloviny 3. stol. př. Kr. do raného 1. stol. př. Kr. byl úbytek farem obrovský. Vrstvy z této doby jsou doloženy pouze na 4 lokalitách na celé choře⁴¹⁹.

Pokud se zaměříme na jednotlivé lokality, k těm nejlépe prozkoumaným patří Geroevka 1 a sídliště Južno Čurubašskoe. Nejtypičtější pro evropskou část Bosporu je sídliště Geroevka 1 (obr. 35) ležící 5 km a jih od Nymphaia. Byla zde odkryta poměrně velká farma s pravoúhloú věží v rohu. Ve ¾ 4. stol. př. Kr. byla lokalita zničena a pak po opravách včetně fortifikace existovala ještě dalších 100 let⁴²⁰. Několik podobných staveb se nacházelo poblíž, více na východ, ale dnes jsou zaplaveny vodou průlivu. Sídliště tedy tvořilo několik samostatně stojících farem s oddělenými pozemky⁴²¹. Množství budov v těchto raných sídlištích nebylo velké a nacházely se ve vzdálenosti 10 – 150m od sebe.⁴²²

6 km severozápadně od Nymphaia leželo sídliště Južno Čurubašskoe (obr. 36). Jedná se o jediné známé sídliště na choře Nymphaia, které se nacházelo ve vnitrozemí a ne na pobřeží moře nebo některého z jezer.⁴²³ Také zde byly objeveny částečně dochované hranice pozemků. Vykopávky odkryly zbytky nadzemních domů a jam na obilí ze 6 až 5. stol. př. Kr.⁴²⁴ Na konci 5. nebo začátku 4. stol. př. Kr. zde byly postaveny 3 domy. Dva z nich měly plochu 29m² a měly dvě místnosti, třetí dům byl menší a tvořila jej pouze jedna místnost (obr. 37). Před vchodem do jižního domu se nacházel portikus, uvnitř domu byla kamenná lehátka, truhlice a ohniště.⁴²⁵

⁴¹⁶ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 221

⁴¹⁷ Maslennikov, 2003, str. 1193

⁴¹⁸ Maslennikov, 2003, str. 1193

⁴¹⁹ Zinko, 2006, str. 302

⁴²⁰ Maslennikov, 2003, str. 1164

⁴²¹ Munčaev, Rybakov, Bašilov, Gajdukov, 1984, str. 74

⁴²² Zinko, 2006, str. 292

⁴²³ Zinko, 2006, str. 292

⁴²⁴ Munčaev, Rybakov, Bašilov, Gajdukov, 1984, str. 74

⁴²⁵ Munčaev, Rybakov, Bašilov, Gajdukov, 1984, str. 74

2.2.3. THEODOSIA

Theodosia byla založena ve druhé polovině 6. stol. př. Kr.⁴²⁶ Většina obyvatel, kteří se podíleli na jejím založení, byli pravděpodobně občané Milétu, který byl zničen Peršany. Založení Mitéřany zmiňují i písemné prameny, mezi nimi např. Ariános. Polohu Theodosie na hranici mezi Bosporským královstvím a Taury spolu s tím, že Theodosie ovládala úrodnou choru a místní přístav, odkud se vyváželo ve velkém obilí, potvrzuje Strabón⁴²⁷.

Více poznatků máme o životě na choře než o městě samotném. Nedostatečné archeologické prozkoumání oproti ostatním řeckým osadám v této oblasti se vysvětluje velmi silnými středověkými vrstvami nad řeckou vrstvou a také tím, že na místě starověkého města stojí moderní město Feodosie.

Oblast chory je vymezena na východě šíjí Ak-Monaj a řekou Indol na západě ve stepi. Na jihu ji ohraničuje výběžek Krymských hor. Oblast zahrnuje i jihovýchodní část Krymských hor až k pobřeží moře, na severu je ohraničena slaným jezerem Sivaš⁴²⁸. V údolí Starý Krym a jeho okolí bylo objeveno kolem 60 neopevněných sídlišť, 2 pastýřské stanice, jedno město, jedno opevněné sídliště a jedna horská farma. Tyto lokality byly zakládány na začátku 5. stol. př. Kr., jejich úpadek lze datovat do konce první třetiny 3. stol. př. Kr.⁴²⁹ V této době jich část byla zničena vpádem Sarmatů a zbytek byl asi z velké části obyvateli Theodosie opuštěn, čímž počet obyvatel chory značně poklesl. Pár lokalit ale zůstalo obydleno i nadále. Zbytek obyvatel se přesunul do podhůří, kde byly vybudovány pevnosti a vesnice kolem nich⁴³⁰.

V počáteční fázi své existence měla Theodosie jen svou blízkou choru hned za hranicemi města. Její plocha se na základě komparativních dat odhaduje na 300 – 400 ha⁴³¹. V současnosti celou tuto plochu zakrývají moderní budovy. Ve stepi je známo 16 sídlišť: Tepe-Oba, Uzun-Syrt, Nadežda, Partizany 1 a 2, Novopokrovka 1 a 3, Žuravki 1 a 2, Ajvazovskoe, Krinički, Šubino 1, Il'ičevo 1, Sinicyno 1, Vladislavovka 1 a 2, jejichž založení se datuje do 5. stol. př. Kr. stejně jako vlastní chory města⁴³². Ve 4. stol. př. Kr. se počet lokalit zvyšuje asi na 60 a chora Theodosie dosahuje svého maximálního rozsahu.

⁴²⁶ Gavrilov, 2006, str. 249

⁴²⁷ Gavrilov, 2006, str. 250

⁴²⁸ Gavrilov, 2006, str. 254

⁴²⁹ Gavrilov, 2006, str. 254

⁴³⁰ Gavrilov, 2006, str. 254

⁴³¹ Gavrilov, 2006, str. 255

⁴³² Gavrilov, 2006, str. 255

Zdá se, že v rozložení budov nebyl žádný systém. Velikost těch ohraničených farem se pohybuje od 0,42 do 10ha⁴³³. Typologicky lze rozlišit 3 skupiny lokalit:

1. malé farmy s rozlohou do 0,5ha,
2. střední lokality s velikostí od 1 do 10 ha (většina)
3. sezónní pastýřské stanice ve stepi u jezera Sivaš.⁴³⁴

Obydlí tvoří většinou domy napůl zahlobené do země, poměrně typické pro tuto oblast. Ve druhé polovině 4. stol. př. Kr. se materiální kultura evropského Bosporu včetně Theodosie stává uniformní, což odráží politickou stabilitu po začlenění oblasti do Bosporské říše.

Na leteckých snímcích z roku 1972 jsou v jižní části Kerčského poloostrova od mysu Čauda po jezero Uzunlar patrné stopy parcelování (obr. 38,38a). Viditelných je přinejmenším 130 zemědělských pozemků.⁴³⁵ Rozměry pozemků odpovídají na kratší straně 1000 egyptských stop (350m), na delší straně zhruba 1100 egyptských stop (od 388 do 390m)⁴³⁶. Mřížka těchto čtverců je přerušena příkrou pláží a břehy jezera Kačik, které bylo v antice pravděpodobně zálivem. Zatím zde nebyly identifikovány žádné zemědělské budovy, ani na leteckých snímcích, ani při nemnohých výzkumech v terénu⁴³⁷.

Co se týče orientace dělicích linií, byla preferována orientace severojižním směrem, pokud to umožňovalo vzhledem k přírodním podmínkám dobrý přístup do města kvůli transportu obilí⁴³⁸. Velmi důležitá data pro rekonstrukci systému těchto pozemků poskytují mapy staré verstové mapy a v současné době i družicové snímky s vysokým rozlišením.

Jedna z dělicích cest je viditelná na starých mapách leží téměř v uprostřed mezi skupinou pozemků východně od jezera Kačik. Tato cesta vede od severu na jih k pobřeží, přibližně od vesnice Vulkanovka (dříve Džav-Tepe) na pobřeží moře a přesně odpovídá hranici mezi hypotetickými pozemky⁴³⁹. Na konci této centrální cesty na pobřeží mohlo existovat nějaké přístavní sídliště, které je dnes už zničeno erozí. Podobné cesty nacházíme i na západě poloostrova a vedou od vesnice Sarylar, a na východě od lokality Krasnople

⁴³³ Gavrilov, 2006, str. 256

⁴³⁴ Gavrilov, 2006, str. 256

⁴³⁵ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 211

⁴³⁶ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 211

⁴³⁷ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 212

⁴³⁸ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 213

⁴³⁹ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 214

k moři. Tyto linie leží vzdáleny 8 a 6,5 km od centrální cesty⁴⁴⁰. Lze předpokládat, že právě tyto byly v antice hlavní dopravními tepnami vedoucími z vnitrozemní stepi na pobřeží.

V západní části oblasti můžeme rekonstruovat další osovou cestu stejně jako dvě příčné, které jsou od sebe vzdáleny asi 720m, severně od malého jezera Dort-Kol a jižně od vesnice Arpač. Nicméně největší část pozemků je rekonstruována ve východní a centrální oblasti, tedy od pobřeží po vesnici Vulkanovka⁴⁴¹.

Na severu západně od jezera Uzunlar leží další dvě paralelní cesty ve vzdálenosti 720m jedna od druhé. Tyto jsou protnuty minimálně 4 příčnými osami, z nichž 3 jsou od sebe vzdáleny kolem 770m od sebe a čtvrtá leží asi 2000m východně od té předchozí velmi blízko k jezeru Uzunlar⁴⁴².

Pozemky asi pokrývaly větší část území, než se původně myslelo podle leteckých snímků. Jedná se o oblast ohraničenou na jihu a západě mořem, jezerem Uzunlar na východě a na severu linií ležící kousek na sever od jezera. Celková plocha rekonstruovaných pozemků je 350km² nebo 35 000 ha, přičemž počet pozemků by byl minimálně 2 800⁴⁴³. Tato teorie byla ověřena i terénním průzkumem v letech 2004 – 2005 a magnetometrickými měřeními v roce 2005. Roh jednoho pozemku v nejzápadnější části byl vybrán jako kontrolní testovací bod (50 x 20m) pro magnetické měření. Místo bylo vybráno pomocí GPS spolu s leteckými fotografiemi. Dvě linie se tady protínají přesně pod pravým úhlem a jejich orientace je shodná s hlavními osami členění⁴⁴⁴. Tyto pozemky patřily pravděpodobně ke vzdálené choře Theodosie, i když někteří autoři tuto teorii považují za nepravděpodobnou vzhledem k poměrně značné vzdálenosti, která oblast odděluje od samotného města. Jedná se o vzdálenost 50km od města po souši, ale nesmíme zapomínat na to, že Řekové preferovali námořní dopravu⁴⁴⁵. Cesta přes záliv byla o dost kratší (pouze 32km), navíc byla daleko pohodlnější a bezpečnější. Oblast leží přes záliv přímo naproti Theodosie na dohled⁴⁴⁶.

Bohužel se ale při současném stavu bádání nelze říct nic k tomu, kdy k rozparcelování došlo. Hlavním důvodem je, že zde zatím nebyla nalezena žádná farma, která by poskytla datovatelný materiál. Pokud se u Theodosie opravdu jednalo o její vzdálenou choru, pak se dá předpokládat, že k rozparcelování došlo až když byla součástí Bosporského království, čemuž

⁴⁴⁰ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 214

⁴⁴¹ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 214

⁴⁴² Smekalova, Smekalov, 2006, str. 214

⁴⁴³ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 215

⁴⁴⁴ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 215

⁴⁴⁵ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 217

⁴⁴⁶ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 217

nasvědčuje jednotný uniformní systém, který má řadu podobností s rozparcelováním v oblasti chory Nymphaia. Dalo by se uvažovat o tom, že pochází zhruba ze stejné doby, tedy ze 4. stol. př. Kr. z období vlády Leukóna I⁴⁴⁷. Řadu společných prvků má zdejší chora i s chorou Pantipakaia. Stejně jako tam i zde se v blízkosti města nacházely řecké farmy a ve větší vzdálenosti vesnice se smíšeným obyvatelstvem na vzdálené choře⁴⁴⁸.

Paleobotanické analýzy na lokalitách prokázaly, že starověcí zemědělci pěstovali především pšenici, jedno a dvouřadý ječmen, fazole, čočku, hrášek, vikev, cizrnu, žito a proso⁴⁴⁹. Obilí se obvykle skladovalo v jámách, mouka se z něj mlela na masivních mlýnech nebo na malých mlýncích v domácnosti. Vápencový lis na víno byl nalezen při vykopávkách v opevněné lokalitě Kuru-Baš, kde obyvatelé za hradbami pěstovali během 2. a 1. stol. př. Kr. víno, pravděpodobně pro vlastní potřebu⁴⁵⁰.

Na některých farmách se také choval dobytek. Analýzy z lokality Novopokrovka 1 ukázaly, že zde chovali skot, koně, ovce, kozy, prasata, slepice a kachny⁴⁵¹. Orientovali se hlavně na tažný dobytek a produkci masa a mléka, stejně tak jako kůží a vlny.

2.2.4. AKRA

Podle písemných pramenů se měla Akra nacházet na mysu, který byl dobře viditelným orientačním bodem⁴⁵². Strabon výslovně uvádí, že Akra byla založena na půdě Pantikapaia⁴⁵³. Vzhledem k tomu, že v raně archaické době se hladina moře pohybovala 3 až 4m níže pod současným stavem, byla Akra objevena až díky potápěčské expedici. Zdá se, že sídliště na mysu Akra bylo posledním článkem řetězu řeckých měst podél pobřeží Kommerijského Bosporu. Brzy se stala centrem importu chijského vína, které se pak dále dováželo do vnitrozemí do stepi východního Krymu⁴⁵⁴. Zdá se, že Akra byla spíše obchodní stanice než zemědělská lokalita⁴⁵⁵. Pravý svah přilehlého údolí Tchokgral-Jilga nebyl totiž vhodný pro pěstování plodin, plocha se dala využívat jen jako pastviny⁴⁵⁶. Jedná se o plochu pouze asi 30km². Na konci 6. stol. př. Kr. byla Akra začleněna do Bosporské říše pod vedením Pantikapaia.

⁴⁴⁷ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 234

⁴⁴⁸ Gavrilov, 2006, str. 257

⁴⁴⁹ Gavrilov, 2006, str. 257

⁴⁵⁰ Gavrilov, 2006, str. 257

⁴⁵¹ Gavrilov, 2006, str. 257

⁴⁵² Kulikov, 2007, str. 1027

⁴⁵³ Kulikov, 2007, str. 1027

⁴⁵⁴ Kulikov, 2007, str. 1029

⁴⁵⁵ Kulikov, 2007, str. 1029

⁴⁵⁶ Kulikov, 2007, str. 1027

Pokud jde o zmíněnou zemědělskou půdu, ta byla pro obyvatele dostupná pouze na pravém břehu, zatímco levý břeh s úrodnější půdou obývali místní domorodci. I zde byla plocha rozparcelována na stejně velké pozemky podle potřeby a zbytek nechán pro nově příchozí. Už od počátku osidlování chory zde žili společně Řekové i místní obyvatelé a jejich soužití bylo zdá se mírové. Zemědělské lokality nejsou rozloženy na základě žádného plánu, ale spíše náhodně a tvořily je skupiny farem vzdálených od sebe kolem 100m. Velikost zemědělských pozemků se asi pohybovala kolem 10-12 ha⁴⁵⁷.

V pozdním 5. stol. př. Kr. dochází k rapidnímu rozmachu chory. Zemědělská sídliště se uskupila kolem Akry ve vzdálenosti 1,5 – 3 km. Nejdůležitější lokalitou na choře bylo Zavetnoe V datované do pozdního 6. - raného 5. stol. př. Kr. a existovalo asi 250 let⁴⁵⁸. Nacházelo se na vodním předělu 1,5 km severozápadně od Akry. Zabíralo plochu 6-8 ha a zdá se, že sídliště tvořilo 6 farem⁴⁵⁹. Nebyly uspořádány nijak jednotně a nachází se blízko u sebe. Farmy tvořily skupiny zahloubených domů s konstrukcí z nepálených cihel. Hlavními součástmi farmy byly chlévy pro dobytek, platformy, kde se mlátilo obilí, zásobní jámy na obilí a kamenné mlýnky⁴⁶⁰.

Z chory Akry je známo ještě 8 dalších zemědělských lokalit. 2/4 3. stol. př. Kr. byla pro obyvatele chory klíčová. Něco je donutilo opustit své farmy a nastěhovat se zpátky do měst. Od roku 360 př. Kr. zde neznáme žádné zemědělské lokality⁴⁶¹.

2.3. STOPY PARCELOVÁNÍ NA TAMANSKÉM POLOOSTROVĚ

Další oblastí, kde je možné zkoumat pozůstatky antického členění země pro zemědělské účely je kromě východního pobřeží Krymu i protilehlý Tamanský poloostrov. Stejně jako jinde se i zde osvědčila kombinace studia leteckých fotografií s následným ověřováním dělicích linií v terénu. Lineární linie se na fotografiích jeví jako tmavé čáry, dochované víceméně podle toho, v jakém rozsahu byly pokryty do druhé světové války vinicemi.

V této oblasti byly ve vytváření zemědělských pozemků neaktivnější města Phanagoria, Hermonassa a Kepoi. Tato města vytvořila hustou síť pozemků pokrývajících celou plochu poloostrova a ústí řeky Kubáň, což bylo možné díky dobrým vztahům s místními mírumilovnými Meoty a Sindy. Tato zemědělská chora mohla být vybudována

⁴⁵⁷ Kulikov, 2007, str. 1036

⁴⁵⁸ Kulikov, 2007, str. 1035

⁴⁵⁹ Kulikov, 2007, str. 1035

⁴⁶⁰ Kulikov, 2007, str. 1036

⁴⁶¹ Kulikov, 2007, str. 1037

buď Phanagorií nebo Hermonassou, nebo přímo při kolonizaci z Ionie.⁴⁶² Pokud by tomu tak bylo, jednalo by se o podobný model kolonizace, jaký známe z Olbie a Berezanu. I přesto, že oblast není archeologicky příliš prozkoumána, se zdá, že v asijské části Bosporu začali Řekové budovat zemědělské pozemky dříve než v evropské části⁴⁶³.

V okolí Phanagorie (obr. 39) a Hermonassy (obr. 40) známe na Tamanském poloostrově více než 185 lokalit⁴⁶⁴. Systém parcelace známe nejlépe z poloostrova Fantalovskij (obr. 41,41a). Všechny lokality na choře existovaly až do 2/4 – poloviny 3. stol. př. Kr., kdy byly zničeny Skyty nebo Sarmaty⁴⁶⁵. V oblasti asijského Bosporu je ohraničeno více než 350 pozemků. Jejich rozloha je různá, od 2,5 do 17,5ha⁴⁶⁶. Ovšem jejich datace i jiné podrobnosti nejsou příliš známy.

Zkoumaná oblast je na Tamanském poloostrově vymezena 3 paralelními vulkanickými hřebeny. Jedná se o obdélník o rozměrech 37 x 11 km, který je na nejdělsí straně tvořen linií v úhlu 65° táhnoucí se severovýchodním směrem, pak pokračuje v pravém úhlu na jih k mysu Tuzla a odtud dále na severozápad v úhlu 30°.⁴⁶⁷

Okolnosti řecké kolonizace známe díky archeologii i písemným pramenům. Zdejší oblast byla obecně méně zalidněná. Hlavní řecké kolonie, Phanagoria a Hermonassa, byly založeny ve 2/4 a 3/4 6. stol. př. Kr. Phanagorie byla založena z Teu, Hermonassa je kolonií Lesbu. V 6. stol. př. Kr. se jednanlo o samostatné městské státy, které byly nezávislé 50 – 70 let. Kolem roku 480 př. Kr. se staly součástí unie, která se v 438 př. Kr. stala monarchií s hlavním městem Pantakapaion, tzn. Bosporským královstvím. Časem bospořští králové vytvořili jednotnou říši co se týče ekonomiky, politiky, i hegemonie moci. Po porážce bosporského krále Mithridata roku 63 př. Kr. Římem zde Řím vytvořil svůj vazalský stát. Už kolem roku 50 př. Kr. ale bospořští králové svou vládu nad Tamanským poloostrovem obnovili⁴⁶⁸.

Jako pracovní hypotéza je přijímán fakt, že řecké kolonie zde byly zaměřeny především na zemědělství minimálně od doby pozdního helenismu. Úroveň moře byla nižší o

⁴⁶² http://www.pontos.dk/publications/papers-presented-orally/oral-files/Sap_kingdom_bosporus.pdf

⁴⁶³ http://www.pontos.dk/publications/papers-presented-orally/oral-files/Sap_kingdom_bosporus.pdf

⁴⁶⁴ http://www.pontos.dk/publications/papers-presented-orally/oral-files/Sap_kingdom_bosporus.pdf

⁴⁶⁵ http://www.pontos.dk/publications/papers-presented-orally/oral-files/Sap_kingdom_bosporus.pdf

⁴⁶⁶ http://www.pontos.dk/publications/papers-presented-orally/oral-files/Sap_kingdom_bosporus.pdf

⁴⁶⁷ Nouvelot, 1997, str. 239

⁴⁶⁸ Nouvelot, 1997, str. 239

4 – 5 m asi až do 1. stol. př. Kr, což by značně znemožňovalo přítomnost obchodních lodí s těžkým nákladem a rozvoj obchodu⁴⁶⁹.

Pokud jde o možnou rekonstrukci starověkého teritoria Tamanského poloostrova, pomáhají ji usnadnit letecké fotografie a mapy v měřítku 1:25 000. Důležité však v případě studia těchto materiálů eliminovat stopy recentních parcelací v severojižním směru. Vzhledem k nedostatku kamene na Tamanském poloostrově (nejbližší lomy se nacházejí kolem Gorgippie nebo na Kerčském poloostrově vzdáleném 50 km⁴⁷⁰) byly limitace pozemků pravděpodobně dělány jinak než např. v Chersonesu, kde se používaly dělicí kamenné zdi. Zde se dá uvažovat spíše o valech z hlíny nebo struktur z nepálených cihel či dřeva⁴⁷¹.

Stopy antického parcelování nacházíme na místě linie pobřeží a vulkanických hřebenů. Lze zde rozlišit dva systémy, na východě a na západě. Na západě je oblast ohraničena mysem Tuzla a respektuje přírodní podmínky⁴⁷². Východní ohraničení je tvořeno průlivem mezi zálivem Taman a zálivem Akhtanizovskij a antickou lokalitou u Primorskij. Každá část tvoří homogenní strukturu. Rozložení antických lokalit je nerovnoměrné a velmi jasný je rozdíl mezi východní a západní částí poloostrova, která je daleko méně hustě osídlená než část východní⁴⁷³. Podobná struktura zalidnění existuje i dnes a možná to může být vysvětlením, proč jsou stopy parcelování v okolí Phanagorie méně viditelné.

Linie, které při pohledu na celek chybí, tvoří vulkanické hřebenové orientované směrem 60° na severovýchod podélně směrem ke Kerčskému průlivu a kopírují dominantní linie krajiny⁴⁷⁴. Na východě poloostrova osy orientované severovýchodně sledují orientaci průlivu mezi Sennoi a zálivem Akhtanizovskij. Jejich orientace je úplně stejná jako orientace moderní šachovnice u malého města Primorskij. Toto město je považováno za přístav antické Phanagorie⁴⁷⁵. Je tedy možné, že zde moderní plán převzal antické členění.

Na viditelných stopách staré parcelace orientované 45° severovýchodně je patrný rozdíl ve směru 15 – 20°. Podobně je tomu i u Hermonassy. Tato odchylka je patrná zejména na jihozápadě od Sennoi i na východě a jihovýchodě u mysu Markitan. Osy orientované

⁴⁶⁹ Nouvelot, 1997, str. 239

⁴⁷⁰ Nouvelot, 1997, str. 240

⁴⁷¹ Nouvelot, 1997, str. 240

⁴⁷² Nouvelot, 1997, str. 240

⁴⁷³ Nouvelot, 1997, str. 240

⁴⁷⁴ Nouvelot, 1997, str. 240

⁴⁷⁵ Nouvelot, 1997, str. 241

severozápadně, téměř kolmé na předešlé, se nacházejí na severu a na východě vulkánu, který se nachází jižně od Sennoi⁴⁷⁶.

Na jihozápadě od Sennoi se nachází linie kurganů orientovaná směrem 48° severovýchodně. Ty lemují cestu, která vede do míst kolem Vychesteblievskaya a na druhé straně až na východ na antický ostrov⁴⁷⁷. Tato cesta byla pravděpodobně jednou z os chory. Existovala asi už od založení Phanagorie a kurgany tedy musí být současné nebo mladší, protože přesně kopírují její směr.

Chora Phanagorie mohla sahát na jihovýchodě od města až po záliv Akhtanisojskij. Tato zemědělská oblast mohla existovat až do 1. stol. př. Kr., potom se zde rozkládala bažina, téměř až močál. Během římské doby byly nutné drenážní práce, aby se oblast zrekultivovala. Je tedy možné, že původní dělicí linie zmizely v laguně. Od doby římské mohla oblast sloužit jako pastviny pro dobytek⁴⁷⁸.

Na severu je chora města vymezena územím kolonie Kepoi. Tradičně se uvádí, že Kepoi bylo vzdáleno od Phanagorie 4km po pobřeží⁴⁷⁹. To působí poněkud zvláště, protože ostatní kolonie na Tamanském poloostrově jsou od sebe obvykle vzdáleny 10 – 20km. Bezpochyby jsou vzdálenosti takové schválně, aby byl zaručen dostatek půdy. Kepoi by mělo potencionálně agrární plochu o velikosti 40 km², která by byla ohraničená bažinou na východ od Phanagorie a hradbou na severu⁴⁸⁰.

Chora Phanagorie pokrývala plochu přibližně 45 km², což je ale poměrně malá plocha pro tak významné město⁴⁸¹. Není ale vyloučeno, že sahala na jihu až k úpatí vulkánu.

Na východ od mysu Markitan se směr os parcelace, které byly orientovány v úhlu 45° severovýchodně mění a odteď následují linii pobřeží mezi mysy Markitan a 60° u mysu Tuzla. Šíře rozložení odpovídá rozložení v blízké Hermonasse⁴⁸².

Na choře Phanagorie existují isoklinní cesty 2 – 4 km jihozápadně od Hermonassy. Více na jih existují stopy parcelace, kde Y. Paramov objevil dvě cesty, které mají odlišnou orientaci než okolí. Zdá se, že právě ony určují orientaci parcelování ve Phanagorii⁴⁸³.

⁴⁷⁶ Nouvelot, 1997, str. 241

⁴⁷⁷ Nouvelot, 1997, str. 242

⁴⁷⁸ Nouvelot, 1997, str. 243

⁴⁷⁹ Nouvelot, 1997, str. 243

⁴⁸⁰ Nouvelot, 1997, str. 243

⁴⁸¹ Nouvelot, 1997, str. 243

⁴⁸² Nouvelot, 1997, str. 243

⁴⁸³ Nouvelot, 1997, str. 244

Nicméně Paramov se nezabýval otázkou, zda jsou ze stejné doby, ani jestli tvoří součást jednotného plánu.

Dále byly objeveny linie orientované v úhlu 60° nebo 65° severovýchodně podle předpokládané limitace Hermonassy, které se koncentrují kolem Sennoi tak, jako na jihozápadě od Primorskij⁴⁸⁴. Není však jasné, zda se jedná o antické linie, nebo zda jsou až pozdější. Je tedy možné, že by se používaly na tamanském poloostrově dva systémy limitace, které by byly společné pro 2 sousední města, Phanagorii a Hermonassu? Pokud ano, muselo by k rozparcelování dojít až v době vlády dynastie Spartokovců nebo až v římské době, protože předtím nebylo království nijak sjednoceno⁴⁸⁵.

Pravděpodobnější ale je, že oblast mezi Sennoi a mysem Markitan byla střídavě v rukou jednoho a pak druhého města, přičemž Phanagoria oblast ovládala později, protože ta jako římský protektorát vzkvétala, zatímco Hermonassa byla spíše v úpadku⁴⁸⁶.

Stopy, které se jeví jako pozůstatky parcelace v okolí Hermonassy, se nachází i na jiných místech na západě od linie mysu Markitan. Jejich orientace je 60° severovýchodně. Pobřeží na jihu a na východě od Korokondamé je kolmé, takže linie spojují s kerčským průlivem pravý úhel. Tuto orientaci vidíme v celém trojúhelníku mezi Hermonassou, mysem Tuzla a mysem Panagya mimo pobřeží a jeho celková plocha je 70 km².⁴⁸⁷

Linie jsou zde početné, rozsáhlé a mnohem lépe viditelné než v okolí Phanagorie. Jsou i poměrně lépe dochované kromě těch, které se nachází na místech recentních vinic. Obecně jsou lépe dochovány osy orientované severovýchodně než ty orientované severozápadně, kromě jihu Korokondamé a především jihovýchodu u Hermonassy⁴⁸⁸.

Chora Hermonassy se zdá být celkem přiměřená velikosti města, ale stopy na východ od města jsou možná překryté novější parcelací Phanagorie a moderními inženýrskými sítěmi. Mimo to se nachází linie orientované v úhlu 60° severovýchodně 2km na severu od mysu Progress a 2km jižně u Mont Karabetovo. Pokud by chora Hermonassy sahala až k zálivu Tsukurskij, město by se nacházelo v jejím středu a ne na východním konci⁴⁸⁹.

⁴⁸⁴ Nouvelot, 1997, str. 244

⁴⁸⁵ Nouvelot, 1997, str. 244

⁴⁸⁶ Nouvelot, 1997, str. 244

⁴⁸⁷ Nouvelot, 1997, str. 244

⁴⁸⁸ Nouvelot, 1997, str. 245

⁴⁸⁹ Nouvelot, 1997, str. 245

Na východ od mysu Tuzla je orientace ale jiná než v Hermonasse, v úhlu 65° severovýchodně. Na jihu mysu je to až 70° severovýchodně. Zvláštností těchto dvou rozparcelovaných úseků je jejich relativně malá rozloha (po 10 km² každá)⁴⁹⁰. Zdá se, že tyto dvě zóny byly ekonomicky nezávislé na Hermonasse a mohlo by být logické, že byly nezávislé i politicky. Mohlo by se jednat o severní zemědělské teritorium Korokondamé, nebo země podél Kerčského průlivu patřila nějakému třetímu pobřežnímu sídlišti⁴⁹¹. To by mohl být případ parcely viditelné na fotografiích 423 a 425 na východ od Južnyj Valna.⁴⁹²

Kontinuita linií se zdá být přerušena vulkanickou vyvýšeninou a antickou cestou, která spojovala Phanagorii a Korokondamé. Orientace linií se v každé části liší⁴⁹³. Část plochy na vulkanickém kopečku se spíše než pro pěstování plodin používala jako pastviny.

⁴⁹⁰ Nouvelot, 1997, str. 246

⁴⁹¹ Nouvelot, 1997, str. 246

⁴⁹² Nouvelot, 1997, str. 246

⁴⁹³ Nouvelot, 1997, str. 247

3. OLBIE

3.1. ÚVOD

Studium chory Olbie začalo na konci 18. stol. a odráží se v cestopisných pracích Rusů i cestovatelů z jiných zemí, např. A. K. Meyera, P. S. Pallase, P. I. Sumarokova a dalších. V roce 1794 P. S. Pallas poprvé určil nejen místo, kde se nacházela Olbie, ale i antické sídliště Staraja Bogdanovka. V roce 1799 P. I. Sumarokov prozkoumal pravý břeh ústí Bugu a našel řadu antických sídlišť. Do konce 19. stol. byla oblast už dobře zmapována a byly vytvořeny její topografické mapy⁴⁹⁴.

Život chory byl spjat se životem města a jeho rozkvět nebo úpadek se odrážel i na choře. Vznik prvních zemědělských lokalit souvisí se vznikem nové kolonie Borysthenes (Berezan), která byla založena ve druhé polovině 7. stol. př. Kr.⁴⁹⁵ Od 2/4 6. stol. př. Kr. byly řeckými kolonisty zakládány další zemědělské osady na pravém břehu ústí Berezanu. V první polovině 6. stol. př. Kr. existovalo sídliště orientované na řemeslnou výrobu na pobřeží zálivu Jagorlitskij⁴⁹⁶. Tímto začalo období existence chory Olbie, které trvalo až do 2. stol. po Kr.

Prvnímu, archaickému, období chory od 2/4 6. stol. př. Kr. do 1/3 5. stol. př. Kr., odpovídá v Olbii doba, kdy se začíná formovat jako město s pravidelnou zástavbou⁴⁹⁷. Sídliště na choře z poloviny 6. stol. př. Kr. se nacházely na pravém břehu ústí Dněpru a Bugu dosahujícím až k Olbii. Ve druhé polovině 6. stol. př. Kr. byly osídleny oba břehy ústí Bugu až po soutok s řekou Ingul⁴⁹⁸. Olbie se tedy nacházela prakticky ve středu chory. Poslední čtvrtina 6. stol. až první třetina 5. stol. př. Kr. je obdobím maximálního rozvoje a rozkvětu chory. Počet známých lokalit se pohybuje zhruba kolem 110⁴⁹⁹. Všechna sídliště se nacházela na pobřeží ústí řek nebo v jejich těsné blízkosti, kromě několika málo pastýřských stanic.

S městy ve Středomoří i na pobřeží Černého moře byla Olbie propojena námořními cestami. Tyto cesty byly relativně bezpečné a pohodlné. Existovala však také cesta po souši, která vedla podél pobřeží a spojovala Olbii s ostatními řeckými městy na pobřeží⁵⁰⁰.

⁴⁹⁴ Kryžickij, Krapivina, 2003, str. 507

⁴⁹⁵ Kryžickij, Krapivina, 2003, str. 513

⁴⁹⁶ Kryžickij, Krapivina, 2003, str. 513

⁴⁹⁷ Kryžickij, Krapivina, 2003, str. 513

⁴⁹⁸ Kryžickij, Krapivina, 2003, str. 513

⁴⁹⁹ Kryžickij, Krapivina, 2003, str. 513

⁵⁰⁰ Kryžickij, 2006, str. 100

Pokud jde o komunikaci s vlastním zemědělským okolím, ta asi probíhala jinak. Co se týče Berezanu, vzhledem k jeho poloze je jisté, že cestování probíhalo po vodě⁵⁰¹. Tento druh dopravy byl ale asi velmi efektivní i vzhledem k ostatním sídlištím na choře. Vnitrozemské cesty, jak se zdá, spojovaly Berezan jen s lokalitami na nejbližší choře na levém břehu zálivu Berezan⁵⁰².

Jiná situace je charakteristická pro Olbii. Už v archaickém období nabývá minimálně stejného významu jako cestování po vodě cestování po souši. Vodní cesta se používala pro komunikaci s Berezanem, osadami na levém břehu ústí Bugu a těmi na poloostrově Kinburn. Pozemní cesty sloužily ke komunikaci s osadami na pravém břehu ústí Bugu a Dněpru⁵⁰³.

Rozsáhlý systém cest byl popsán A. N. Karasevem na základě dochovaných úseků cest na olbijské nekropoli (obr. 42). Karasev zde objevil celkem 6 cest vedoucích na jih, sever a západ⁵⁰⁴. Je zvláštní, že potom, co cesty opustí nekropoli, nevedou dále rovně, ale různě se klikatí a to i dost ostře. Pokud jde o komunikaci mezi jednotlivými sídlišti na choře, dá se oprávněně předpokládat systém cest, které jednotlivé lokality navzájem spojovaly. Pouze v několika málo případech jsou doloženy cesty vedoucí přímo do Olbie⁵⁰⁵.

Na choře se nacházely i malé venkovské svatyně, archeologicky byla však zatím potvrzena existence jen tří z nich⁵⁰⁶. Na rozdíl od Metapontu se ale nezdá se ale pravděpodobné, že by se svatyně nacházely na hranicích chory a její hranici tak nějakým způsobem vytyčovaly.

Na konci 6. stol. a začátku 5. stol. př. Kr. žilo na choře Olbie kolem 5 000 až 10 000 lidí. Odhady se různí, ale podle posledních průzkumů lze číslo upřesnit na 7 000 – 8 000 osob⁵⁰⁷. Ve druhé a třetí třetině 5. stol. př. Kr. se ale počet osob na choře musel podstatně snížit a zdá se, že život pokračoval jen asi na dvou desítkách lokalit. V době helenismu dochází opět k velkému nárůstu osob a počet dosahuje svého maxima. V první polovině 2. stol. př. Kr. opět dochází k velkému poklesu obyvatel a jen pár lokalit na levém břehu ústí Bugu bylo dále obýváno. Po polovině 2. stol. př. Kr. se život na choře na dlouhou dobu úplně

⁵⁰¹ Kryžickij, 2006, str. 100

⁵⁰² Kryžickij, 2006, str. 102

⁵⁰³ Kryžickij, 2006, str. 102

⁵⁰⁴ Kryžickij, 2006, str. 102

⁵⁰⁵ Kryžickij, 2006, str. 102

⁵⁰⁶ Kryžickij, 2006, str. 104

⁵⁰⁷ Kryžickij, 2006, str. 106

přerušil⁵⁰⁸. Během prvních století po Kristu počet obyvatel opět narůstá, ale začíná v podstatě od nuly.

Přírodní podmínky se zde od antiky změnily, ale ke změnám docházelo i v období, kdy se zde nacházely antická sídliště. Hladina moře i ústí řek byly položeny o mnoho níže než dnes. Zvedání hladiny moře začalo v 1. stol. př. Kr. a dosáhlo maxima v polovině prvního tisíciletí po Kr. a došlo ke zničení původních břehů⁵⁰⁹.

Změnami prošlo i klima, od suchého chladného klimatu v 9. až 7. stol. př. Kr., přes oteplování a větší srážkové úhrny, ke klimatickému optimu, které trvalo ve 4. stol. až polovině 3. stol. př. Kr. Od poloviny 3. do konce 1. stol. př. Kr. se klima začalo stávat extrémně horkým a suchým. Na konci 1. stol. př. Kr. a 1. stol. po Kr. teplota naopak poklesla. Od poloviny 1. stol. do 3. stol. po Kr. bylo klima optimálně teplé s dostatečným množstvím srážek, ve 4. stol. po Kr. nastal počátek dalšího suchého období⁵¹⁰.

3.2. ROZPARCELOVÁNÍ

Hlavní informace o rozsahu rozparcelovaných pozemků pochází z leteckých fotografií. Kvalita snímků z bývalého SSSR je dostatečně dobrá na to, aby se daly pozorovat hranice pozemků a na základě těchto informací je možné částečně parcelování rekonstruovat. V současné době se velmi často využívají i satelitní snímky (obr. 43). I když je možné při rekonstrukci využít letecké a satelitní snímky spolu se starými mapami, některé úseky jsou dnes již nenávratně zničeny a rekonstrukce mají dnes stále řadu mezer.

Jak je patrné ze snímků, hlavním zemědělským těžištěm chory Olbie byl pás úrodné půdy podél pravého břehu ústí Bugu a Dněpru vytyčený současnou vesnicí Bolšaja Korenicha, předměstím Nikolaeva po město Očakov a mysem Stanislav⁵¹¹. Jedná se o plochu o velikosti přibližně 34 km severojižně a 52 km východozápadně⁵¹². Olbie se nachází prakticky v geometrickém středu vytyčené oblasti, patrně proto, aby všechna místa odsud byla dobře dostupná. Hranice obdělávané oblasti se nachází 25-26 km od Olbie v obou směrech.

Byla také objevena obdělávaná oblast podél pobřeží Černého moře na západ od ústí Berezanu a ostrova Berezan, která je prostorově oddělená od hlavního systému parcelování

⁵⁰⁸ Kryžickij, 2006, str. 106

⁵⁰⁹ Kryžickij, Krapivina, 2003, str. 511

⁵¹⁰ Kryžickij, Krapivina, 2003, str. 511

⁵¹¹ Karjaka, 2008, str. 183

⁵¹² Karjaka, 2008, str. 183

Olbie a leží ve vzdálenosti minimálně 15 km⁵¹³. Maximální velikost této oblasti je 10 km východozápadně a 4 km severojižně, takže celková šíře teritoria Olbie včetně okolí ústí Berezanu by byla kolem 77 km východozápadně⁵¹⁴.

System parcelování na choře Olbie je viditelný na fotografiích jako světlé rovné linie, které tvoří hranice jednotlivých pozemků. Tyto linie jsou prakticky neviditelné z povrchu. Obecně se šířka linií pohybuje v rozmezí od 10 do 18 m, ale průměrná šířka je kolem 14-16 m⁵¹⁵. Občas jsou světlé vymezení linie doprovázeny dvěma paralelními, rovnými, tmavšími liniemi položenými blízko světlých a obvykle se nachází po obou jejich stranách⁵¹⁶.

Plocha antických polí je tmavá. Obvykle je tvoří rovné, podlouhlé plochy zpravidla orientované napříč svahem směrem k pobřeží ústí řeky. Šířka polí je různá a pohybuje se od 40 do 260 m s průměrem 60 až 70 m, což je šíře, která se vyskytuje ve všech částech sledovaného území⁵¹⁷. Určení délky jednotlivých polí je obtížnější, protože nelze najít příčnou linii, která by je oddělovala a tak tvoří pásy dlouhé stovky metrů i kilometry.

Oblastí, kde je členění pozemků nejlépe dochováno a je nejlépe patrné je oblast blízko Olbie. Směrem na jih a jihovýchod tato oblast sahá po velké strž Adžigol' Ravine (obr. 44). Je široká 6,5 až 8,5 km východozápadně a 9,5 až 10,4 km jihovýchodně (maximum 11,35 km), což se jeví jako vzdálenost, kterou by bylo možné ujít poměrně pohodlně tam i zpět do města⁵¹⁸. Severní hranice oblasti sahá asi 12,6 až 13,7 km severně od Olbie⁵¹⁹.

V této oblasti je dochováno i několik starověkých cest. První z nich prochází celou délkou oblasti. Začíná u západní brány Olbie a vede 11,35 km jihozápadně po spojnici mezi mysem Adžigol' a ústím Dněpru a Bugu⁵²⁰. Další menší cesta se k této hlavní připojuje 4,2 km od Olbie a vede podél rokle od jižního konce sídliště Olbie⁵²¹. Třetí velká cesta se nachází v severní části chory nejbliže k Olbii. Vede severovýchodo – jihozápadně a můžeme ji sledovat v délce 6,6 km⁵²². Podle její orientace je jasné, že spojovala severní oblasti s Adžigol' Ravine a venkovskými sídlišti podél tohoto údolí. Pole v této oblasti blízko Olbie byly rozloženy podle přírodních podmínek napříč svahy, aby se daly jednoduše odvodňovat a

⁵¹³ Karjaka, 2008, str. 184

⁵¹⁴ Karjaka, 2008, str. 184

⁵¹⁵ Karjaka, 2008, str. 184

⁵¹⁶ Karjaka, 2008, str. 184

⁵¹⁷ Karjaka, 2008, str. 184

⁵¹⁸ Karjaka, 2008, str. 184

⁵¹⁹ Karjaka, 2008, str. 184

⁵²⁰ Karjaka, 2008, str. 184

⁵²¹ Karjaka, 2008, str. 184

⁵²² Karjaka, 2008, str. 184

byly spojeny s cestami popsanými výše. Ze vzájemné polohy cest a polí je jasné, že cesty se využívaly ve stejném období, kdy se obdělávala pole.

Parcelovací systém dále na západ a východ tvoří stejný systém linií ohraničujících pole, s jakým se setkáváme poblíž Olbie. V západní části je maximální vzdálenost polí od ústí řeky 8,1 km, ale vzdálenost rapidně klesá jen na 1,5 km směrem na sever⁵²³. Severní část katastru olbijských pozemků je špatně dochovaná a je zde viditelných jen pár dělicích linií (obr. 45). Je ale zvláštní, že v nejsevernější části chory Olbie se setkáváme s nejpravidelnějším rytmičným uspořádáním hranic pozemků⁵²⁴. To naznačuje, že zde bylo rozparcelování provedeno podle jednotného plánu. Systém pozemků v ostatních částech vykazuje více nepravidelností a ve srovnání s tímto se zdá být spontánnější.

Velmi špatně dochovaná je nejvýchodnější část chory Olbie (obr. 46). Zde vidíme hlavní osy rozdělení země na opačné straně ústí Bugu 12 km jihovýchodně od Olbie a v jižní části mysu mezi ústím Bugu a Dněpru ve vzdálenosti 14,7 km⁵²⁵.

V nejzápadnější části olbijské chory (obr. 47) západně od ústí Berezanu se nachází dvě oblasti rozparcelované země. Toto je nejdlehlší místo od Olbie a zdá se, že bylo poměrně samostatné a izolované⁵²⁶. Navíc na rozdíl od pravidelného členění v západním sektoru, východní sektor se zdá být nejvíce nepravidelný ze všech částí chory. Toto je oblast nejbližší ostrovu Berezan (obr. 48), kde se nacházela jedna z nejstarších řeckých kolonií na severním pobřeží Černého moře. To může naznačovat tomu, že by tato oblast tvořila choru Berezanu a byla by tak nejstarším rozparcelovaným úsekem půdy na černomořském pobřeží⁵²⁷.

Na několika málo místech se zdá, že původní parcelování bylo změněno. Evidentní je to na příkladě velké plochy zhruba 17 km na sever od Olbie a v nejdálčenějších západním sektoru poblíž ústí Tiligul⁵²⁸. Hranice pozemků byly posunuty kvůli erozi, která se zde začala znatelně projevovat, ale hlavní rysy systému byly zachovány. Také východně od ústí Adžigol‘ máme důkazy pro změnu systému parcelování⁵²⁹.

Lze celkově shrnout, že pokud jde o choru starověké Olbie a Berezanu, jednalo se zde o mřížkový systém. Ten se skládal z podélných polí, které protínaly antické cesty, občas

⁵²³ Karjaka, 2008, str. 187

⁵²⁴ Karjaka, 2008, str. 188

⁵²⁵ Karjaka, 2008, str. 189

⁵²⁶ Karjaka, 2008, str. 190

⁵²⁷ Karjaka, 2008, str. 190

⁵²⁸ Karjaka, 2008, str. 190

⁵²⁹ Karjaka, 2008, str. 191

zatočené kvůli přírodním podmínkám. Systém byl vytvořen a využíván po dlouhou dobu, během řecké a římské epochy v existenci Olbie, což dosvědčují jeho změny⁵³⁰. Celý systém působí dost nahodile, s pravidelnou strukturou se setkáváme jen na severu olbijské chory poblíž moderní vesnice Bolšaja Korenicha a sídliště Didova Chata⁵³¹.

Systém členění země je velmi odlišný od toho, který známe z chory Chersonesu, která má přesnou pravidelnou strukturu složenou z obdélníků. Je ale důležité si uvědomit, že současný stav našich znalostí je dán tím, že se zde jedná o rekonstrukce na základě leteckých fotografií a satelitních snímků, je možné, že pokud by se prováděl archeologický nebo geofyzikální výzkum, obrázek olbijské chory by se změnil.

3.3. CHORA

Podle dostupných důkazů ani rozvržení samotného města Olbie, ani sídlišť na její zemědělské choře v období kolonizace dolního toku Bugu nevykazuje žádné prvky striktní regulace. Rozložení jednotlivých farem je náhodné a tvoří ho jednotlivé domy nebo skupiny domů, které ale nejsou sestaveny podle určitého plánu. Jakékoliv jasně vymezené sídelní oblasti chybí. Každé ze sídlišť tvořených skupinami domů zahrnuje 4 až 6 zahloubených nebo napůl zahloubených domů a dále kolem 12 jam na obilí nebo jiných užitkových struktur⁵³². Celková plocha jedné takové skupiny staveb je maximálně 500m².⁵³³ Je důležité, že téměř každé vykopané sídliště, jakkoli velké, má v podstatě stejnou strukturu, od malých farem o rozloze 0,2 ha po velká sídliště s rozlohou 50-80 ha⁵³⁴.

Spontaneita v zakládání těchto sídlišť se odráží i v hustotě osídlení, která není všude stejná. Velké množství sídlišť se nacházelo na jih od Olbie v Adžigol'skaja Ravine a na sever od města v oblasti mezi moderními vesnicemi Katelino a Kozyrka⁵³⁵. Tyto dvě oblasti se ale nijak neodlišují od zbytku chory ani úrodností půdy, ani dostupností vodních zdrojů. Tento fakt stejně tak jako nepravidelné uspořádání velkého množství sídlišť svědčí proti tomu, že by byly zakládány z Olbie nebo Berezanu, které samy měly dost půdy, navíc množství jejich obyvatel bylo omezené a zdá se, že tito osadníci nebyli nijak jednotně organizováni⁵³⁶.

⁵³⁰ Karjaka, 2008, str. 191

⁵³¹ Karjaka, 2008, str. 191

⁵³² Kryžickij, 2006, str. 99

⁵³³ Kryžickij, 2006, str. 99

⁵³⁴ Kryžickij, 2006, str. 99

⁵³⁵ Kryžickij, 2006, str. 99

⁵³⁶ Kryžickij, 2006, str. 100

V souvislosti s tímto vyvstává i otázka sociálního složení těchto skupin osadníků odpovědných za založení prvních zemědělských lokalit na dolním toku Bugu. Jak poznamenával už V.V. Lapin, kolonizace měla hlavně účel získání vhodné zemědělské půdy⁵³⁷. Složení skupin kolonistů, kteří založili Berezan a později Olbii bylo však různé a rozhodně se nejednalo pouze o zemědělce. V pozdějším městě se silně projeví i jiné skupiny obyvatel, především obchodníci a řemeslníci⁵³⁸.

Zdá se tedy, že v pozdním 6. stol. př. Kr. lze pozorovat dva hlavní typy kolonizace. Jednak je to účelná a organizovaná kolonizace, která vyústila v založení Berezanu a pravděpodobně i rané Olbie, a na druhé straně spontánní, nijak neřízená, kolonizace úrodného okolí, která měla čistě zemědělský charakter⁵³⁹. Druhá zmíněná probíhala především v oblastech, které první osadníci, kteří přišli v polovině 6. stol. př. Kr., nemohli snadno ovládnout. Tyto zemědělské lokality se pak rychle staly součástí chory Olbie.

Z pohledu ekonomického využívání chory na ní lze vytyčit dvě odlišné oblasti: poloostrov Kinburn a zbytek chory⁵⁴⁰. Poloostrov Kinburn (antická Hylaia) byl především oblastí manufaktur a řemesel. Tady se těžilo dřevo, vyrábělo dřevěné uhlí a železo, získávala sůl, těžil hematitový písek a vyráběly se tu různé předměty z kovu a skla⁵⁴¹. Zbytek chory se využíval hlavně pro zemědělství a pastvu dobytka. V obou oblastech se obyvatelé zabývali rybolovem.

Nejhustěji bylo osídleno pobřeží ústí Bugu a Dněpru stejně jako levý břeh ústí Berezanu a Sosiku⁵⁴². Právě zde se nacházela většina celoročně obývaných lokalit. Dvě z nich, pozdněarchaické sídliště Bejkuš a svatyně Staraja Bogdanovka 2, měly i sakrální charakter⁵⁴³. Navíc tady existovaly sezónní osady rybářů a pastevců. Sezónního charakteru bylo i sídliště orientované na řemeslnou výrobu na jižním pobřeží poloostrova Kinburn.

Raná sídliště jsou zatím málo prozkoumána. Co je ale jasné, žádné z nich nemělo ani jednotný plán uspořádání ani obranné prvky. Pokud jde o velikost, lze rozlišit 3 skupiny lokalit:

1. malé farmy s rozlohou kolem 0,2ha,

⁵³⁷ Kryžickij, 2006, str. 100

⁵³⁸ Kryžickij, 2006, str. 100

⁵³⁹ Kryžickij, 2006, str. 100

⁵⁴⁰ Kryžickij, 2006, str. 104

⁵⁴¹ Kryžickij, 2006, str. 104

⁵⁴² Kryžickij, 2006, str. 104

⁵⁴³ Kryžickij, 2006, str. 104

2. sídliště střední velikosti mající 2-3ha až 5-8ha,
3. velká sídliště, která mají rozlohu 50-80ha.⁵⁴⁴

Všechna tato sídliště, včetně samostatných oikoi, se skládají z několika částečně zahlobených staveb (obr. 49). Hlavním typem obydlí tedy zřejmě byly tyto oválné nebo čtyřhranné zahlobené nebo polozahlobené domy, jejichž plocha nebývá větší než 17m².⁵⁴⁵ Na sídlišti Staraja Bogdanovka se ale našly tyto stavby podstatně větších rozměrů, kolem 60m².⁵⁴⁶ Na některých pozdněarchaických sídlištech se kromě zahlobených domů nacházely i domy s kamennými základy a stěnami z hlíny nebo sušených nepálených cihel.⁵⁴⁷ Uspořádání budov je nahodilé, nenacházíme zde žádné bloky domů.

Sídliště, která se objevují ve 4. a 3. stol. př. Kr. mají rozlohu 1,5 až 8 - 10ha⁵⁴⁸. Stejně jako ty starší nemají žádný jednotný plán ani obranné prvky, ale mají už domy uspořádané do bloků a neobjevují se zde už zahlobené domy⁵⁴⁹. Objevují se samostatné farmy i jejich seskupení, jejichž půdorysy se podobají těm známým z chory Chersonesu. Jedná se o typ domu se dvorem, který je dlážděný kamením nebo střepy a je obklopen místnostmi určenými k bydlení i k hospodářským účelům. Na pravém břehu ústí Bugu na lokalitě Didova chata se v první polovině 4. stol. př. Kr. setkáváme právě s tímto novým typem. Jedná se o zemědělskou farmu s pravoúhlým půdorysem a plochou 1200m², která má velký vnitřní dvůr (620m²). Kolem něj se nachází místnosti, jejichž stěny byly z nepálených cihel na kamenných základech⁵⁵⁰. V 1. stol. po Kr. se objevují i první opevněné lokality⁵⁵¹.

⁵⁴⁴ Kryžickij, 2006, str. 104

⁵⁴⁵ Munčaev, Rybakov, Bašilov, Gajdukov, 1984, str. 42

⁵⁴⁶ Munčaev, Rybakov, Bašilov, Gajdukov, 1984, str. 42

⁵⁴⁷ Munčaev, Rybakov, Bašilov, Gajdukov, 1984, str. 42

⁵⁴⁸ Kryžickij, 2006, str. 105

⁵⁴⁹ Kryžickij, 2006, str. 105

⁵⁵⁰ Munčaev, Rybakov, Bašilov, Gajdukov, 1984, str. 44

⁵⁵¹ Kryžickij, 2006, str. 105

4. METAPONT

4.1. ÚVOD

Někdy mezi lety 800 – 700 př. Kr.⁵⁵² začali řečtí obchodníci prozkoumávat pobřeží Středozemního moře a následně zakládat nové kolonie na pobřeží jižní Itálie a Sicílie. Tento trend pokračoval během celého 7. stol. př. Kr. a některé z původně vzniklých kolonií zakládaly nové kolonie, tentokrát už své vlastní. Jednou z těchto kolonií byl i Metapont (obr. 50). Jako kolonie byl založen kolem roku 650 př. Kr. kolonisty z Acháje v Řecku⁵⁵³. Písemné prameny však zmiňují i jiné zakladatele než Achájské Řeky, např. obyvatele Sybaris, Pylu, nebo Matabos, tedy neřecké etnikum⁵⁵⁴. Původní obyvatelstvo Basilicaty však s příchodem Řeků nezmizelo, zpočátku jim vzdorovalo, ale v průběhu let bylo asimilováno nebo vytlačeno dále do vnitrozemí, což dokazují sídliště Pomarico Vecchio a Montesaglioso, položená v horách⁵⁵⁵. Jejich materiální kultura je od 4. stol. př. Kr. prakticky neodlišitelná od řeckého města⁵⁵⁶. Řekové s sebou přinesli lépe organizovaný zemědělský systém, který umožnil koloniím vzkvétat. Tento rozkvět a prosperita byl často dán jejich vhodným zemědělským zázemím, které městu poskytovalo bohatství. Tato symbióza urbánní a rurální části systému je typická nejen pro Metapont, ale i pro řadu dalších podobně uspořádaných měst. To, co činí Metapont jedinečným je, že tyto vztahy mezi městem a venkovem zde můžeme archeologicky sledovat.

Oblast antického města Metapontu byla opuštěna v 1. stol. př. Kr.⁵⁵⁷ kvůli permanentní hrozbě malárie a už nebyla znovu nikdy osídlena. Díky tomu se zachovala v poměrně dobrém stavu. Centrum města bylo vykopáno díky spolupráci mezi Archeological Superintendancy of Basilicata a German Archeological Institute v Římě. Byl odkryt pravidelný plán ulic, chrámy, divadlo respektive ekklesiasterion, agora, fortifikace a kerameikos⁵⁵⁸. V nedávné době se začalo i s výzkumy obytných čtvrtí. Podobně dobře jako je zachováno město, je zachována pod poli a sady i jeho starověká chora. Velmi se o její interdisciplinární průzkum zasloužil v 60. letech 20. století profesor Dinu Adamesteanu a jeho tým.

⁵⁵² <http://www.colorado.edu/geography/gcraft/warmup/meta1/intro.bak>

⁵⁵³ Ancient crossroads: The rural population of classical Italy Guide to an archeological exhibition, 1977, str. 5

⁵⁵⁴ Carter, 2006a, str. 79

⁵⁵⁵ Ancient crossroads: The rural population of classical Italy Guide to an archeological exhibition, 1977, str. 10

⁵⁵⁶ Ancient crossroads: The rural population of classical Italy Guide to an archeological exhibition, 1977, str. 10

⁵⁵⁷ Carter, 1998, str. 5

⁵⁵⁸ Carter, 1998, str. 5

Prekoloniální fáze a založení řecké kolonie

Obecně je přijímán názor, že Metapont jako kolonie byl založen kolem poloviny 7. stol. př. Kr. S řeckými prvky se zde však setkáváme už dříve. V Termito bylo nalezeno velké množství mykénské keramiky podobně jako v San Vito. Proto je nutné datum prvních kontaktů s Řeky posunout už někdy ve střední době bronzové (14. – 13. Stol. př. Kr.)⁵⁵⁹. Itálie těsně před příchodem Řeků, byla na úrovni rané doby železné. Oproti příslušníkům kultury Villanova nebyli místní obyvatelé příliš pokročilí, patřili ke kulturám používajícím inhumaci, typickou pro jižní část Itálie s blízkými vtahy k Apulii na východě⁵⁶⁰. Období zhruba jednoho století před znovunavázáním kontaktů s Řeky v polovině 8. stol. př. Kr. je dokumentováno nekropolemi doby železné v San Teodoro a v oblasti sídliště Inconorata Indigena na pravém břehu řeky Basento, dále na jih pak v Santa Maria d'Anglona, což je místo pozdější kolonie Siris (obr. 51)⁵⁶¹. Pokud jde o hroby, tělo bylo vždy uloženo ve skrčené poloze. Ženské hroby jsou na výbavu celkem bohaté, mužské naopak chudé. Veškerá keramika je impasto dělané v ruce bez použití kruhu⁵⁶².

Strabón píše, že Metapont byl založen achájskými Řeky, zároveň ale zmiňuje, že zde existovalo i starší sídliště, nespecifikuje však jakého etnika. Ještě před samotným založením Metapontu podle vykopávek existovalo řecké osídlení minimálně už o půl století dříve na lokalitě Inconorata Greca, asi 600m od Inconorata Indigena⁵⁶³. Potvrzuje to nález importovaného korintského skyfu datovaného kolem 675 př. Kr. a řada dalších malých keramických nádob⁵⁶⁴. Tito první Řekové by mohli pocházet odněkud z Malé Asie. Paralely existují i s nedalekou Siris, která byla založena maloasijskými Řeky, patrně z Kolofónu⁵⁶⁵. Stopy Řeků v okolí před založením kolonie v Inconoratě nejsou ojedinělé, další, řecké prvky byly objeveny i v Termito a Cozzo Presepe⁵⁶⁶. Otázkou však je, jestli se jednalo o stálou přítomnost Řeků a případně jaký vliv nebo podíl měli tito Řekové na vznik pozdější kolonie?

Podle novějších výzkumů se zdá, že Inconorata greca byla také domorodou vesnicí a pouze část obyvatel byla řeckého původu, nicméně osada měla velmi silné obchodní vazby na Řecko. Blízká nekropole Inconorata Lazazzera ze 7. stol. př. Kr., 1km na západ od Inconorata

⁵⁵⁹ Carter, 1998, str. 6

⁵⁶⁰ Ancient crossroads: The rural population of classical Italy Guide to an archeological exhibition, 1977, str. 7

⁵⁶¹ Carter, 1998, str. 6

⁵⁶² Ancient crossroads: The rural population of classical Italy Guide to an archeological exhibition, 1977, str. 7

⁵⁶³ Carter, 1998, str. 6

⁵⁶⁴ Ancient crossroads: The rural population of classical Italy Guide to an archeological exhibition, 1977, str. 9

⁵⁶⁵ Ancient crossroads: The rural population of classical Italy Guide to an archeological exhibition, 1977, str. 9

⁵⁶⁶ Carter, 1998, str. 6

greca, zřetelně obsahuje smíšenou řeckou a místní populaci⁵⁶⁷. Je možné, že vyhlídky obchodních kontaktů s Řeky místní obyvatelstvo přiměly k tomu, aby se přestěhovalo z vnitrozemí blíže k moři a obchod tak ještě usnadnili. Achájským kolonistům se pak připisuje jejich zničení při zakládání kolonie, nelze ale vyloučit ani variantu, že za odchod do vnitrozemí mohlo jiné domorodé etnikum. Podobná situace s výskytem smíšené řecké a místní keramiky se objevuje i na nekropoli Pantanello⁵⁶⁸.

Období 6. stol. př. Kr.

Podle archeologických důkazů byla kolonie Metapont založena achájskými Řeky, pravděpodobně ze Sybaris, kolem poloviny 7. stol. př. Kr.⁵⁶⁹ Potvrzují to mimo jiné nálezy keramiky a terakotových figurek z pozdního 7. stol. př. Kr. na místě budoucího monumentálního centra města. První významná stavba, chrám označovaný jako Oikos (nebo Sacellum) C, se datuje zhruba k roku 570 př. Kr. a první fáze chrámu D je ze stejné doby. Současná s nimi je také první fáze ecclesiasteria, tehdy ještě dřevěného⁵⁷⁰.

Z této doby existuje jen málo archeologických dokladů, pokud vůbec nějaké, pro osídlení na farmách na choře⁵⁷¹. V raně archaické době známe jen 7 lokalit, které spadají do období 700 – 540 př. Kr. (obr. 52)⁵⁷² Všechny tyto lokality se nacházely na svazích řek Basento a jeho přítoku Venella, jen jedna lokalita je v centrální části a to u celoročně dostupného pramene jako zdroje vody. Chora Metapontu byla zcela jistě obývaná a produktivní od 2. pol. 7. stol. př. Kr., kdy začali řečtí kolonisté obsazovat říční terasy rozptýlenými farmami⁵⁷³. Ty ale zůstávají archeologům zatím neznámé. Osídlení chory, které zanechalo archeologicky pozorovatelné stopy, tedy začíná až v pozdně archaické době (540 – 480 př. Kr., obr. 53)⁵⁷⁴. Otázkou tedy je, odkud se vzalo velké bohatství, které umožnilo rozkvět města v polovině 6. stol. př. Kr. a realizaci velkých stavebních projektů (viz dále).

Je zřejmé, že z výnosného zemědělství muselo město těžit v dřívější době, než ze které známe první dochované farmy. Vysvětlením by mohla být teorie, že první osadníci kolonizovali půdu v údolích řek, která měla bohaté půdy pro jakýkoliv druh zemědělství a zakládání farem právě zde se zdá být přirozené.

⁵⁶⁷ Carter, 1998, str. 6

⁵⁶⁸ Carter, 1998, str. 6

⁵⁶⁹ Carter, 1998, str. 7

⁵⁷⁰ Carter, 1998, str. 7

⁵⁷¹ Carter, 1998, str. 7

⁵⁷² Carter, 2004, str. 138

⁵⁷³ Carter, 2006a, str. 92

⁵⁷⁴ Carter, 2006a, str. 136

Svědčí pro to i rozložení venkovských svatyní, které se na choře nacházely (obr. 54). Kolem roku 600 př. Kr. se chora rozšířila do vnitrozemí minimálně po svatyně San Biagio a Saldone, asi 8km od města, kde tyto venkovské svatyně vytyčovaly hranice chory a oddělovaly ji od území ovládaného původním obyvatelstvem⁵⁷⁵. Svatyně Héry (tzv. Tavole Palatine) na jižním břehu řeky Bradano 3km od města označovala severní hranici⁵⁷⁶. Brzy poté chora expandovala více do vnitrozemí až za San Biagio ke Cozzo Presepe, asi 14 km od tehdejší linie pobřeží⁵⁷⁷. Tyto svatyně spolu s ostatními (Inconorata, Avinella) byly navštěvovány už v 7. stol. př. Kr.⁵⁷⁸ Podle jejich rozložení se zdá, že by kromě náboženské funkce mohly mít i nějakou správní funkci a tvořit něco jako správní okrsky pro své okolí. Otázkou však zůstává, proč není doloženo žádné ze sídlišť v údolí. Odpověď nabízí geologická studie Jamese Abbotta. Podle něj došlo někdy kolem poloviny 1. tisíciletí př. Kr. k náhlému zvýšení hladiny spodní vody a častým záplavám⁵⁷⁹. Výsledkem jsou v údolí řek naplaveniny silné 2 – 8m. Existuje tedy seriózní předpoklad, že nejranější farmy se nacházejí právě pod těmito nánosy. Dobře patrné je to např. na terase řeky Bradano, kde stála římská vila. Ta je oddělena od řecké farmy pod ní 3m aluviálních nánosů (obr. 55). Další 5m pod ní se nachází vrstva s nálezy neolitické keramiky⁵⁸⁰. I svatyně v Pantanello byla vykopána pod 3m naplavenin a i ostatní zmíněné svatyně se nacházely na vyvýšených místech a mohly se zachovat. Zdá se tedy, že předpoklad existence farem v údolích je oprávněný. Není nijak těžké představit si zemědělství 6. stol. př. Kr. V údolích by se pěstovalo obilí, olivy a víno, jak dokládají palynologické analýzy, ve vyšších polohách by se zemědělci věnovali pastevectví⁵⁸¹.

Chora se začíná plnit archeologicky rozpoznatelnými Řeky od 2. poloviny 6. stol. př. Kr.⁵⁸² Obydlení chory se zdá být náhlé a masové. Nejdříve byly osídleny úrodné oblasti kolem řek, pak byly obydleny i výše položené oblasti a přímořské terasy mezi údolími. Na konci 6. stol. př. Kr. dosahovala populace téměř svého historického maxima a plocha kontrolovaná Metapontem mohla dosahovat až 500km²⁵⁸³.

⁵⁷⁵ Carter, 1998, str. 7

⁵⁷⁶ Carter, 1998, str. 7

⁵⁷⁷ Carter, 1998, str. 7

⁵⁷⁸ Carter, 2006a, str. 143

⁵⁷⁹ Carter, 2006a, str. 67

⁵⁸⁰ Carter, 2006a, str. 143

⁵⁸¹ Carter, 2006a, str. 145

⁵⁸² Carter, 1998, str. 9

⁵⁸³ Carter, 2004, str. 140

Pokud jde o zmíněné velké stavební projekty, které mohly být realizovány pravděpodobně jedině díky bohatství plynoucímu do města z jeho chory, jednalo se v 6. stol. př. Kr. o stavbu chrámu Héry a chrám Apolóna Lykaia⁵⁸⁴. Krátce po rozestavění však byly práce přerušeny. Poté, co začali opět stavět, byla vytvořena pravidelná síť ulic podle hlavních os a ta dala kolonii pravidelný plán. První hlavní osa (plateia A) procházela severojižním směrem a oddělila svatyně od agory (obr. 56)⁵⁸⁵. Na jihu pak byla oddělena rezidenční čtvrť. Čerstvě postavené ecclesiasterion mělo kapacitu 8000 míst⁵⁸⁶, což velmi výrazně překračuje možný počet mužů v této době. Z toho se vyvozuje, že v době stavby měli na mysli i obyvatele chory.

Metapont v 6. stol. př. Kr. byl pravděpodobně tyranidou⁵⁸⁷. Tuto teorii podporuje nález hrobu pravděpodobného tyrana Archelaa. Jedná se o ojedinělý hrob válečníka v bohaté zbroji včetně helmy ve tvaru beraní hlavy na nekropoli Crucinia za městem⁵⁸⁸. S touto předpokládanou tyranidou v době mezi lety 550 – 530 př. Kr. by dobře korespondoval i stavební rozvoj města. Je to totiž právě doba vytvoření pravidelného plánu města, což jistě vyžadovalo jednotnou organizaci. Tyran s největší pravděpodobností dodal i nápis *autoi kai genei* (sobě a své rodině) na architráv chrámu A v této době⁵⁸⁹. Svržení tyrana se datuje k roku 530 př. Kr.⁵⁹⁰ Po této události došlo k velkému rozvoji rezidenčních čtvrtí i velkému rozkvětu řemesel. Největšími změnami ale prošla okolní krajina. Byla rozdělena na paralelní pásy, které sahaly od pobřeží 14km do vnitrozemí na hranice chory, a pak dále rozčleněna na parcely, které obdržely jednotlivé farmářské rodiny.

První početně významná vlna pohřbů na nekropoli Pantanello, která začíná kolem roku 510 př. Kr., pravděpodobně zahrnuje i tyto první osadníky⁵⁹¹. Relativně drahé kamenné hroby naznačují, že na nekropoli pohřbívala početná a bohatá populace žijící na choře. Podobnost mezi ranými kamennými hroby z Pantanella a těmi ze samotného města z doby kolem roku 530 př. Kr. vypovídají o sociálním statutu obyvatel chory. Kamenné hroby, které obsahují pohřby z doby raného rozdělení chory, jsou totiž srovnatelné s těmi, ve kterých pohřbívala městská aristokracie na místě urbánní nekropole Crucinia⁵⁹². Hroby jsou si tak

⁵⁸⁴ Carter, 1998, str. 8

⁵⁸⁵ Carter, 1998, str. 8

⁵⁸⁶ Carter, 1998, str. 8

⁵⁸⁷ Carter, 1998, str. 8

⁵⁸⁸ Carter, 1998, str. 8

⁵⁸⁹ Carter, 1998, str. 9

⁵⁹⁰ Carter, 1998, str. 9

⁵⁹¹ Carter, 1998, str. 10

⁵⁹² Carter, 1998, str. 10

podobné, že lidé, kteří si je postavili, se zdají být buď potomky městské aristokracie, nebo museli vytvořit tak silnou a početnou prosperující vrstvu, že si mohli dovolit stejné pohřební zvyklosti jako aristokracie ve městě.

Období 5. stol. př. Kr.

V 1. polovině 5. stol. př. Kr. už byla veškerá použitelná půda osídlena rodinami, které tu trvale žily⁵⁹³. Součástí jejich života dále zůstávalo navštěvování okolních venkovských svatyní. Do centra kultu se dostává Dionýsos. Metapontané ho uctívali jako boha jménem Eriphios⁵⁹⁴ v jeho hypostasi jako kozla, boha deště. Sošky koz jsou doloženy ze svatyně Pantanello⁵⁹⁵. Dionýsos v podobě kozla byl uctíván také Orfiky, kterých na choře žila početná komunita.

V 5. stol. př. Kr. však došlo na choře Metapontu k závažné krizi. Je jasně doloženo, že hladina vody stoupla minimálně o 1 m díky zanášení koryt řek naplaveným bahnem a z chory se začala stávat bažina⁵⁹⁶. Vzestup hladiny vody byl asi i důvodem, proč byla vyvýšena svatyně v Pantanellu. Obojí, město i některé části chory se staly méně atraktivními pro život a byly částečně opuštěny. Pokles obyvatel na choře byl však oproti úbytku ve městě dramatický. Vážným problémem se zde stala malárie. Na nekropoli v Pantanellu došlo k velkému nárůstu pohřbů, což odráží částečně i dřívější populační explozi. Průzkumy kostí ukázaly u mnoha z nich přítomnost thalassemie (obr. 57), nepřímý indikátor malárie, což jasně potvrzuje důvod opuštění chory⁵⁹⁷.

Období 4. stol. př. Kr.

Osídlení na choře na konci 5. stol. př. Kr. znatelně pokleslo a v první polovině 4. stol. př. Kr. se úbytek ještě prohluboval, až se dostal na historické minimum. Dosvědčuje to minimální počet pohřbů z 385 – 320 př. Kr.⁵⁹⁸ Po roce 325 př. Kr. ale nastává nový podstatný rozmach⁵⁹⁹. V této době největšího rozmachu města Metapontu, tady na ploše 70 000m² v pozdním 4. stol. př. Kr. stály domy o velikosti asi 15 x 15m⁶⁰⁰ (tj. 230m², podobně jako Fattoria Fabrizio, viz dále). Celkový počet oikoi se odhaduje asi na 3000⁶⁰¹. Pokud by měly

⁵⁹³ Carter, 1998, str. 11

⁵⁹⁴ Carter, 1998, str. 11

⁵⁹⁵ Carter, 1998, str. 11

⁵⁹⁶ Carter, 1998, str. 13

⁵⁹⁷ Carter, 1998, str. 13

⁵⁹⁸ Carter, 1998, str. 13

⁵⁹⁹ Carter, 1998, str. 15

⁶⁰⁰ Carter, 2006a, str. 237

⁶⁰¹ Carter, 2006a, str. 237

rodiny 4 – 5 členů, muselo by ve městě žít v této době 12 000 – 15 000 osob. Tato čísla jsou ale jen hypotetická. Předpokládaná plocha chory je asi 18 000 ha⁶⁰². Pokud by celá tato plocha byla rozdělena na pozemky, znamenalo by to, že by se zde muselo nacházet kolem 1 000 – 1 200 farem. Pokud by na choře žilo kolem 1 000 rodin a ve městě minimálně jednou tolik, byl by Metapont poměrně velkou kolonií srovnatelnou co do velikosti s Krotónem nebo Poseidonií. Pokles množství farem na choře v pozdním 5. a raném 4. stol. př. Kr. nemusel nutně znamenat velký pokles produkce chory, protože půda mohla být v držení menšího počtu osob, které do ní ale mohly investovat značné prostředky⁶⁰³. Tuto hypotézu ale zdá se vylučují nálezy pohřbů z městské i venkovských nekropolí, protože hroby z této doby jsou daleko chudší než ty starší. Nejběžnějším typem pohřbu v této době jsou obyčejné, levné hroby v konstrukci ze střešních tašek (cappuccina tile tombs) nebo dokonce i jen pohřby v prosté zemi⁶⁰⁴.

Už od konce 5. stol. př. Kr. je zde doložena poměrně silná přítomnost lukánského etnika, a to především v pohřbech, které se od řeckých značně liší a jsou vybaveny typicky lukánskými artefakty, např. opasky. Největší nápor Lukánů ale přichází v pozdním 4. stol. př. Kr., kdy stavěli impozantní opevněná sídliště jako např. Pomarico Vecchio poblíž Metapontu⁶⁰⁵. Na konci 4. stol. př. Kr. se dostává osídlení na choře na své historické maximum⁶⁰⁶. Opět se nachází podobné kamenné hroby jak na městské nekropoli, tak na venkovských. Na rozdíl od drenážních prací k odvodnění města se nic podobného nestalo na choře a lidé se dál vyhýbali nízko položeným údolím. Je možné, že bohaté hroby ze 4. stol. př. Kr. mohly náležet populaci, která se přistěhovala na choru zvenku, především už zmíněným Lukánům⁶⁰⁷. Bylo by ale asi těžké vysvětlit, proč by Lukánové obydlovali a opravovali farmy na parcelách z 5. stol. př. Kr. a navazovali by na ně i v pohřbech⁶⁰⁸. Pravděpodobnější je, že i tito noví obyvatelé pocházeli z Metapontu nebo to aspoň byli nějak spřátelení Řekové.

Období 3. stol. př. Kr. a později

Jak ukázaly nedávné výzkumy, dříve předpokládané náhlé opuštění chory a města v souvislosti s tažením Pyrrha cca kolem roku 280 př. Kr.⁶⁰⁹ nebylo zase tak náhlé. Je

⁶⁰² Carter, 2006a, str. 237

⁶⁰³ Carter, 2006a, str. 247

⁶⁰⁴ Carter, 2006a, str. 247

⁶⁰⁵ Carter, 2006a, str. 251

⁶⁰⁶ Carter, 1998, str. 15

⁶⁰⁷ Carter, 1998, str. 15

⁶⁰⁸ Carter, 1998, str. 15

⁶⁰⁹ Carter, 1998, str. 17

evidentní, že město za Pyrrha hodně utrepělo. Řada sídlišť byla opuštěna, ale život zde pokračoval. Ještě Hanibal si z chory udělal roku 212 př. Kr. základnu na dalších pět let⁶¹⁰. Pro 2. stol. př. Kr. existují důkazy o jisté obnově života na choře. Příchod Spartaka v raném 1. stol. př. Kr. označuje konec života na choře a definitivní opuštění oblasti⁶¹¹.

4.2. ROZPARCELOVÁNÍ

Další oblastí, kde lze pozorovat pozůstatky starověkého rozdělení půdy na jednotlivé pozemky je chora Metapontu. Ta byla objevena díky leteckým fotografiím krátce po 2. světové válce. Tato doba byla ideální, protože od antiky se zde příliš nezměnilo (na rozdíl např. blízké Herakleje), oblast byla dlouhou dobu pokryta porostem olivovníků, což zabránilo porušení lokalit orbou a v době pořizování snímků ještě to území nebylo zasaženo agrární reformou, která probíhala v padesátých letech. Linie na snímcích tvoří tmavé anomálie vybíhající z bezprostředního okolí města v rozestupech asi 210m až do vzdálenosti kolem 14km od města⁶¹². Od svého objevení byla chora, kterou tvoří dva pásy úrodné půdy mezi řekami Bradano, Basento a Cavone, které tvoří její hranice, předmětem řady výzkumů, důležitých především proto, že se zde stále nachází úrodná půda a archeologii zde vytlačuje současné zemědělství.

Během osmi sezón mezi lety 1981 a 2006 se počet objevených lokalit vyšplhal na 999 s tím, že odkryta byla jen asi třetina celkové plochy chory. Nálezy sahají od neolitu až po středověk, ale většina z nich (95%) nese řecké prvky⁶¹³. Většinou se jedná o sídliště, nekropole a venkovské svatyně. Farmy se nacházejí především na říčních terasách. Hustota sídlišť značně klesá dál než 14 km směrem do vnitrozemí od současné linie moře. V této oblasti už žily původní kmeny. Velká domorodá sídliště v Cozzo Presepe, Montescaglioso, Pomaricho Vecchio a Pisticci mohla v některých obdobích dobře fungovat jako obranné pevnosti⁶¹⁴. D. Adamesteanu zastával názor, že tyto okrajové domorodé sídliště (Pisticci, Pomarico Vecchio, Cozzo Presepe a možná i Montescaglioso) sloužili jako *phouria*, která chránila choru před nájezdy barbarů z okolí, a byly obývány právě domorodci spřátelenými s Řeky (kromě Cozzo Presepe, které se kolem roku 600 př. Kr. stalo integrální součástí chory, smíšená populace tam však asi zůstala⁶¹⁵).

⁶¹⁰ Carter, 1998, str. 17

⁶¹¹ Carter, 1998, str. 17

⁶¹² Carter, 2006a, str. 123

⁶¹³ Carter, 2006b, str. 177

⁶¹⁴ Carter, 2006b, str. 179

⁶¹⁵ Carter, 2006a, str. 145

Pokud by chora zahrnovala území až k těmto domorodým sídlištím, jednalo by se o plochu celkem asi 500km², na rozdíl od asi 2000 km² např. v Attice⁶¹⁶. V Metpaontu sice plocha byla jen čtvrtinová, narozdíl od Attiky ale zde všude byla úrodná půda.

První pokus o rekonstrukci chory na základě pravoúhlého geometrického plánu vypracoval G.Uggeri, byla však příliš schematická a neprojevil se v ní odlišné vzdálenosti mezi dělicími liniemi. V pozdější rekonstrukci Vatin a Adamesteanu už tyto rozdíly zohlednili (obr. 58). Vatin rekonstruoval parcely o stejné velikosti, jaké známe z Chersonesu, tedy 630 x 420m, které se skládají z 6 jednotek po 210 x 210m⁶¹⁷. Jeho parcely ale nebyly obdélné, jak je známe z Chersonesu, ale měly tvar kosodélníků, jejichž paralelní delší strany svírají úhel 80°⁶¹⁸. Další z badatelů, E. Lepore, vypořádal, že linie kopírují orientaci v krajině, tedy že podélné jsou paralelní s řekami, příčné s linií pobřeží. Jeho teorie ale byla na svou dobu poměrně odvážná, protože žádná příčná linie dosud nebyla známa. První příčnou linii objevil J. C. Carter a ICA. Po tomto objevu došlo k posunu Vatinovy rekonstrukce, nicméně se ukázalo, že částečně pravdu měl, protože ne všechny parcely se zdají být pravoúhlé⁶¹⁹.

Nejnovější rekonstrukci vypracoval v roce 1995 Max Guy. Ten na základě studia leteckých snímků z 50. let a později dospěl k závěru, že některé z linií mezi Bradano a Basento byly vzdálené 210m, a na jižní straně směrem k Basento se tento interval prodlužuje dokonce až na 240m, což je stejná vzdálenost jako mezi liniemi v oblasti Basento a Cavone⁶²⁰. Tato oblast zahrnuje i příčnou linii zkoumanou ICA, která lemují část nekropole Pantanello. Zmíněná linie se datuje na základě pohřbů, které ji lemují ne později než k roku 480 př. Kr.⁶²¹. Byl zde ovšem nalezen i votivní kráter, který se podobá Leagros Group (530 – 510 př. Kr.⁶²²), což naznačuje, že by linie mohla existovat už dříve a kráter zde byl uložen jako votivum při jejím založení. Jedná se už o linii ležící v oblasti s rozestupy 240m mezi jednotlivými liniemi. Na leteckých fotografiích jsou zřejmé další linie, které Guy neviděl a jedna z nich, vykopaná v roce 1986, leží přesně 630m od této Guyovy, což by naznačovalo jisté paralely s Chersonesem⁶²³.

⁶¹⁶ Carter, 2006a, str. 146

⁶¹⁷ Carter, 2004, str. 141

⁶¹⁸ Carter, 2006a, str. 123

⁶¹⁹ Carter, 2006a, str. 123

⁶²⁰ Carter, 2004, str. 129

⁶²¹ Carter, 2006a, str. 125

⁶²² Carter, 2006a, str. 125

⁶²³ Carter, 2006a, str. 125

Na choře Metapontu se tedy setkáváme s pravidelným parcelováním zemědělských pozemků ve dvou oblastech. První oblast je pás země vytyčený řekami Bradano a Basento, druhá oblast pás mezi řekami Basento a Cavone.

První zkoumanou oblastí je tedy pruh země mezi řekami Bradano a Basento (obr. 59). Jedná se o obdélník o rozměrech asi 10km severojižně a 4km východozápadně⁶²⁴. Začátek se nachází asi 6km západně od antického města. V této oblasti se nachází kolem 550 lokalit, které můžeme datovat do období od 6. do 3. stol. př. Kr.⁶²⁵ Z nich 365 má tak velké množství diagnostické keramiky s černým listrem, že je lze datovat velmi přesně. Hustota lokalit je 24 lokalit na 1 km², hustota čistě řeckých lokalit je 20 na 1 km²⁶²⁶, což je neobvykle mnoho.

Celkem zde bylo pozorováno 21 podélných linií. Ty nejsou vždy zcela paralelní. Oblastí procházejí v úhlu v rozmezí 48,11°- 53,97° severozápadně (průměrně tedy 51,21°)⁶²⁷. Orientace sedmi příčných linií, identifikovaných podle leteckých snímků, je průměrně 21,91° severovýchodně v rozmezí od 27,09° do 32,47°⁶²⁸. Průměrný úhel, který svírají příčné linie s podélnými je 81,12°⁶²⁹, což dokazuje, že pozemky nebyly pravouhlé, ale jednalo se skutečně o kosodélníky.

Průměrná vzdálenost mezi podélnými liniemi je 209,20m⁶³⁰, což se velmi blíží 210m známým z Chersonesu. Jedná se ale o průměrnou hodnotu, reálně se nachází ve vzdálenostech od 198,82 do 227,87m⁶³¹. Obzvlášť v jižní části chory je ale třeba vzdálenost dělit 3, abychom zjistili předpokládanou vzdálenost jednotlivých linií.

V oblasti mezi řekami Basento a Cavone je známých lokalit asi 66 (obr. 60). Pokud jde o systém členění, setkáváme se zde opět s poměrně velkou variabilitou. V současnosti je známo 24 podélných linií a 5 příčných. Opět nejsou přesně rovnoběžné. Průměrná vzdálenost podélných linií je zde 243,4m⁶³². Reálně se ovšem pohybuje v rozmezí od 264,12 do 227,52m⁶³³. Podélné linie prochází krajinou v úhlu 73° severozápadně, 5 příčných linií v úhlu 31° severovýchodně⁶³⁴, což je velmi blízké orientaci mezi řekami Bradano a Basento.

⁶²⁴ Carter, 2006a, str. 126

⁶²⁵ Carter, 2004, str. 130

⁶²⁶ Carter, 2006a, str. 126

⁶²⁷ Carter, 2004, str. 132

⁶²⁸ Carter, 2004, str. 132

⁶²⁹ Carter, 2004, str. 132

⁶³⁰ Carter, 2004, str. 132

⁶³¹ Carter, 2004, str. 132

⁶³² Carter, 2004, str. 133

⁶³³ Carter, 2004, str. 133

⁶³⁴ Carter, 2006a, str. 132

To zdá se ukazuje, že obě oblasti byly součástí jednotného systému parcelace. Odlišnosti v orientaci lze vysvětlit topografickými a přírodními podmínkami.

Součástí výzkumu dělicích linií bylo i georeferencování leteckých snímků. Jeho hlavním výstupem je, že orientace linií v oblasti řek Bradano a Basento $51,2^\circ$ severozápadně⁶³⁵ je téměř shodná jako severozápadně-jihovýchodní orientace hlavní osy města města, platei A, v úhlu 54° ⁶³⁶. Plateia A a příčná plateia III byly hlavními osami, od kterých se odvíjelo veškeré členění města Metapont. Plateia A oddělovala monumentální centrum města se svatyní a agorou od rezidenční čtvrti.

Pokud jde o samotné výzkumy prováděné v terénu, bylo odkryto a prozkoumáno několik z dělicích linií viditelných na leteckých fotografiích. Pro jejich výzkum byl velmi důležitý nález tzv. Heraklejských tabulek. Tyto bronzové destičky vytvořené v nedaleké kolonii Herakleji, nalezené v řece Cavone a datované někdy k roku 300 př. Kr.⁶³⁷, poskytují velmi podrobný návod pro geometrai, jak má být rozdělena posvátná půda náležející Athéně a Dionýsovi, jak má být členěna cestami a pásy neorané půdy (antomoi) na pravidelné pozemky ohraničené kamennými značkami hranic (horoi)⁶³⁸. Jsou zde specifikovány rozměry pozemků i cest, stejně tak jako je zde zaznamenáno, že nájemné se má platit určitým množstvím ječmene. Tabulky poskytují i řadu topografických detailů a rysů krajiny, detaily o pozemcích, stavebách na nich, domech, nebo např. o továrně na sýr. Dále specifikují, jak vypadají hlavní osy a ostatní dělicí linie, jaké plodiny se zde na konci 4. stol. př. Kr. pěstovaly (ječmen, olivy, hrozny) atd. Hlavní cesty měly být široké 30 stop, menší cesty měly mít šířku asi 20 stop⁶³⁹. S oběma typy se na choře Metapontu setkáváme a jsou i reálně archeologicky doloženy. Na to, kudy cesty procházely a jak široké byly, se ale někdy usuzuje jen podle rozložení nekropolí, které je lemovaly a jejich šířka a orientace se shoduje s popisem na tabulkách. Heraklejské tabulky svědčí o tom, že stejný systém jako v Chersonesu byl použit i v Metapontu, i když tady je fyzicky o dost hůře dochovaný, především díky masivní erozi.

Jedna z hlavních cest, která byla zkoumána, prochází nekropolí Pantanello a je široká zmiňovaných 30 stop⁶⁴⁰. V roce 1984 se vykopávky zaměřily právě na tuto dělicí linii vedoucí z Metapontu, tzv. via Basento. Prozkoumávána byla především oblast, kde by ji měla protínat příčná dělicí linie a ta zde skutečně byla objevena. V oblasti nekropole Pantanello pak byla

⁶³⁵ Carter, 2004, str. 133

⁶³⁶ Carter, 2004, str. 133

⁶³⁷ Carter, 2004, str. 134

⁶³⁸ Carter, 2006a, str. 134

⁶³⁹ Carter, 1998, str. 44

⁶⁴⁰ Carter, 1998, str. 44

později objevena i druhá osa. Ta koresponduje s 3. linií na západ od hlavní dělicí linie podle Vatinovy rekonstrukce (jinak je to 6. linie na západ)⁶⁴¹. Při průzkumu nekropole Pantanello pak byla objevena řada dalších paralelních pruhů země, asi 5m širokých⁶⁴², které prochází celou délkou nekropole jižně od via Basento. Jejich orientace 47° severozápadně přesně odpovídá orientaci dělicích linií zkoumaných na leteckých snímcích G. Schmiedta a R. Chevalliera⁶⁴³. Jedná se o 6 linií západně od centrální linie, která protíná oblast. Řada pohřbů na nekropolích Pantanello a Saldone má stejnou orientaci⁶⁴⁴ a lze tedy předpokládat, že se zde nachází i další linie.

Další zkoumaná linie se nacházela v oblasti Pizzica⁶⁴⁵. Je velmi podobná linii zkoumané na nekropoli Pantanello a je také lemována hroby. Její šířka se pohybuje od 5,6 do 6m (cca 20 řeckých stop)⁶⁴⁶, což opět odpovídá rozměrům zmiňovaným na Heraklejských tabulkách. Při průzkumu se ukázal zvláštní profil, který někteří badatelé považují za důkaz, že ve skutečnosti nejde o cestu, ale o něco jako odvodňovací kanál. Podle J.C.Cartera o odvodňovací kanál nejde, což usuzuje z toho, že kromě zvláštního profilu nic nenasvědčuje tomu, že by zde protékalo velké množství vody⁶⁴⁷. Časem se však ukázalo, že alespoň některé z linií na choře skutečně byly drenážní kanály. Tyto kanály mají úplně stejnou orientaci i rozložení jako dělicí cesty. Prochází přes choru ze San Salvatore ležící na břehu řeky Bradano po San Teodoro na pravém břehu řeky Basento. Kanál v San Teodoro je flankovaný valounky, podobně jako je to např. v Pantanello. Nicméně přesto že byl v San Teodoro tento kanál postaven, stékající voda si našla jinou odtokovou cestu a kanál nikdy nebyl příliš funkční. Zdá se, že systém odvodňování na choře nebyl dostatečný ani příliš funkční a to vedlo při zvýšení hladiny vody ke zhoršení podmínek života na choře (malárie viz dříve). U Pizzica byla objevena i příčná linie, které přesně koresponduje s linií viditelnou na leteckých fotografiích. Tato linie byla první z příčných, která byla jistě identifikována.

Při vykopávkách v oblasti 737 (sekvence pohřbů u cesty) byla zkoumána cesta s orientací 50,8° severozápadně⁶⁴⁸, což je téměř shodná hodnota jako leteckých fotografiích. Nacházelo se zde 6 poškozených hrobů datovaných do období první poloviny 5. stol. Př. Kr.,

⁶⁴¹ Carter, 1998, str. 46

⁶⁴² Carter, 1998, str. 42

⁶⁴³ Carter, 1998, str. 42

⁶⁴⁴ Carter, 1998, str. 42

⁶⁴⁵ Carter, 2006a, str. 134

⁶⁴⁶ Carter, 2006a, str. 134

⁶⁴⁷ Carter, 2006a, str. 136

⁶⁴⁸ Carter, 2006a, str. 136

pravděpodobně žádná z nich před rok 480 př. Kr.⁶⁴⁹ Jeden nález, vápencový sarkofág, patří ještě do pozdně archaické doby (540 – 480 př. Kr.)⁶⁵⁰, zatímco ostatní hroby patří do období 470 – 430 př. Kr.⁶⁵¹ Zdá se tedy, že linie se zde pro pohřby začaly používat nejdříve od roku 510 př. Kr.⁶⁵²

Otázkou, která dosud není jednoznačně vyřešena, je, zda byl celý systém vytvořen najednou v jednom časovém úseku a pokud ano, tak kdy. Už raným badatelům (Schmiedt, Chevallier, Adamesteanu) bylo jasné, že zde existuje odlišný systém s jinou orientací a jinými intervaly ve vzdálenostech jednak pro oblast mezi řekami Bradano a Basento a jednak mezi řekami Basento a Cavone. V této rané fázi výzkumů se také domnívali, že osy žádného z těchto dvou systémů neodpovídají s osami členění samotného města. Nedávno se však ukázalo, že se s osami města téměř shodují.

Studie Maxe Guye jim však možná dá za pravdu, co se týče dvou různých období, kdy bylo parcelování provedeno. Guy ve své studii totiž věří tomu, že našel druhou, starší rozčleněnou část s jinou orientací na severní straně, blízko k řece Basento v oblasti známé jako San Teodoro⁶⁵³ a snaží se dokázat, že máme co do činění s několika systémy parcelování země z jiných časových období. To by potvrdzovalo teorii D. Adamesteanu, že celý systém byl založen na více dílčích celcích, které byly vytvořeny v různých obdobích s různou orientací⁶⁵⁴. Vodítkem by mohly být hroby u Pizzica a Pantanello a jejich datace. Nejstarší hroby pochází asi z konce 6. stol. př. Kr.⁶⁵⁵ Adamesteanu a Dilthey objevili raně korintskou keramiku datovanou do raného 6. stol. př. Kr. v hrobech lemujících linii v Santa Fara, poblíž rané venkovské svatyně San Biagio⁶⁵⁶. Je tedy celkem možné, že tyto hlavní osy, které se v podstatě shodují s osami urbánního centra, zde byly vytyčeny už kolem roku 550 př. Kr.⁶⁵⁷, je ovšem otázkou, jaká mohla být v této době jejich funkce. Později byla tedy rozparcelována i další část chory, která mohla původně sloužit buď všem obyvatelům města dohromady, nebo, což je pravděpodobnější, patřila aristokratické vrstvě, která se věnovala chovu koní a ovcí⁶⁵⁸. Uvažuje se, odkud se na choře vzali tito noví osadníci. Mohlo se jednat buď o druhou nebo třetí generaci původních kolonistů, nebo to mohli být nově příchozí lidé ze

⁶⁴⁹ Carter, 2006a, str. 136

⁶⁵⁰ Carter, 2006a, str. 136

⁶⁵¹ Carter, 2006a, str. 136

⁶⁵² Carter, 2006a, str. 136

⁶⁵³ Carter, 2004, str. 129

⁶⁵⁴ Carter, 2006a, str. 123

⁶⁵⁵ Carter, 2006a, str. 141

⁶⁵⁶ Carter, 2006a, str. 141

⁶⁵⁷ Carter, 2006a, str. 141

⁶⁵⁸ Carter, 2006a, str. 147

Sybaris po jejím zničení Krotónem v roce 510 př. Kr.⁶⁵⁹. Jméno jednoho z těchto nových osadníků známe, byl to slavný Pythagoras, který opustil Krotón a pravděpodobně s sebou přivedl i své následovníky⁶⁶⁰. Ve městě měl svou rezidenci, která se po jeho smrti měla stát chrámem múz a měl být podle legend pochován v Metapontu, možná někde na jeho choře.

Dalším zajímavým fenoménem jsou na choře Metapontu tzv. venkovské svatyně. Původně se mělo za to, že byly spojeny s hranicemi chory⁶⁶¹, byly ovšem nalezeny pravidelně rozmístěné i uvnitř. Všechny leží u stálých zdrojů vody. Zdá se, že rozložení svatyní na choře není náhodné. Nachází se totiž v pravidelných intervalech podél údolí 3 hlavních řek. 4 rohy chory mezi řekami Bradano a Basento vytyčovaly právě tyto svatyně : peripteros Tavole Palatine u řeky Bradano, dórská svatyně naproti v Pantanello u řeky Basento, dále svatyně, ze které pochází dórská hlavice použitá v Sant'Angelo Nuovo a velmi skromný dórský oltář v Cozzo Presepe⁶⁶². V oblasti kolem řeky Cavone se zatím podobné struktury nepodařilo objevit. Uprostřed chory stála svatyně San Biagio⁶⁶³. Toto jejich pravidelné rozložení napovídá, že svatyně mohly sloužit i jako okrsky, kde se soustřeďovala moc jednotlivých aristokratických rodin, které danou část chory ovládaly.

V těchto metapontských svatyních se uctívala většinou ženská božstva plodnosti, soudě podle nalezených figurek, jen někdy se ženské božstvo vyskytuje spolu s mužským (San Biagio na Venelle, kde byla uctívána Artemis a Zeus⁶⁶⁴) (obr. 61, 61a). Praktikovaný kult zde byl patrně silně spojen s úrodou, což je pochopitelné. Zpočátku převažující ženské božstvo je ale od 5. stol. př. Kr. často nahrazováno Dionýsovským kultem⁶⁶⁵.

4.3. FARMY NA CHOŘE

Farem v Metapontu zatím není známo mnoho, protože podrobnější výzkum se zatím zaměřil jen asi na tucet z nich. Z něj je většina datována do období největšího rozmachu chory, tedy do posledních desetiletí 4. stol. př. Kr. Podstatná část venkovských domů ale vykazuje i nálezy ze 6. stol. př. Kr.⁶⁶⁶ Ze stejné doby máme i první doklady pro intenzivní zemědělství. Při zanesení farem do map je jasné, že hlavní úlohu v položení farmy na pozemku hrála jednak samotná limitace pozemku, ale také blízkost vodního zdroje. Většina lokalit se totiž

⁶⁵⁹ Carter, 2004, str. 141

⁶⁶⁰ Carter, 2004, str. 141

⁶⁶¹ Carter, 2006b, str. 184

⁶⁶² Carter, 2006a, str. 190

⁶⁶³ Carter, 2006a, str. 190

⁶⁶⁴ Carter, 2006a, str. 186

⁶⁶⁵ Carter, 2006b, str. 185

⁶⁶⁶ Carter, 2006a, str. 165

nachází u pramenů⁶⁶⁷. Výzkumy také ukázaly, že velké množství farem se nacházelo v těsné blízkosti nekropolí, zhruba kolem 50m od farem⁶⁶⁸, což svědčí o tom, že místní obyvatelé zde bydleli stále a neužívali tyto farmy jen jako sezónní objekty. Pro to, že zde sídlili trvale, svědčí i odhalené venkovské svatyně a řada depotů. Datace se odvíjí od nálezů keramiky, které se zde našlo obrovské množství (60 000 fragmentů keramiky z 829 známých lokalit v roce 2001⁶⁶⁹). Základem datace jsou především ionské číše a keramika s černým listrem, jak domácí produkce, tak importy.

Farmy se stavěly na kamenné podezdívce, která je chránila před vodou. Na ní byly stěny z nepálených cihel a střecha, většinou z tašek lakónského typu. Používaly se i dřevěné trámy. Když už stará farma přestala vyhovovat, stala se dobrým zdrojem stavebního materiálu pro novou, takže např. střešní tašky se používaly stále stejné po dlouhou dobu. Obyvatelé metapontských farem neměli nijak nižší životní standard než občané, kteří žili ve městě. Dokládají to nálezy jemné keramiky a skladovacích nádob z chory, stejně tak jako hroby, které jsou na venkovských nekropolích v některých obdobích neodlišitelné od současných bohatých hrobů z hlavní městské nekropole Crucinia⁶⁷⁰.

Farmy, které se nacházely dále od města, musely nutně mít nějakou zástavbu, jinak by nebylo možné půdu efektivně obdělávat. Pracovní sílu zde tvořila rodina, oikos, a v době sklizně se na některé práce najímalo místní domorodé obyvatelstvo⁶⁷¹. Z nedaleké achájské kolonie Krotón ze kterého máme také doklady pravidelné parcelace chory, existují doklady otrocké práce. Otroci asi pracovali i na choře Poseidonie, o čemž svědčí nekropole otroků Ponte di Ferro⁶⁷². Nic podobného v Metapontu ale doložit nelze.

Díky výborné mezipoborové spolupráci víme dnes značné detaily životě na choře, o zdraví a stravě místních obyvatel, o pracovních podmínkách, jídelních návycích, zemědělských technikách, pohřební praxi, nástrojích a řadě dalších aspektů každodenního života na choře Metapontu.

O tom, kdo byli obyvatelé chory v Metapontu, vypovídají pohřební kontexty a výzkum kosterních pozůstatků. Bylo zkoumáno celkem na 700 jedinců, z nichž 300 pocházelo

⁶⁶⁷ Carter, 2006a, str. 61

⁶⁶⁸ Carter, 2006a, str. 61

⁶⁶⁹ Carter, 2006a, str. 61

⁶⁷⁰ Carter, 2006a, str. 185

⁶⁷¹ Carter, 2006a, str. 146

⁶⁷² Carter, 2006a, str. 147

z vesnické nekropole⁶⁷³. Obyvatelé chory vykazují charakteristiky typické pro italskou populaci, což je nejvíce patrné na zubech. Zvláštnost známá jako etruský řezák, je zastoupena daleko více mezi obyvateli chory než obyvateli polis⁶⁷⁴. Na lebkách je potvrzeno, že obyvatelé trpěli malárií, velká část z nich má deformaci tibie, která poměrně prokazatelně ukazuje na syfilis, o které se věřilo, že byla do Evropy zavlečena až z Nového světa⁶⁷⁵. Muži zemědělci se dožívali v průměru 41 let, ženy 39 let⁶⁷⁶.

Pokud jde o stravu a hlavní zemědělské plodiny, je v Metapontu doložena klasická triáda středomořské stravy: obilí, víno a olivy, což byl základ stravy už od doby železné ve východní části řeckého světa a Itálii⁶⁷⁷. Z obilnin se zde pěstoval ječmen, a jak nám ukazují mince, byl právě ječmen zdrojem bohatství a slávy Metapontu. Pěstovala se i pšenice. Z luštěnin je doložena cizrna a bob koňský. Z píce máme z Metapontu první doklady vojtěšky v Itálii datované do 4. stol. př. Kr., což je staletí předtím, než se o tom zmiňují písemné prameny. Z vrstvy ze 4. stol. př. Kr. ze sběrné nádrže ve svatyni Pantanello pochází pecky a listky oliv, opracované olivové dřevo, celé hrozny a réva⁶⁷⁸. Je otázka, jak se sem tento organický materiál dostal. Pravděpodobně se jednalo o rituální obětiny a ovoce a olivy se mohly obětovat přímo surové jako oběť prvotin⁶⁷⁹. Podle výzkumů existovaly v jižní Itálii domestikované odrůdy oliv a vína (*vitis vinifera*) už v době bronzové nebo na počátku doby železné⁶⁸⁰. Řecká kolonizace pak přinesla pokročilejší metody obdělávání a zušlechťování těchto plodin.

V Metapontu můžeme sledovat i vývoj fauny na území chory. V době pozdního neolitu a doby bronzové a železné naprosto převládal prehistorický typ malé ovce⁶⁸¹. Ovce a kozy se v této době chovaly pravděpodobně především na vlnu a mléko a až druhotně jako zdroj masa. Od 6. stol. do 1. stol. př. Kr. jsou ovce nahrazeny hovězím dobytkem a zdá se, že ovce se na výsluní vrátily až v době římské⁶⁸². Dominance hovězího dobytka od 6. stol. př. Kr. je logická vzhledem k tomu, že obdělávání půdy bylo založeno na používání pluhu taženého volem.

⁶⁷³ Carter, 2006b, str. 199

⁶⁷⁴ Carter, 2006b, str. 199

⁶⁷⁵ Carter, 2006a, str. 71

⁶⁷⁶ Carter, 2006a, str. 71

⁶⁷⁷ Carter, 2006a, str. 69

⁶⁷⁸ Carter, 2006a, str. 52

⁶⁷⁹ Carter, 2006a, str. 53

⁶⁸⁰ Carter, 2006b, str. 197

⁶⁸¹ Carter, 2006b, str. 195

⁶⁸² Carter, 2006b, str. 195

4.3.1. Farma v Cugno del Pero

Archeologicky je doložena přítomnost na choře od konce 7. stol. př. Kr. Dosud však byly nalezeny, víceméně intaktní, jen dvě farmy z archaické doby (6. stol. př. Kr.). Jednou z nich je Farma v Cugno del Pero⁶⁸³ vykopaná v 60. letech 20. století D. Adamesteanu. Podle jeho plánů se skládala z více než 4 místností.

Plocha této farmy byla minimálně 225m², což je výrazně více než u obytných staveb 8. až 6. stol. př. Kr. jinde ve Velkém Řecku, Sicílii nebo i v mateřském Řecku⁶⁸⁴. Jedná se o nejstarší koloniální farmu v Metapontu, vzdálenou asi 9 km od polis⁶⁸⁵. Její půdorys tedy tvoří tři řady zhruba stejně velkých místností. Je velmi podobný farmám ze 4. stol. př. Kr., jako je např. Fattoria Fabrizio, která měla i předcházející archaickou fázi, srovnatelná je ale i o něco mladšími stavbami z prechádzské Inconoraty datovanými do 1. poloviny 7. stol. př. Kr.⁶⁸⁶ Základy byly vytvořeny z říčních valounů, střecha z tašek lakónského typu. Nedaleko byla objevena i pec, což je pro tyto rané farmy poměrně typický prvek. Podobně je tomu i v Cappa d' Amore, Sant' Angelo Nuovo a u trochu mladší farmy v Termitito⁶⁸⁷.

4.3.2. Farma v Sant' Angelo Vecchio

Stavba ze 6. stol. př. Kr. ze Sant' Angelo Vecchio byla pravděpodobně také farma⁶⁸⁸. Zachovaná je ale jen malá část, jen jedna místnost. Původně jich bylo patrně více. Tato jediná místnost má rozměry 3,9 x 5m (19,5 m²)⁶⁸⁹. Našly se zde kvalitní ionské číše i hrubá keramika, tkalcovská závaží a střešní taška s otvorem pro světlo nebo odvod kouře (opaion). Tyto nálezy svědčí pro to, že se jednalo buď o zemědělskou usedlost, nebo nějakou chatu pro přechodné užívání. Ležela se na vrcholu kopce blízko pramene, poblíž svatyně, která tady vzkvétala v 5. a 4. stol. př. Kr. a také velmi blízko k malé rodinné nekropoli⁶⁹⁰.

4.3.3. Fattoria Fabrizio

Pokud jde o farmy ze 4. stol. př. Kr., mohou mít různé půdorysy i funkce. Typickou farmou této doby je Fattoria Fabrizio. Jedná se o poměrně malou stavbu s celkovou plochou asi 220m², což dobře koresponduje s velikostí tehdejších obytných domů ve městě, ale i třeba

⁶⁸³ Carter, 2006a, str. 163

⁶⁸⁴ Carter, 2006a, str. 163

⁶⁸⁵ Carter, 2006a, str. 163

⁶⁸⁶ Carter, 2006a, str. 164

⁶⁸⁷ Carter, 2006a, str. 164

⁶⁸⁸ Carter, 2006a, str. 165

⁶⁸⁹ Carter, 2006a, str. 165

⁶⁹⁰ Carter, 2006a, str. 165

s domy v Olynthu (230m²) v severním Řecku⁶⁹¹. Nachází se na svahu mezi Lago del Lupo a údolím Venelly, tedy na poměrně vysoko položeném místě. Zdá se, že toto místo bylo vhodné spíše pro pastýře než pro zemědělce. Farma měla i starší fázi, což potvrzují nálezy zlomků ionských cíší, střešních tašek apod.⁶⁹² Ze starší fáze se však nic nedochovalo a je pravděpodobné, že při stavbě nové farmy se jako stavební materiál využily části této starší fáze. Farma je orientována v souladu s místními přírodními podmínkami, kopíruje svah, což bylo nejlepší opatření jak bojovat s erozí, aby se farma nesesunula. Nacházela se poblíž vodního zdroje.

Dům byl pravouhlý s rozměry 13,25 x 16,5m⁶⁹³, stěny byly široké 60 – 80 cm⁶⁹⁴. Přestože je zhruba polovina farmy sesunuta do údolí, lze odhadnout, že ji tvořily 3 řady přibližně stejně velkých místností (obr. 62, 62a). Nic nenasvědčuje tomu, že by dům měl otevřený dvůr⁶⁹⁵. Přízemí bylo rozděleno mezi obytné a hospodářské místnosti. V jedné místnosti se našel in situ hmoždíř. Ve dvou severních místnostech se našlo množství fragmentů pithoi. Vzhledem k tomu, že Vitruvius píše, že víno se mělo skladovat právě v severní části domu, byly místnosti 1 a 2 tedy patrně skladiště⁶⁹⁶. Jedna z pithoi nese stopy po opravách už v antice. Velká místnost 4 s krbem sloužila jako kuchyně, našel se zde i jeden intaktní hrnec. Na každém konci jediné kompletně dochované řady místností byly jakési přístřešky pro zpracování potravin, což dokazuje intaktní hmoždíř nalezený v jednom z nich⁶⁹⁷. Ostatní místnosti sloužily k obytným účelům. Jediná umělecky hodnotná věc, která se na celé farmě našla, je terakotová plaketa znázorňující ženu v drapovaném oděvu s cikcaky, levou ruku má zamotanou do himatia a opřenou o bok (obr. 63). Kromě některých archaizujících rysů soška stylisticky spadá do období raného helenismu. Vedle levé nohy je menší dívčí postava v chitonu, která má na ramenou ovci⁶⁹⁸. Jedná se s největší pravděpodobností o zobrazení bohyně, nejspíše Artemis, s malým děvčetem. Nic podobného se nikde jinde na choře ani ve městě nenašlo⁶⁹⁹. Tato plaketa byla nalezena v místnosti určené jako kuchyň blízko krbu⁷⁰⁰, který byl centrem života v obytných částech domu. Artemis byla spolu s Diem uctívána nedaleko ve svatyni San Biagio na břehu Venelly. Votivní předměty se

⁶⁹¹ Carter, 2006a, str. 165

⁶⁹² Excavations in the Territory, Metaponto, 1980, str. 21

⁶⁹³ Carter, 2006a, str. 166

⁶⁹⁴ Excavations in the Territory, Metaponto, 1980, str. 23

⁶⁹⁵ Excavations in the Territory, Metaponto, 1980, str. 23

⁶⁹⁶ Carter, 2006a, str. 167

⁶⁹⁷ Carter, 2006a, str. 167

⁶⁹⁸ Excavations in the Territory, Metaponto, 1980, str. 23

⁶⁹⁹ Carter, 2006a, str. 167

⁷⁰⁰ Carter, 2006a, str. 167

nachází při zkoumání farem poměrně často v Metapontu i např. v Chersonesu. Tato Artemis je celkem velká, byla asi připevněna na zeď a zdá se být silným důkazem domácího kultu (podobně jako oltář z farmy na parcele č. 151 v Chersonesu)⁷⁰¹.

V půdorysu tato farma připomíná archaickou farmu Cugno del Pero a jen málo se liší od větší farmy z 4. stol. po Kr. v San Biagio (obr. 64, 64a). Tato římská stavba, pravděpodobně dům vilica, se nachází na vrcholku nad řekou Basento, izolovaná několik set metrů daleko od svatyně, ale byl zde jako stavební kus použit její antefix⁷⁰². Není nijak výjimečné, že se tyto starší stavební články (včetně stavebních prvků ze svatyně), používaly později i do profánních staveb. Paralely mezi Fattoria Fabrizio a římskou farmou jsou ale velmi zvláštní vzhledem k časovému odstupu 600 let i vzhledem k úplně jiným ekonomickým, sociálním a politickým podmínkám. Pozoruhodný je i samotný půdorys farmy, který u obou farem tvoří řady místností více méně stejné velikosti, v jejichž centru je místnost s odvodem pro kouř⁷⁰³. Archaická farma Cugno del Pero měla tuto malou větrací místnost uprostřed domu pravděpodobně také a zbytek se skládal také ze 3 řad zhruba stejně velkých místností. Největší rozdíl mezi nimi a římskou farmou je ve vybavení: v té římské byla skleněná okna, fresky na stěnách a malý lázeňský komplex⁷⁰⁴.

Tyto tři farmy by mohly být typickými příklady domů, jaké se v Metapontu stavěly a které jsou odlišné od domů, které se v této době běžně stavěly v řeckém světě⁷⁰⁵. Mají totiž v interiéru pouze onen malý světlík, nikoliv otevřený dvůr, jak bylo obvyklé. Na rozdíl od domu s vnitřním dvorem bylo možné v těchto domech procházet z jedné místnosti do druhé jedině skrze ostatní místnosti. Toto uspořádání domu pravděpodobně souvisí s funkcí místností. Většina místností zde asi sloužila jako sklady, jako vyloženě obytná se jeví jen místnost s krbem⁷⁰⁶. Je ovšem třeba mít na paměti, že zhruba polovina domu je zničena erozí a je možné, že další obytné místnosti se nacházely právě tam. Zmíněná farma z římské doby se naopak zdá být rezidenční budovou, která má jednu řadu místností přestavěnou na lázně (místnosti 10 – 12). Hospodářské zázemí farmy asi zajišťovaly samostatně stojící budovy kolem, po kterých ale nezůstaly žádné stopy⁷⁰⁷.

⁷⁰¹ Carter, 2006a, str. 167

⁷⁰² Carter, 2006a, str. 168

⁷⁰³ Carter, 2006a, str. 168

⁷⁰⁴ Carter, 2006a, str. 168

⁷⁰⁵ Carter, 2006a, str. 169

⁷⁰⁶ Carter, 2006a, str. 169

⁷⁰⁷ Carter, 2006a, str. 170

V podstatě i bydlení v regionu Basilicata v nedávné minulosti (před 2. světovou válkou) vypadalo velmi podobně a poskytuje dobré paralely. Jednalo se většinou o pravouhlé domy s plochou kolem 220m² (jako Fattoria Fabrizio) s jedním podlažím, které je rozděleno na 4 místnosti, 2 větší a 2 menší. Obytnou část tvořila jedna z větších místností s krbem, která byla vydlážděná říčními valounky. Další velká místnost byla chlév. Ve dvou menších místnostech byly uskladněny potraviny pro zvířata i lidi⁷⁰⁸.

Nenašly se zde žádné stopy násilné destrukce, ani stopy spáleného dřeva nebo nepohřbené lidské ostatky, jak se s tím setkáváme v této době na některých jiných farmách⁷⁰⁹. Zdá se, že obyvatelé farmy jednoho dne dobrovolně opustili, i když je zvláštní, že by zde nechali výše zmíněné pithoi, které měly velkou cenu.

4.3.4. Farma Lago del Lupo (Fattoria Stefan)

Paralely, které jsme mohli sledovat u předešlých 3 farem, jsou zajímavé, jedná se však dle mého názoru o příliš malý počet na to, aby bylo možné tvrdit, že takto vypadala charakteristická metaponstská farma. Na choře se našly i farmy s jinými půdorysy. Velmi dobře dochovaná je farma Lago del Lupo, známá jako Fattoria Stefan, pojmenovaná podle jména svého objevitele (obr. 65, 65a). Je druhou ze dvou staveb, které se nacházely na stejném místě, obě ze 2. poloviny 4. stol. př. Kr.⁷¹⁰ Leží na vystupujícím svahu podél centrální dělicí linie chory, tedy cesty, která půl pás země mezi řekami Bradano a Basento, a která je poměrně jasně viditelná na leteckých fotografiích po většinu své délky⁷¹¹. Fattoria Stefan měří na delší straně 20m⁷¹². Je organizována poněkud volněji kolem vnitřního dvora, který se ale nenachází ve středu budovy. Jedná se o nejstarší farmu na choře Metapontu, o které jistě víme, že měla tento vnitřní dvůr⁷¹³. Tento dvůr je typickým prvkem také u několika izolovaných farem z raného helenismu, které se našly v jižní Itálii, jejichž plány známe alespoň v hrubých rysech. Jedná se o Montegiordano ležící na pobřeží, jižně od Siris, a Tolve ležící u Potenza, hluboko ve vnitrozemí Basilicaty⁷¹⁴. Tyto dvě farmy byly obývány spíše místním domorodým obyvatelstvem než řeckými rodinami. Datují se, stejně jako Fattoria Stefan, do 4.stol. př. Kr. a později. Dobře dochované jsou i půdorysy dvou řeckých farem se dvorem v blízkosti Camarina na Sicílii, Jurato a Capodicasa⁷¹⁵. Tyto dvě farmy jsou

⁷⁰⁸ Carter, 2006a, str. 170

⁷⁰⁹ Excavations in the Territory, Metaponto, 1980, str. 23

⁷¹⁰ Carter, 2006a, str. 171

⁷¹¹ Carter, 2006a, str. 171

⁷¹² Carter, 2006a, str. 171

⁷¹³ Carter, 2006a, str. 171

⁷¹⁴ Carter, 2006a, str. 171

⁷¹⁵ Carter, 2006a, str. 171

však podstatně větší než jihoitalské příklady⁷¹⁶. Naopak jsou ale dobře srovnatelné s velkými zemědělskými usedlostmi v Chersonesu, a stejně jako ty v Chersonesu mají onen poměrně velký dvůr v severní části stavby.

Pokud jde o funkci jednotlivých místností, celkem lehce rozpoznatelná je kuchyně s ohništěm v místnosti 1. K ní z jihu a východu přiléhají dvě místnosti (4, 2) s nádrží a platformou pro zemědělské účely, nejspíš na lisování vína⁷¹⁷. Místnost 2 je hodně velká, srovnatelná co do velikosti s velikostí dvorku, do kterého asi byla otevřena. Další velká místnost 3 v severním rohu byla identifikována jako chlév s vlastním přístupem z východní strany⁷¹⁸. V místnosti 7 bylo nalezeno velké množství tkalcovských závaží. Tady nejspíš stála věž, kde se v horním patře ženy věnovaly domácím pracem⁷¹⁹.

Věže jsou častým prvkem v celém Řecku, na ostrovech i v Malé Asii. Jen málo farem v Chersonesu nemělo aspoň jednu věž. V koloniích ve Velkém Řecku ale tak obvyklé nejsou. Kromě této ve Fattoria Stefan se jich našlo v okolí Metapontu a sousední Herakleje jen málo. Naopak ve vnitrozemí se u domorodých farem např. v Tolve a Montegiordano věž jeví jako typický prvek⁷²⁰. Nepřítomnost věží by mohla ukazovat na to, že od okolních kmenů Řekům nehrozilo nebezpečí a že situace zde byla diametrálně odlišná od té na Krymu.

4.3.5. Farma Sant' Angelo Nuovo

Jediné dvě farmy známé z Attiky (Dema a Vari House), stejně jako domy z Olynthu patří k domu typu pastas⁷²¹. Ten má charakteristický koridor, pastas, většinou na severní straně dvora, do kterého se otevírají hlavní obytné místnosti. Metapontská farma Sant' Angelo Nuovo, nacházející se na nejzápadnějším konci chory 12 km od města podél řeky Basento, v některých rysech typu domu pastas odpovídá (obr. 66)⁷²². Opět se nachází u pramene, kde se v roce 1981 našly i votivní předměty. Místo bylo obydleno v pozdním 6. stol. př. Kr. a raném 5. stol. př. Kr., poté znova ve 4. stol. př. Kr., tedy ve dvou hlavních obdobích obývání chory⁷²³. Byla pravděpodobně součástí zemědělské vesnice ze 4. stol. př. Kr.⁷²⁴ V okolí se

⁷¹⁶ Carter, 2006a, str. 171

⁷¹⁷ Carter, 2006a, str. 171

⁷¹⁸ Carter, 2006a, str. 172

⁷¹⁹ Carter, 2006a, str. 172

⁷²⁰ Carter, 2006a, str. 172

⁷²¹ Carter, 2006a, str. 174

⁷²² Carter, 2006a, str. 174

⁷²³ Carter, 2006a, str. 174

⁷²⁴ Excavations in the Territory, Metaponto, 1981, str. 22

našlo celkem 18 lokalit a tato vesnice tak ostře kontrastuje s osamocenými stavbami na parcelách chory, jak je známe z míst blíže k městu⁷²⁵.

Od západu k východu měří farma 28m, je tedy poměrně rozměrná⁷²⁶. Na dvůr se vstupovalo ze severu a otevíral se k jihu. Kuchyně se nacházela v západní části (4) a blízko k ní na sever byl sklad vína (3), na západ skladiště s velkými pithoi pravděpodobně na olej (2) a ostatní domácí potřeby. Ve východním křídle domu byla jídelna (6), místnost na nádobí (7) a dílna (8) s velkým množstvím tkalcovských závaží a kredenc plný fragmentů helenistické keramiky. Zvířata asi žila ve velké místnosti v jihovýchodním rohu (9) otevřené do dvora.⁷²⁷ Podle síly stěn se zdá, že budova měla i patro, kde se s největší pravděpodobností nacházely ložnice. Zajímavý je nález dórské hlavice z poloviny 5. stol. př. Kr., která byla znovu použita jako součást schodiště a fragmentární řecký nápis na mramoru také z pozdního 5. stol. př. Kr.⁷²⁸ Oba kamenné kusy asi byly vzaty z nějaké svatyně, která stála poblíž. Dórská hlavice je srovnatelná s hlavicemi z tzv. chrámu Poseidona nebo chrámu Héry II v Poseidonii – Paestu, i když je menší. Mohla původně patřit nějaké budově peripterálního typu nebo typu in antis⁷²⁹.

⁷²⁵ Ridgway, 1981 – 1982, str. 75

⁷²⁶ Carter, 2006a, str. 175

⁷²⁷ Carter, 2006a, str. 175

⁷²⁸ Carter, 2006a, str. 175

⁷²⁹ Carter, 2006a, str. 175

Závěr

V předchozích kapitolách byly popsány některé z archeologicky prozkoumaných systémů parcelování zemědělské půdy ve starověkém řeckém světě. Chersonesos, Metapont, Oblie a města na východním pobřeží Krymu a na Tamanském poloostrově byla vybrána díky svému poměrně dobrému stavu dochování a proběhnutým archeologickým výzkumům. Byť se tyto oblasti nacházely ve velké vzdálenosti, hlavní účel provedení parcelace byl u všech stejný. Jejím cílem jednoznačně bylo zajistit obyvatelstvu jistou sociální rovnost přidělením zhruba stejně velkých pozemků a také samozřejmě zajistit přísun zemědělských plodin jak do samotného města, tak v případě větších výnosů i pro obchod se zbytkem řeckého světa.

Isomoiria, tedy rozdělení na stejně velké pozemky mělo být podle písemných pramenů první věcí, která byla v nové kolonii provedena⁷³⁰. Podle archeologických nálezů se však zdá, že k rozparcelování docházelo až později. Nejprve byla rozčleněna plocha města samotného a poté s jistým časovým odstupem teprve došlo k rozčlenění zemědělské půdy v okolí. V případě některých měst, především v oblasti Bosporu, např. Pantikapaia, se zdá, že k rozparcelování došlo poměrně brzy, už asi 25 let po jeho založení. Jinde naopak mohl tento proces trvat déle. Podle výzkumů prováděných v Metapontu a Chersonesu se zdá, že zemědělská půda zde byla rozparcelována až potom, co bylo vybudováno urbánní centrum a časový odstup zde může být až okolo sta let⁷³¹.

Co se týče způsobu rozparcelování, existuje mezi Metapontem a Chersonesem řada paralel, přestože se nacházely každý v jiné části světa. Lineární dělící prvky, ať už se jedná o cesty, kamenné zdi, nebo kanály, tvoří buď samostatně, nebo společně základní osy mřížky parcelace. Členění Chersonesu se zdá být založeno spíše na pravoúhlém systému pozemků velkých 630 x 420m (respektive menších jednotek 210 x 210m) vzhledem k tomu, že podélné a podélné osové linie se zde protínaly v úhlu velmi blízkému 90°. V Metapontu se při rekonstrukci pozemků vychází ze stejné základní jednotky jako v Chersonesu, tedy čtverce 210 x 210m, který kumulováním vytváří pozemek, prokázala se zde však teorie, že pozemky nebyly pravoúhlé, ale jednalo se spíše o kosodélníky soudě podle úhlů, které svírají hlavní osové linie. Odchylna od úhlů, které svírají osové linie na choře Chersonesu, však není příliš výrazná a je možné, že v obou městech byla snaha vytvořit parcely pravoúhlého tvaru, nicméně v Metapontu se to díky výraznějším odchylkám nepodařilo a zeměměřiči

⁷³⁰ Carter, 2006a, str. 34

⁷³¹ Carter, 2006a, str. 34

z Chersonesu byli v tomto směru o něco přesnější a úspěšnější. Tyto odchylky však podle mého názoru nejsou příliš důležité, neboť hlavním účelem této struktury bylo zajistit občanům půdu na srovnatelně velkých pozemcích a toho oba systémy bez pochyby dosáhly. Další dobrou paralelu k tomuto způsobu parcelace poskytují sídliště na Tarhankutském poloostrově na Krymu.

Zdá se, že tento model založený na pravidelně rozměřené geometrické mřížce je typický pro dórské kolonie. Naopak v Olbii, což byla ionská kolonie byla chora rozčleněna patrně na jiném principu, respektive tento systém není rigidně geometrický. To působí poněkud zvláště vzhledem k tomu, že pravidelné členění města vytvořil jako první Hipodamos z Milétu, tedy z ionského Řecka. Vysvětlením by mohla být někdy navrhovaná teorie, že pravidelné členění Řekové převzali z Egypta a Předního východu a do mateřského Řecka se následně dostalo prostřednictvím ionských vlivů⁷³².

Pro Olbii je tedy typický systém parcelování, který tvoří podélné linie, které nejsou příliš paralelní. Navíc je známo jen málo příčných linií a je tedy těžké odhadnout, jak velké pozemky zde vlastně byly. Z několika málo dochovaných linií je však patrné, že jednotlivé pozemky rozhodně neměly stejnou velikost.

Rozdíly mezi „ionským“ způsobem rozparcelování na jedné straně a „dórským“ na straně druhé by se daly vysvětlit dvěma teoriemi, které o způsobu parcelace existují⁷³³. Na jedné straně existuje možnost rozparcelovat plochu na pozemky stejné velikosti uvedeným osovým způsobem. K tomu by bylo pravděpodobně zapotřebí, aby rozčlenění bylo provedeno v jednom ne příliš dlouhém časovém úseku a nejspíš také, aby existoval jeden centrální plán. Tyto předpoklady splňuje jak Chersones, tak Metapont, u kterého se navíc zdá, že v době rozparcelování byl tyranidou. Druhá možnost je víceméně spontánní tvorba pozemků, kdy je teoreticky vytvořen jeden první pozemek určitých rozměrů a k němu jsou následně připojovány nové pozemky, které však už nemusí mít stejnou rozlohu ani orientaci. Celý systém je tedy vytvořen poměrně nahodile a bez jednotného centrálního plánu. Tento způsob byl zdá se uplatněn na choře Olbie.

Dalším hlediskem, ze kterého je možné chora i jednotlivých měst porovnat, je velikost jednotlivých pozemků. Ta se zdá individuální pro každou choru. Nejmenší pozemky se nacházejí na choře Olbie a mají plochu přibližně 37,5 x 280m. Někdy se uvádí, že velikost

⁷³² Carter, 2006a, str. 122

⁷³³ Carter, 2006a, str. 122

parcel se v Olbii pohybovala od 0,3 – 0,5 ha do 3 – 5 ha⁷³⁴. Již výše však bylo zmíněno, že určit velikost pozemku je právě na choře Olbie velmi obtížné a dá se víceméně jen odhadovat.

U ostatních oblastí lze jako základ pro vypočítávání plochy použít egyptskou stopu v délce 0,35m. Důležitou jednotkou, která byla původně přepočítána pro Chersonesos, ale vzhledem k podobnostem se dá aplikovat i v Metapontu, je plethron. 1 egyptské plethron se rovná 100 čtverečním stopám, tedy, 0,1225 ha. Základní modul při výměře pozemku pak bylo na choře Chersonesu 36 plethron, tedy plocha 210 x 210m (= 4,41 ha). Všechny pozemky na blízké i vzdálené choře Chersonesu jsou pak násobky tohoto modulu. Pozemky na blízké choře zabírají plochu 26,5 ha (= 216 plethron, což je 6 modulů), parcely na vzdálené choře mohou dosahovat až velikosti 54,4 ha (=444 plethron, což je 12 a 1/3 modulu). Nicméně charakteristickým je pro oblast Chersonesu pozemek o velikosti 6 x 36 plethron, tedy obdélník složený ze 6 čtverců 210 x 210m. Základní jednotkou v Metapontu tvoří také jednotka 210 x 210m (4,41 ha, respektive 36 plethron) a dále systém pracuje s jejími násobky podobně jako v Chersonesu. I pro oblast Bosporu je relevantní egyptská stopa v délce 0,35m. Charakteristickým je pro tuto oblast pozemek o velikosti 1000 x 1000 + 100 stop, tedy plocha 350 x 385m (13,475 ha, to je 110 plethron).

Tab. 1 Převody délkových jednotek

Tab. 2 Velikost pozemků v daných oblastech

1 egyptská stopa	0,35 m
1 egyptské stadion	210 m
1 egyptské plethron	0,1225 ha

oblast	Rozloha pozemku
Chersones	
základní jednotka	4, 41 ha (36 plethron)
blízká chora	26, 5 ha (216 plethron)
vzdálená chora	až 54, 4 ha (444 plethron)
Metapont	
základní jednotka	4, 41 ha (36 plethron)
Olbie	0, 3 - 5 ha
Bospor	1000 x 1000 + 100 stop = 110 plethron
	350 x (350 + 35)m = 13,475 ha

Pokud tedy pozemky porovnáme, je zřejmé, že výrazně menší pozemky se nacházely na choře Olbie, která však byla rozparcelována dosti nepravidelným způsobem. Naopak v oblastech v pravidelném rozměření lze pozorovat nápadnou shodu, kterou představuje egyptská stopa, kterou je možné aplikovat při výpočtu rozlohy ve všech oblastech. Zdá se, že

⁷³⁴ Bilde, Stolba, 2006, str. 9

pozemky v oblasti Bosporu byly zhruba poloviční oproti velikosti, kterou měly parcely v Metapontu nebo Chersonesu. Rozměření na choře Chersonesu a Metapontu se zdá být založeno na stejném modulu, i když se při výpočtu samozřejmě používají průměrné hodnoty, což může být zkreslující. I tak jsou si však parcely v těchto dvou oblastech velmi podobné.

Podle studie G. Nikolaenko z roku 2001⁷³⁵ se na blízké choře Chersonesu nacházelo 446 pozemků. Z nich se na 224 z nich nacházela minimálně jedna stavba. 194 pozemků mělo jednu stavbu, na 27 se nacházely dvě stavby a na 3 pozemcích byly prokázány dokonce stavby 3. U zbytku pozemků, tj. 222, buď nevíme, zda se na něm nějaká stavba nacházela, nebo se ji nepodařilo objevit. Typickým domem, který zde tvořil farmu, je poměrně velká ohrazená stavba se dvorem a věží. Domy se dvorem jsou typické pro řecké prostředí, věž je naopak prvkem typickým pro tuto oblast. Je to dáno nebezpečím, které pro zdejší farmy představovali Skytové a opevněná farma, respektive její věž, byla často posledním útočištěm před nájezdníky. Typickými představiteli tohoto typu domu jsou farmy Střeleckij 25, 26 nebo farma na parcele 151, popsané v předešlých kapitolách. O dům s velkým otevřeným vnitřním dvorem se jedná i v případě budovy U6 v Panskoe, podobnou stavbu lze nalézt na Tamanském poloostrově na lokalitě Jubilejnoe. Tento typ se dle mého názoru zdá být pro farmu vhodným, neboť poskytuje dostatečné množství prostoru pro sklady a místnosti určené k hospodářským účelům, zároveň však splňuje i řecké požadavky na bydlení, a byť se v mnoha případech jednalo, soudě dle dochovaného materiálu, spíše o skromné bydlení, i tak tyto farmy poskytovaly příjemný životní standard.

Z tohoto důvodu je poměrně zvláštní, že se s tímto typem domu nesetkáváme běžně i v ostatních oblastech. Podle výzkumů z Metapontu se zdá, že zde byl oblíben typ domu s naprosto odlišnou strukturou. Tvořily ho 3 řady zhruba stejně velkých místností, navzájem propojených. Tento dům neměl otevřený dvůr a do místností bylo tedy nutné procházet skrze ostatní. Součástí tohoto domu byly jak místnosti určené pro bydlení, tak místnosti určené k hospodářským účelům. Vzhledem k tomu, že u obyvatel chory Metapontu se s jistotou prokázáno, že na choře žili trvale a nejednalo se tedy jen o jejich dočasné příbytky, je volba tohoto typu domu poměrně zvláštní a to i proto, že spolehlivě je dokázáno také to, že se nejednalo o obyvatele s nějakým nižším společenským statutem, ale naopak jejich životní standard nebyl příliš odlišný od obyvatel města. Představa o bydlení na choře Metapontu však může být zkreslena tím, že známe jen poměrně málo farem podrobně, včetně jejich půdorysů, a je tedy možné, že tento typ, ke kterému patří např. farma Cugno del Pero, nebyl zase tak

⁷³⁵ Nikolaenko, 2001, str. 148 - 157

obvyklý. I v Metapontu je doložen typ domu s otevřeným vnitřním dvorem, i když zatím je tento typ co do počtu zastoupen méně. Jak již ale bylo řečeno, může to být tím, že další podobné zatím nebyly odkryty.

Pokud jde o domy nacházející se na choře Bosporu, zde je situace poměrně složitá. Dáno je to především tím, že farem zde bylo odkryto a publikováno poměrně málo. Navíc velké množství staveb zde tvořily zahloubené a polozahloubené domy, kamenných je jen málo. Podle většiny autorů je nemyslitelné, že by v těchto domech Řekové bydleli dlouhodobě a proto se v této oblasti uvažuje o tom, že tyto zahloubené domy byly brzy nahrazeny lepšími domy ze dřeva, ze kterých se toho však příliš nedochovalo.

Z výše uvedených poznámek vyplývá, že chorai řeckých měst rozhodně nebyly všechny stejné, naopak každá měla svá specifika. Jednotícím prvkem ve všech oblastech je záměr rozparcelovat zemědělskou půdu pro občany tak, aby jim byla zajištěna obživa a zároveň byl zabezpečen přísun potravin do města a v případě nadbytku, což bylo v těchto úrodných oblastech pravidlem, i pro obchod s dalšími městy. Tyto parcely však byly základem k zabezpečení sociální rovnosti obyvatel. Tento aspekt je dle mého názoru všem oblastem, kterým byla v této práci věnována pozornost, společný. Drobné, někdy i větší, odlišnosti ve velikostech pozemků, jejich tvaru nebo orientaci, nejsou dle mého názoru příliš podstatné, neboť svůj nejdůležitější úkol, tedy onu sociální rovnost, pravděpodobně naplňovaly všechny. Odlišnosti dané tím, co se na těchto pozemcích nacházelo, jsou pochopitelné. Odlišnosti klimatu, přírodních podmínek, dostupnosti stavebního materiálu či jiné vztahy s místním obyvatelstvem samozřejmě hrají důležitou roli a z velké části vysvětlují specifika jednotlivých oblastí.

Seznam použité literatury

Monografie:

CARTER, J. C. *The chora of Metaponto, The necropoleis, Volume 1*, 1. vydání, Austin: University of Texas Press, 1998, 890 str. ISBN 0-292-71211-1

CARTER, J. C. *Discovering the Greek Countryside at Metaponto. I.* vydání, Michigan: The University of Michigan Press, 2006, 320 str. ISBN-10: 0472114778, ISBN-13: 978-0472114771 (a)

CHRAPUNOV, I. N. *Drevnaja istorija Kryma*. 3. vydání, Simferopol: Dolja, 2007, 272 str., ISBN 978-966-366-124-7

MUNČAEV, P. M., RYBAKOV, B. A., BAŠILOV, V. A., GAJDUKOV, P. G. *Antyčnyje gosudarstva Severnogo Pričernomorja*. Moskva: NAUKA, 1984

NIKOLAENKO, G. M. *Chora Chersonesa Tavričeskogo: Zemelnyj kadastr IV – III vv. do n.e., Část 1.* 1. vydání, Sevastopol: Nacionalnyj zapovednik „Chersones Tavričeskij“, 1999, 84 str.

NIKOLAENKO, G. M. *Chora Chersonesa Tavričeskogo: Zemelnyj kadastr IV – III vv. do n.e., Část 2.* 1. vydání, Sevastopol: Nacionalnyj zapovednik „Chersones Tavričeskij“, 2001, 164 str.

SAPRYKIN, S. J. *Ancient farms and land – plots on the khora of Khersonesos Taurike*. Amsterdam: J.C. Gieben Publisher, 1994, ISBN 90-5063-326-9

STŘELECKIJ, S. F. *Klery Chersonesa Tavričeskogo*. Simferopol: Krymizdat, 1961

ŠČEGLOV, A. N. *Polis et chora: Cité et territoire dans le Pont – Euxin*. 1. vydání, Paris, 1992, 302 str., ISBN 2-251-60476-6

ŠČEGLOV, A. N. *Polis i chora: Archeologičeskie pamjatniki Kryma*. 1. vydání, Simferopol: Tavrija, 1976, 174 str.

ŠČEGLOV, A. N. *Severo – zapadnyj Krym v antičnuju epochu*. 1. vydání, Leningrad: Nauka, 1971, 135 str.

Excavations in the Territory, Metaponto, 1980. University of Texas at Austin, 1980, 27 str.

The territory of Metaponto 1981 – 1982. University of Texas at Austin, 1982, 49 str.

Ancient Crossroads: The Rural Population of Classical Italy, Guide to an Archeological Exhibition. 1977, 20 str.

Časopisy:

ADAMESTEANU, D., VATIN, C. L'arrière – pays de Métaponte. *Comptes – rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles – Lettres, 120e année, N. 1,* 1976, str. 110 – 123

BOYD, T. D., JAMESON, M. H. Urban and rural land division in ancient Greece. *Hesperia, vol. 50, No. 4,* 1981, str. 327 – 342

CARTER, J. C. Chersonesos: A possible future for classical archeology in Ukraine. *Eirene XLII, Praha,* 2006, str. 195 – 210

CARTER, J. C., CRAWFORD, M., LEHMAN, P., NIKOLAENKO, G. M., TRELOGAN, J. The chora of Chersonesos in Crimea, Ukraine. *American Journal of Archaeology, vol. 104, No. 4,* 2000, str. 707-741

DUFKOVÁ, M., PEČÍRKA, J. Excavations of farms and farmhouses in the chora of Chersonesos in the Crimea. *Eirene VII, Praha: Academia,* 1968, str. 123 – 174

FREDERIKSEN, M. W. Archeology in South Italy and Sicily, 1973 – 1976. *Archeological Reports, No. 23,* 1977, str. 43 – 76

CHARRAUT, D., FAVORY, F. De la carte topographique à l'analyse d'image : méthodologie de l'identification des limitations antiques. *Revue archéologique de Narbonnaise, Tome 26,* 1993, str. 19 – 56

KRYŽICKIJ, S. D. Les maisons d'habitation du littoral Nord de la mer Noire dans l'Antiquité. *Dialogues d'histoire ancienne, vol. 8,* 1982, str. 61-120

MÜLLER, CH. Chronique des fouilles et découvertes archéologiques dans le Bosphore cimmérien (mer Noire septentrional). *Bulletin de correspondance hellénique. Vol. 124, livraison 2,* 2000, str. 701 – 751

MÜLLER, CH. Péninsule de Taman (Russie méridional). *Bulletin de correspondance hellénique*. Vol. 122, livraison 2, 1998, str. 643 – 654

NOUVELOT, E. Des traces de parcellaire antique autour de Phanagoria et Hermonassa (côté Nord du golfe de Taman) ? Nouvelles hypothèses de travail. *Dialogues d'histoire ancienne*. Vol. 23 No.2, 1997, str. 237 – 247

RIDGWAY, D. Archeology in South Italy, 1977 – 1981, with an Apendix on New Mycenaean Discoveries in Italy and Sardinia. *Archeological Reports*, No. 28, 1982, str. 63 – 83

ROLAND, M. Rapports entre les structures urbaines et les modes de division et d'exploitation du territoire. *Architecture et urbanisme*. Rome: École Française de Rome, 1987, str. 581 – 597

ŠČEGLOV, A. N. Un établissement rural en Crimée: Pankoje I (fouilles de 1969 – 1985). *Dialogues d'histoire ancienne*, vol. 13, 1987, str. 239-273

ŠČEGLOV, A. N. Utilisation de la photographie aérienne dans l'étude du cadastre de Chersonésos Taurique (IVe – IIe s. av. N. ère), *Dialogues d'histoire ancienne*, vol. 6, 1980, str. 59-72

TREISTER, M. J., VINOGRADOV, J. G. Archeology on the Northern Coast of the Black Sea. *American Journal of Archaeology*, vol. 97, No. 3, 1993, str. 521-563

WASOWICZ, A. Traces de lotissements anciens en Crimée. *Mélanges de l'Ecole Française de Rome*, 1972, str. 199-229

WASOWICZ, A. Urbanisation et organisation de la chora coloniale grecque autour de la mer Noire. *Modes de contacts et processus de transformation dans les sociétés anciennes. Actes du colloque de Croton*. Rome: École Française de Rome, 1983, str. 911 – 936

Sborníky:

Surveying the greek chora (ed. Bilde, P.G., Ščeglov, A. N.)

BILDE, P. G., STOLBA, V. F. Introduction. In *Surveying the Greek chora: Black sea region in a comparative perspective*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2006, str. 7 - 12, ISBN-13: 978-87-7934-2385, ISBN-10: 87-7934-238-8

- BINTLIFF, J. Issues in the economic and ecological understanding of the chora of the classical polis in its social context: A view from the intensive survey tradition of the Greek homeland. In *Surveying the Greek chora: Black sea region in a comparative perspective*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2006, str. 13 – 27, ISBN-13: 978-87-7934-2385, ISBN-10: 87-7934-238-8
- CARTER, J. C. Towards a comparative study of chorai West and East: Metapontion and Chersonesos. In *Surveying the Greek chora: Black sea region in a comparative perspective*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2006, str. 175 – 207, ISBN-13: 978-87-7934-2385, ISBN-10: 87-7934-238-8 (b)
- GAVRILOV, A. V. Theodosia and its chora in Antiquity. In *Surveying the Greek chora: Black sea region in a comparative perspective*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2006, str. 249 - 272, ISBN-13: 978-87-7934-2385, ISBN-10: 87-7934-238-8
- KUTAJSOV, V. A. The chora of Kerkintis, In *Surveying the Greek chora: Black sea region in a comparative perspective*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2006, str. 141 – 151, ISBN-13: 978-87-7934-2385, ISBN-10: 87-7934-238-8
- KRYŽICKIJ, S. D. The rural environs of Olbia: Some problems of current importace. In *Surveying the Greek chora: Black sea region in a comparative perspective*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2006, str. 99 – 114, ISBN-13: 978-87-7934-2385, ISBN-10: 87-7934-238-8
- NIKOLAENKO, G. M. The chora of Tauric Chersonesos and the cadastre of the 4th – 2nd century BC. In *Surveying the Greek chora: Black sea region in a comparative perspective*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2006, str. 151 – 175, ISBN-13: 978-87-7934-2385, ISBN-10: 87-7934-238-8
- OCHOTNIKOV, S. B. The chorai of the ancient cities in the Lower Dniester Area (6th century BC – 3rd century AD). In *Surveying the Greek chora: Black sea region in a comparative perspective*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2006, str. 81 - 98, ISBN-13: 978-87-7934-2385, ISBN-10: 87-7934-238-8
- SAPRYKIN, S. J. The chora in the Bosporan Kingdom. In *Surveying the Greek chora: Black sea region in a comparative perspective*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2006, str. 273 - 288, ISBN-13: 978-87-7934-2385, ISBN-10: 87-7934-238-8

SMEKALOVA, T. N., SMEKALOV, S. L. Ancient roads and land division in the chora of the European Bosphoros and Chersonesos on the evidence of air photographs, mapping and surface surveys. In *Surveying the Greek chora: Black sea region in a comparative perspective*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2006, str. 207 – 249, ISBN-13: 978-87-7934-2385, ISBN-10: 87-7934-238-8

ZINKO, V. N. The chora of Nymphaion (6th century BC – 6th century AD). In *Surveying the Greek chora: Black sea region in a comparative perspective*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2006, str. 289 - 308, ISBN-13: 978-87-7934-2385, ISBN-10: 87-7934-238-8

Panskoe I Volume 1(ed. Hannestad, L., Stolba, V. F., Ščeglov, A. N.)

HANNESTAD, L., STOLBA, V. F., ŠČEGLOV, A. N. Conclusion. In *Panskoye I Volume I*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2002, str. 280 – 285, ISBN 87-7288-770-2

JANUŠEVIČ, Z. V., ŠČEGLOV, A. N. Paleoethnobotanical material. In *Panskoye I Volume I*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2002, str. 327 – 332, ISBN 87-7288-770-2

ROGOV, E. Ya. Bone objects. In *Panskoye I Volume I*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2002, str. 278 – 280, ISBN 87-7288-770-2

ŠČEGLOV, A. N. Introduction. In *Panskoye I Volume I*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2002, str. 11 – 29, ISBN 87-7288-770-2

ŠČEGLOV, A. N. Monumental building U6. In *Panskoye I Volume I*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2002, str. 29 – 101, ISBN 87-7288-770-2

ŠČEGLOV, A. N. Cult sculpture, altars, sacres vessels and votives. In *Panskoye I Volume I*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2002, str. 213 – 228, ISBN 87-7288-770-2

Archeologičeskie issledovanija v Krymu (ed. Myč, V. L.)

KUTAJSOV, V. A., ANOCHIN V. V., PRIDNEV, S. V., UZHENTSEV, V. B. Ochrannye raskopki gorodišča i nekropolja Kalos Limena. In *Archeologičeskie issledovanija v Krymu 1994: Sbornik naučnych statej*. Simferopol: SONAT, 1997, str. 170 – 185

KUTAJSOV, V. A., UZHENTSEV, V. B. Issledovanija gorodišča Kalos Limena. In *Archeologičeskie issledovanija v Krymu 1995: Sbornik naučnych statej*. Simferopol: SONAT, 2007, str. 87 – 92

NIKOLAENKO, G. M. Raskopki usadby na territorii nadela N 151 na Geraklejskom poluostrove. In *Archeologičeskie issledovanija v Krymu 1994: Sbornik naučnych statej*. Simferopol: SONAT, 1997, str. 222 - 225

NIKOLAENKO, G. M., KALAŠNIKOV, M. V. Raskopki usadby No 151. In *Archeologičeskie issledovanija v Krymu 1995: Sbornik naučnych statej*. Simferopol: SONAT, 2007, str. 112 – 114

ŠČEGLOV, A. N. Issledovanija Tarchankutskoj ekspedicii. In *Archeologičeskie issledovanija v Krymu 1994: Sbornik naučnych statej*. Simferopol: SONAT, 1997, str. 275 – 277

Ancient greek colonies in the Black Sea (ed. Grammenos, D. C., Petropoulos, E. K.)

KRYŽICKIJ, S. D., KRAPIVINA, V. V. Olbian chora. In *Ancient greek colonies in the Black Sea, vol. 1*. Thessaloniki, 2003, ISBN 960-214-073-9, str. 507 - 562

KUTAJSOV, V. A. Kerkintis. In *Ancient greek colonies in the Black Sea, vol. 1*. Thessaloniki, 2003, ISBN 960-214-073-9, str. 563 – 602

MASLENNIKOV, A. A. Rural territory of ancient Cimmerian Bosphorus. In *Ancient greek colonies in the Black Sea, vol. 1*. Thessaloniki, 2003, ISBN 960-214-073-9, str. 1155 – 1214

ZOLOTAREV, M. I. Chersonesus Tauricus. In *Ancient greek colonies in the Black Sea Vol. 1.*, Thessaloniki, 2003, ISBN 960-214-073-9, str. 603 – 644

Ancient greek colonies in the Black Sea 2 (ed. Grammenos, D. C., Petropoulos, E. K.)

KULIKOV, A. V. Akra and its chora. In *Ancient greek colonies in the Black Sea 2, vol. 2.*, Thessaloniki, 2007, ISBN 978-1-4073-0112-9, str. 1023 – 1056

LANTSOV, S. B., UZHENTZEV, V. B. Distant Chora of Taurian Chersonesus and the City of Kalos Limen. In *Ancient greek colonies in the Black Sea 2, vol. 2.*, Thessaloniki, 2007, ISBN 978-1-4073-0112-9, str. 677 – 728

MASLENNIKOV, A. A. Small and poorly studied towns of the ancient Kimmerian Bosphorus. In *Ancient greek colonies in the Black Sea 2, vol. 2.*, Thessaloniki, 2007, ISBN 978-1-4073-0112-9, str. 855 – 896

The Cauldron of Ariantas (ed. Bilde, P. G., Højte, J. M., Stolba, V. F.)

NIKOLAENKO, G. M. The Chersonesean chora in light of of the new investigations in the Herakleian Peninsula (1991 – 2003). In *The Cauldron of Ariantas*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2003, str. 131 – 144, ISBN 87-7934-085-7

SAPRYKIN, S. J. The Chersonesean farmhouse on land – plot no. 49 on the Lighthouse Point. In *The Cauldron of Ariantas*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2003, str. 145 – 163, ISBN 87-7934-085-7

Meetings of cultures in the Black Sea area – Between conflicts and coexistence (ed. Bilde, P. G., Petersen, J. H.)

KARJAKA, A. V. The demarcation system of the agricultural environment of Olbia Pontike. In *Meeting of cultures in the Black Sea area – Between conflicts and coexistence*, Aarhus: Aarhus University Press, 2008, str. 181 – 192, ISBN 978-87-7934-419-8

Chora und polis (ed. Kolb, F.)

CARTER, J. C. Dividing the chora. In *Chora und Polis*. Mnichov: R. Oldenburg Verlag, 2004, ISBN 3486567306, str. 127 - 146

Antičtí autoři:

Platón, *Zákony*. Praha: OIKOYMENH, 1997, ISBN 80-86005-31-3

Internetové zdroje:

SAPRYKIN, S., J. Polis and chora in the Kingdom of Bosphorus. Dostupné 28.8.2012 z http://www.pontos.dk/publications/papers-presented-orally/oral-files/Sap_kingdom_bosporus.pdf

PASHKEVIČ, G. *Palaeobotany of the Greek colonies of the northern Pontos*, 2003, dostupné 23.7.2009 na <http://www.pontos.dk/publications/papers-presented-orally/oral-presentations-k-r>